

بولاق

源泉 (布拉克) © BULAK

ISSN 1005-0876

9 771005 087006

定价: 8.50元

4
2014

مؤهسن كئانزاده سبزغان

يادكار

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ
قوش ئابلىق تۇرلىقى

بولاق

36 - يىل نەشرى ئومۇمىي 157 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

2014 - يىللىق 4 - سان

باش مۇھەررىرى: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

- «تەزكىرەتۇل - ئەۋلىيا» دىن پارچىلار ..... پارسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: مۇھەممەد سىدىق رەشىدى (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىبادىگۈل نەجمىدىن
قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىدىكى «يىغلاڭغۇ بۇدساتۋانىڭ ھېكايىسى» ..... (11)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: رازىيە نۇرى

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

- بۇلبۇلنامە ..... فەرىدىدىن ئەتتار (37)
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مۇھەممەد سالىم سابىر

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

- «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خاراباتى» ۋە ئۇنى نەشرگە تەييارلاشقا دائىر بايانلار ..... قۇربانجان ئابدۇقادىر (54)

ئۇيغۇر مىنىياتۇرا رەسسامى مۇھەممەد سىياھ قەلەم ۋە ئۇنىڭ رەسساملق سەنئىتى ..... ئەھمەدجان ئابدۇرېھىم (66)
 ئەلىشىر نەۋائىي غەزەللىرىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرى ..... مەنسۇر جان تۇرسۇن (78)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

- (90) ..... دانىشمەن دېدەك (چۆچەك)
 توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: مۇتەللىپ پالتاجى، خەپىز ساتتار سالمە
- (99) ..... بۆرە بىلەن تۈلكە
 توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
- (103) ..... مەلىكە زەررىن تاج (چۆچەك)
 توپلاپ رەتلىگۈچى: سابىر جان سىيىت

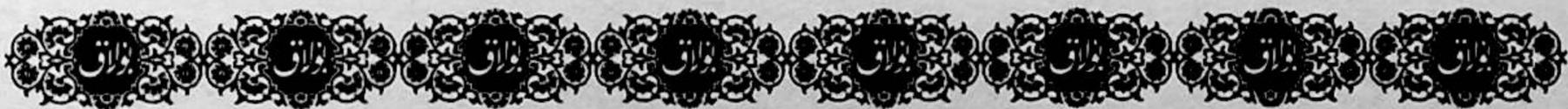
※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: چارباغ (رەسسام: مەمەت نەۋبەت)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: دىلتارام باھاۋىدىن
 ياردەمچى مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمايىل
 كوررېكتورى: ئارزۇگۈل كېرەم
 مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827971
 ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun.com
 تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827472

«تەزكىرە تۇل ئەۋلىيا» دىن پارچىلەر

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىبادىگۈل نەجمىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «تەزكىرە تۇل - ئەۋلىيا» ناملىق كىتاب ئەڭ دەسلەپ ئاتاقلىق پارس يازغۇچىسى ۋە شا-ئىرى فەرىدىدىن ئەتتار تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ، ئەسەردە ئىبراھىم ئەدھەم، بايەزىد بەستامىي، ئىمام شافىي، ھا-تەم، شەجاھ كىرمانىي، جۈنەيد باغدادى قاتارلىق 90 دىن ئارتۇق تارىخىي شەخسلەرنىڭ ھاياتى، پائالىيەتلىرى، قىزد-قارلىق ئىش ئىزلىرى خاتىرىلەنگەن. ئەسەردە ئاپتور تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئاجايىپ قىزىقارلىق كەچمىشلىرى ئارقى-لىق كىشىلەرگە كەڭ قورساق ۋە ئەپۈچان بولۇش، سېخىي ۋە ھىممەتلىك بولۇش، ئادالەت بىلەن ئىش قىلىش، قانا-ئەتچان بولۇش، مال - دۇنياغا بېرىلىپ رەزىل ئىشلار بىلەن شۇغۇللانماسلىقىنى تەشەببۇس قىلىدۇ، كىشىلەرنى يامان ئىشلارنى قىلماسلىققا دەۋەت قىلىدۇ. مۇشۇ جەھەتلەردىن ئەسەر بەلگىلىك ئىجتىمائىي قىممەتكە ئىگە. مۇشۇ نۇقتا-تىلارنى كۆزدە تۇتۇپ ھەمدە «قەدىمكىنى بۈگۈن ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش»، «شاكىلىنى تاشلاپ، مېغىزىنى ئېلىش» پىرىنسىپىغا ئاساسەن بۇ ئەسەرنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى - يېزىقى بويىچە كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۈندۈق.

كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنماقچى بولغان بۇ ئەسەر «تەزكىرە تۇل - ئەۋلىيا» نىڭ مۇھەممەد سىددىق رە-شىدى ھىجرىيە 1190 - يىلى 60 نەچچە يېشىدا پارسچىدىن تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلغان قول يازما نۇسخىسىغا ئا-ساسلىنىپ تەييارلاندى.

ئابدۇللا مەغرىبىي ھەققىدىكى بايانلار: مىللەتنىڭ پېشۋاسى، دۆلەتنىڭ يولباشچىسى، سۆھبەتداشلارنىڭ زىننىتى، ئەربابلارنىڭ تايانچى، شەرق ۋە غەربنىڭ تېڭى شەيخ ئابدۇللا مەغرىبىي - ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي - كاتتا كىشىلەرنىڭ ئۇستازى، ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئالدىنقىلىرىدىن ئىدى. ھەممە خالايق ئۇنى چىن كۆڭلىدىن ھۆرمەت قىلاتتى. ئۇ تەۋەككۈلچىلىك ۋە يالغۇزلۇقتا، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارىلىقتا ھېچ كىشىگە ئوخشىمايتتى. ئىبراھىم ئاتلىق ئىككى بۈزرۈك ئابدۇللا مەغرىبىيىنىڭ كامىللىقى ۋە ئۇلۇغلىق-قىمىتى يەنە شەرھى بايان لازىم ئەمەس، دەپ ئېيتقان. بۇ ئىككى ئىبراھىمنىڭ بىرسى ئىبراھىم شەيبانىي يەنە بىرسى ئىبراھىم خاس ئىدى. ئابدۇللاننىڭ كىشىنى تاڭ قالدۇرىدىغان ئىشلىرى كۆپ ئىدى. ئۇ كە-شىنىڭ قولى يەتكۈدەك تائامنى يېمەيتتى، گىياھنىڭ يىلتىزىنى يەيتتى. شاگىرتلىرى يىراق جايلاردىن

گىياھ يىلتىزىنى ئەكېلىپ بەرسە، ئۇنىڭدىن ھاجىتىگە تۇشلۇق يەيتتى. مۇشۇنداق ئادەتلىرى كۆپ ئىدى. ئۇ دائىم يارانلىرى بىلەن سەپەر قىلاتتى. ھەمىشە پاكىز كىيىنىپ يۈرەتتى. كىيىمى كۈنرەمەيتتى، چېچى ئۇزارمايتتى.

ئابدۇللا نەقىل قىلىپ ئېيتىدۇكى، ئاتامدىن بىر ساراي مىراس قالغانىدى، ئۇنى ئەللىك ئەشرىپىگە ساتتىم. ئەشرىپىلارنى يانچۇقۇمغا سېلىپ مەككە يولىغا كىردىم. بىر ئەرەب ماڭا ئۇدۇل كېلىپ:

— سەندە قانداق مال — دۇنيا بار؟ — دەپ سورىدى.

— ئەللىك ئەشرىپىم بار، — دېدىم.

— ئەشرىپىڭنى ماڭا بەر، — دەپ ئالدى ۋە ساناپ يەنە ماڭا قايتۇرۇپ بەردى، ئاندىن تۆگىسىنى يات-

قۇزۇپ، — كەل، تۆگىگە مەن، — دەپ مېنى تۆگىگە مىندۈرۈپ ئېلىپ ماڭدى.

مەن ئۇنىڭدىن:

— ساڭا نېمە بولدى، نېمىشقا ئەشرىپىمنى مەندىن ئېلىپ يەنە قايتۇرۇپ بېرىسەن، — دېدىم.

ئەرەب ماڭا:

— راستچىللىقنىڭ كۆڭلۈمگە ياقىتى، شۇڭا سېنى دوست تۇتتۇم، — دەپ مېنىڭ بىلەن ھەجگە كەلدى.

نەقىل قىلىنىدۇكى، ئابدۇللا مەغرۇبىنىڭ تۆت ئوغلى بار ئىدى. ئۇ ھەربىر ئوغلىغا بىر ھۈنەر ئۆ-

گىتىشنى لازىم تاپتى.

ئابدۇللا مۇنداق دەيدۇ: «ئوغۇللىرىم مەندىن كېيىن قالسا، مەن پالانىنىڭ ئوغلى دەپ راستچىل ئەلنىڭ

رىزىقىنى يېمەسلىكى ئۈچۈن ئۇلارغا ھۈنەر ئۆگىتىمەن. ئەگەر ئۇلار ھاجەتمەن بولسا كەسىپ، ھۈنەر قىلىپ

تىرىكچىلىك قىلىدۇ، باشقىلاردىن تەمە قىلمايدۇ.

ئابدۇللا مەغرەبىي تۇرسىننادا ۋاپات بولدى ۋە شۇ يەرگە دەپنە قىلىندى.

ئەبۇ ئىسھاق شەھرىيار ھەققىدىكى بايانلار

ئىخلاسمەن ئالىملارنىڭ شامى، ھەرەمنىڭ خاس خىزمەتچىسى ئەبۇ ئىسھاق شەھرىيارى — ئاللا ئۇ-

نىڭدىن رازى بولغاي — ئۆز ۋاقتىنىڭ يېگانىسى ئىدى. ئۇ ناھايىتى ئىخلاسمەن ۋە پاراسەتلىك ئىدى.

نەقىل قىلىنىدۇكى، بەزى كىشىلەر باركى ئەللىك يىل مىسۋاك ئىشلىتىدۇ — يۇ، ساۋاب تاپالمايدۇ.

چۈنكى، ئۇلار سۈننەت ئۈچۈن ئىش كۆرۈش ئەمەس، بەلكى چىشىنى ئاقارتىشنى نىيەت قىلغان.

نەقىل قىلىنىدۇكى، بىر دانىشمەن كىشى بار ئىدى، ئۇ بىر كۈنى ئەبۇ ئىسھاقنىڭ مەجلىسىگە

داخىل بولدى. مەجلىس تۈگىگەندە ئۇ قوپۇپ ئەبۇ ئىسھاقنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ دېدى:

— ئەي بۇزۇكۋار، سۆھبىتىڭىزدە ئولتۇرۇپ خىيالىمغا «مېنىڭ ئەمىلىم شەيخنىڭكىدىن زىياد-

دۇر. مەن رىزىق — روزىنى رەنج — مۇشەققەت بىلەن ھاسىل قىلىمەن، ئەمما شەيخنىڭ خەلقىدىن ئالغان

مال — دۇنياسى كۆپتۈر» دېگەنلەرنى خىيال قىلىپ تۇراتتىم، سىز دەرھال شامدانلارغا قاراپ بۇ سۆزلەرنى

دېدىڭىز:

باغ بىلەن سۇ ناھايىتى قىزغىن بەس — مۇنازىرە قىپتۇ. سۇ دەپتۇ:

— مەن سەندىن نەچچە دەرىجە ئەزىز تۇرسام، نېمىشقا سەن مەندىن يۇقىرى بولىسەن.

باغ دەپتۇ:

— مېنىڭ سەندىن يۇقىرى بولۇشۇم شۇنىڭ ئۈچۈنكى، مەن رەنج تارتقان ۋە مۇشەققەتلەر چەككەن.

تېرىغۇچە تۇپراققا مىلىشىپ ياتتىم؛ ئورۇغۇچە تىغلار بېشىمغا تەگدى؛ ھايۋانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا پايىمال

بولدۇم؛ مەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇمنى ئاتايىمەن. ئۆزۈم كۆيسەممۇ، باشقىلارغا سايە بېرىمەن. سەندە بۇ ئىشلاردىن ھېچ قايسىسى يوق. بۇ جەھەتتىن مەن سەندىن يۇقىرى تۇرىمەن، — دەپتۇ. ئەبۇ ئىسھاق مۇنداق دېگەن:

«بۇرادەر، ياخشى كىشىلەرنى ئەزىز بىل. ياخشى كىشىلەرنى پەس كۆرۈشتىن ئارتۇق گۇناھ بولماس. جاپانىڭ تېگى راھەتتۇر. كىشى جاپا چەكسە، خارلىق كۆرسە روھى تاۋلىنىدۇ.»

نەقىل قىلىنىدۇكى، ئەبۇ ئىسھاق ۋاپات بولۇش ۋاقتىدا نەسەھەت قىلىپ ئېيتتىكى: — مەن توغرا يولغا باشلىغان كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى خاتىرىلىگەندىم، ئۇلارنىڭ ئاياللىرىمۇ ئەرلىرىنىڭ تەسىرىدە توغرا يولغا ماڭدى. مەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىسمىنى خاتىرىلىۋالدىم. سىلەر مەن ئۆلگەندە شۇ خاتىرىنى مەن بىلەن بىللە دەپنە قىلىڭلار. ئۇلار بىلەن سۆھبەتتە بولىمەن. ئەبۇ ئىسھاق ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنى ۋەسىيىتى بويىچە دەپنە قىلدى.

ھاتەم ئاسىم ھەققىدىكى بايانلار

زامانىسىنىڭ زاھىتى، تەقۋادارلارنىڭ يېگانىسى ھاتەم ئاسىم — ئۇنىڭغا رەھمەتلەر بولغاي — بەلىخ ئۇلۇغلىرىدىن ئىدى. ئۇ خۇراساندا چوڭ بولغانىدى. ئۇ تەقۋادارلىقتا، رىيازەتتە، ئەدەپ — ئەخلاققا ۋە ئىخلاسمەنلىكتە ۋايىغا يەتكەن كىشى ئىدى. توغرا سۆزسىز ۋە ئىخلاسىز قەدەم باسمايتتى.

جۈنەيد ھاتەم توغرىسىدا مۇنداق دېگەن: «زامان ئەھلىنىڭ سېخىسى، راستچىلى ھاتەم ئاسىمدۇر.» بىر كۈنى ھاتەم يارەنلىرىگە دېدىكىم:

— ئەگەر خالايدىكەن سىلەردىن «ھاتەمدىن نېمە ئۆگىنىسىلەر؟» دەپ سورىسا، نېمە دەيسىلەر؟ يارەنلەر دېدىكىم:

— ھاتەمدىن ئىلىم ئۆگىنىمىز دەيمىز.

— ئەگەردە كىشىلەر «ھاتەمنىڭ ئىلمى يوق بولسا، نېمە ئۆگىنىسىلەر» دېسەچۇ؟ يارەنلەر دېدىلەركىم:

— مۇنداق ئىككى ئىشنى ئۆگىنىمىز دەيمىز: يەنى بىرسى، قول — ئىلكىمىزدە بولغان نەرسىدىن خۇش بولۇش ۋە ئۇنىڭغا قانائەت قىلىش؛ يەنە بىرسى، كىشىلەرنىڭ قول — ئىلكىدىكى نەرسىگە تەمە قىلماسلىق.

ھاتەم كىشىلەرگە ناھايىتى مېھىر — شەپقەت كۆرسىتەتتى ۋە ئۇلارغا سېخىلىق قىلاتتى. بىر كۈنى بىر خوتۇن كىشى مەسىلە سورىغىلى ھاتەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرغاندا، ئېھتىياتسىزلىقتىن يەل چىقىپ كەتتى.

ھاتەم دېدى:

— ئالدىغراق كېلىپ يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىگىن، قۇلىقىم ئېغىر، پەس ئاۋازدا سۆزلىسەڭ ئاڭلىيالايمەن.

ئۇ خوتۇن يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىدى. ئەسلىدە ھاتەم ئۇ خوتۇننى خىجالەت بولمىسۇن دەپ يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىگىن، بولمىسا ئاڭلىيالايمەن دېگەندى. ھاتەم ئۇ خوتۇننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ مەسىدەلىسىگە جاۋاب بەردى. ھاتەم تاكى ئۇ خوتۇن ئالەمدىن ئۆتكۈچە ساغرو بولۇپ ئۆتتى. ھاتەم ئون بەش يىلدىن كېيىن ئۇ خوتۇن ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا ئاندىن باشقىلارنى پەس ئاۋازدا سۆزلەتكۈزىدىغان بولدى. مۇشۇ سەۋەبلىك ئۇ ھاتەم ئاسىم دەپ ئاتالدى. ئاسىم دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «ساغرو» ئىدى.

نەقىل قىلىنىدۇكى، ھاتەم بىر كۈنى مەجلىستە سۆزلەۋېتىپ «بۈگۈن بىر كىشى بۇ مەجلىستە گۈ-
ناھكار دۇر، ئۇ كىشى گۇناھلىرىدىن پاك قىلىنغاي» دېدى.

بىر كىشى بار ئىدى، ئۇ كىشى ھەمىشە كېپەن ئوغۇرلايتتى. ئۇ كۆپلىگەن گۈرلەرنى ئېچىپ كېپەن
ئوغۇرلىغانىدى. ئۇ كىشىمۇ بۇ مەجلىستە بار ئىدى. تۈن نىسپى بولغاندا ئۇ كىشى ئادىتى بويىچە كېپەن
ئوغۇرلىغىلى بىر گۈرنىڭ تۆپىسىگە باردى ھەمدە گۈرنىڭ ئاغزىنى ئاچتى. شۇ چاغدا گۈردىن:

— سېنى غەزىپىم تۇتاسمۇ، تۈنۈگۈنلا ھاتەم ئاسىم مەجلىستە سېنىڭ گۇناھىڭنى تىلىگەندى.
بۈگۈن يەنە بۇ ئىشقا مەشغۇل بويسەن، — دېگەن ئاۋاز كەلدى.

كېپەن ئوغرىسى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئۆرۈلۈپ ياندى ۋە ھاتەمنىڭ قېشىغا بېرىپ بولغان ۋەقەنى ئېي-
تىپ گاناھلىرىغا توۋا قىلدى.

سەدىن رازى ھاتەم ھەققىدە ئېيتىدۇكى: نەچچە يىل ھاتەمگە شاگىرتلىق قىلدىم، ئۇنىڭ ئاچچىقلان-
غىنىنى كۆرمىدىم.

ھاتەم بىر كۈنى بازاردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىر كىشىنىڭ شاگىرتىنى تۇتۇۋالغانلىقىنى كۆردى.
ئۇ كىشى ھاتەمگە:

— نەچچە ۋاقىت بولدى، مېنىڭ مېلىمنى ئېلىپ پۇلىنى بەرمىدى، — دېدى.
ھاتەم ئۇنىڭغا:

— ئەي يىگىت، سەۋر قىلىڭ، پۇلىڭنى بەرسۇن، — دېدى.
ئۇ كىشى:

— سەۋر قىلالمايمەن، پۇلۇمنى ھازىرلا ئالمەن، — دېدى.

ھاتەم ئىشنى ياخشىلىقچە بىر تەرەپ قىلىشقا ئۈندىدى. ئەمما ئۇ كىشى ئۈنىمىدى، قىلغان سۆزلەر
كار قىلمىدى. ھاتەمنىڭ ئاچچىقى كەلدى ھەمدە يېپىنچىسىنى يەرگە ئۇردى، ئالتۇنلار يەرگە چېچىلدى.
ھاتەم ئۇ كىشىگە:

— ئاگاھ بول، ئالتۇنۇڭنى ئال، ئەمما ئۆز ھەققىڭدىن زىيادە ئالما. ئەگەر زىيادە ئالساڭ قولۇڭ قۇ-
رۇر، — دېدى.

ئۇ كىشى يەرگە چېچىلغان ئالتۇنلاردىن ھەققىگە تۇشلۇق تېرىپ ئالدى، ئەمما ئۇ سەۋر قىلماي ئال-
تۇنغا يەنە قول ئۇزارتتى، قولى دەرھال قۇرىدى.

نەقىل قىلىنىدۇكى، بىر كىشى ھاتەمنى مېھمان قىلىشقا تەكلىپ قىلدى.
ھاتەم دېدى:

— كىشىگە مېھمان بولۇپ بېرىش ئادەت ئەمەس.

ئۇ كىشى تولا تەكلىپ قىلىپ ھاتەمنى تەڭلىكتە قويدى.
ھاتەم دېدى:

— ماقۇل، باراي. ئەمما ئۈچ ئىشنى قوبۇل قىلسەن. بىرىنچىسى، قەيەرنى لايىق كۆرسەم شۇ جايدا
ئولتۇرىمەن؛ ئىككىنچىسى، كۆڭلۈم تارتقانى يەيمەن؛ ئۈچىنچىسى، مېنىڭ خاھىشىم بويىچە ئىش قى-
لىسەن.

ئۇ كىشى ھاتەمگە ماقۇل بولدى. ھاتەم ئۇ كىشى بىلەن تاماققا باردى ۋە ئاشخانغا كىرىپ سۇپىنىڭ
ئالدىدا ئولتۇردى.

ئۇ كىشى ھاتەمگە:

— بۇ جاي سەن ئولتۇرىدىغان جاي ئەمەس، — دېدى. ھاتەم ئۇنىڭغا:

— مەن ساڭا قەيەرنى لايىق كۆرسەم شۇ جايدا ئولتۇرىمەن، دېگەندىم، — دېدى. داستىخان كەلتۈرۈلدى. ھاتەم قوينىدىن بىر ئارپا ناننى چىقىرىپ يەپ ئولتۇردى.

ئۇ كىشى ھاتەمگە:

— بۇ تائامدىن بىر — ئىككى لوقما يېسىڭىز ياخشى بولاتتى، — دېدى. ھاتەم ئۇنىڭغا:

— ساڭا كۆڭلۈم خالىغاننى يەيمەن دېگەندىم، — دېدى. ھاتەم تائام يەپ بولۇپ:

— ئەمدى تۆمۈر ساپايىنى ئوتقا سېلىپ قىزدۇرۇپ ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى. كىشىلەر تۆمۈرنى قىزىتىپ كەلتۈرۈپ ئۆتەر يولدا قويدى.

ھاتەم ئورنىدىن قوپۇپ ساپايە قېشىغا بېرىپ «بىر ئارپا ناننى يېدىم» دېدى ھەمدە ساپايىنى دەسسەپ ئۆتتى. ئاندىن كېيىن ئۇ كىشىلەرگە:

— ھەر نەرسىنىڭ سوزىقى باردۇر. مېھماندارچىلىقتا يېگىنىڭىزنىڭ ھېسابى باردۇر، — دېدى. نەقىل قىلىنىدۇكى، بىر كۈنى بىر كىشى ھاتەم ئاسمىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ناھايىتى كۆپ پۇل ۋە مېلىم بار. ھەممىنى سىز ۋە يارەنلىرىڭىزگە ئاتاي دېگەندىم، قوبۇل قىلارسىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ھاتەم ئۇ كىشىگە: — قوبۇل قىلغۇمغۇ بار، ئەمما سەن ئۆلگەندىن كېيىن، «ئەي رىزىق بەرگۈچى، مېنىڭ يارەنلىرىمگە

رىزىق بەرگۈچى ئۆلدى» دېيىشتىن قورقىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. ئۇ كىشى سورىدى:

— سىزگە ئوزۇق تۇڭلۇكتىنمۇ چۈشۈرمۇ؟ ھاتەم جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— ئانامنىڭ قورسىقىدىكى ۋاقتىمدا ئوزۇق تۇڭلۇكتىن چۈشەتتى. ئۇ كىشى سورىدى:

— رىزىق ئاۋۋال سىزنىڭ ئاغزىڭىزغا چۈشۈرمۇ؟ ھاتەم جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— ئىككى يىل بۆشۈكتە ياتتىم، شۇ چاغدا ئاغزىمغا چۈشەتتى. ئۇ كىشى سورىدى:

— تېرىماي ئورۇيدىغان كىشىنى كۆردىڭىزمۇ؟ ھاتەم جاۋاب بېرىپ دېدىكى:

— چېچىڭنى تېرىمىغاندىكى، ئەمما ئورۇيسەن. ئۇ كىشى سورىدى:

— ھاۋادا ئۇچسىڭىزمۇ رىزىق كېلەرمۇ؟

ھاتەم جاۋاب بېرىپ دەيدىكى:

— ئۇچار قۇشقا ئوخشاش ھاۋادا ئۇچسام رىزىق كېلەر.

ئۇ كىشى سورىدى:

— سۇغا چۆكۈپ رىزىق تىلىسە بولارمۇ؟

ھاتەم جاۋاب بېرىپ دەيدىكى:

— بېلىق رىزىقىنى سۇ ئىچىدىن تېپىپ يەيدۇ، ماڭمۇ سۇ ئىچىدىن يەتسە ئەجەب ئەمەس.

ئۇ كىشى بېرىلگەن جاۋابلارغا قايىل بولدى ۋە توۋا قىلدى.

نەقىل قىلىنىدۇكى، ھاتەم ئاسىم ئەھمەد ھەنبەلدىن سورىدى:

— رىزىق ئىزدەمسىز؟

ئەھمەد دەيدىكى:

— ئىزدەيمەن.

ھاتەم دەيدىكى:

— رىزىقنى لازىم بولۇشتىن بۇرۇن ئىزدەمسىز ياكى لازىم بولغاندىن كېيىن ئىزدەمسىز؟

ئەھمەد ھەنبەل ئەندىشىگە چۈشتى ۋە كۆڭلىدە: «ئەگەر لازىم بولۇشتىن بۇرۇن دەپسەم، نېمىشقا

ئۆمرۈڭنى زايە قىلسەن؟» دەيدۇ، ئەگەر لازىم بولغاندىن كېيىن ئىزدەيمەن دەپسەم، «ھازىر بولىدىغان ۋە كېلىدىغان نەرسە ئۈچۈن ئۆزۈڭنى غەپلەتكە ساپسەن دەيدۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپ ھېچنېمە دەپمىدى.

كاتتىلاردىن بىرى بۇنىڭ جاۋابىنى مۇنداق ئېيتقانكەن: ئەھمەد ھەنبەل مۇنداق دەپسە بولاتتى، يەنى

رىزىق ئىزدەش پەرزىمۇ، ۋاجىپمۇ ۋە سۈننەتمۇ ئەمەس. شۇنداق ئىكەن ئۇنى نېمىشقا ئىزدەيمىز.

لەززەت ئۈچ قىسىم بولىدۇ، يەنى تائام يېيىشنىڭ، سۆزلەشنىڭ ۋە كۆرۈش، قاراشنىڭ لەززىتى.

ئەمما يېيىشتە شۇ رىزىقنى ئاتا قىلغۇچىنى يادىڭغا كەلتۈر؛ سۆزلىگەندە راستچىل بول؛ كۆرۈش ۋە قاراشتا نەسىھەتنى ئېسىڭدە چىڭ تۇت.

تۆت ئىشتا ئۆزۈڭنى ياخشى ساقلا: ياخشى ئىشلارنى قىلغاندا ئىككى يۈزلىمىچىلىك قىلمىغىن؛ ئال-

ساڭ، كىشىدىن بىر نەرسە تەمە قىلمىغىن؛ بەرسەڭ، مىننەت قىلمىغىن. دۇنيا ساقلىساڭ، بېخىللىقتىن يىراق بول.

مۇناپىق شۇنداق بولىدۇكى، ھېرىس بىلەن مال - دۇنيانى قولغا كەلتۈرىدۇ ۋە شەك بىلەن نەرسە-

لەرنى ئالمايدۇ. مال - مۈلكىنى يامان ئىشلارغا سەرپ قىلىدۇ.

مۆمىن شۇنداق بولىدۇكى، ھەرنەرسە ئالسا رىغبەت ۋە قورقۇنۇچ بىلەن ئالىدۇ ۋە ساقلاشنى ئۆزىگە

ئاۋارچىلىك بىلىدۇ. مال - مۈلكىنى كىشىلەرگە خالىسا بېرىدۇ.

ئالدىراش شەيتاننىڭ ئىشىدۇر.

بەش ئىشقا ئالدىرىغانلارغا رەھىم - شەپقەت ياغار، يەنى مېھمانغا داستىخان سېلىش؛ ئۆلۈكنى كې-

پەنگە ئېلىپ دەپنە قىلىش؛ قىزنى ياتلىق قىلىش؛ قەرزنى ئادا قىلىش؛ گۇناھ ئۆتكۈزسە توۋا قىلىش.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى يەكەن ناھىيەلىك 6 - ئوتتۇرا مەكتەپتە)

قىدىمكى ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىدىكى «بىغلاڭغۇ پۇدساتنىڭ ھېكايىسى»*

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رازىيە نۇرى

17 - بەت

275. aşnuqisında yeg bütün tükäl qilyuluq küč kūsünüm bar ärür

276. 1 apam birök [ol] kūsüş kărgäk ärsär berü täginäyin. ” tep.

bodisatv sözlädi:

276) بۇرۇتقىدەك ساق - سالامەت قىلىشقا كۈچۈم يېتىدۇ. ئەگەر بۇ ئارزۇيىڭىز بولسا شۇنى قاندۇراي. بۇدساتۋا سۆزلىدى:

91

277. “ol işig m(ä)n ymä ök uyay m(ä)n bütürgäli.

278. oñayq(i)ya iş üçün nä kărgäk sinitä qut kūsüş qolmaq?

ontun sinqarqī burhanlarqa ötünüp satiyaupiyačan qīlu sözläsär m(ä)n

279. ozaqisinta yeg bolıay. ” tep.

hormuzta t(ä)ñri sözlädi:

277) — بۇ ئىشنى مەن ئۆزۈممۇ قىلالايمەن.

278) ئوڭايغىنا ئىشنى ساڭا ئىلتىجا قىلىش نە كېرەك؟

ئون تەرەپتىكى بۇرخانلارغا ئۆتۈنسىم

بۇرۇتقىدەك ساق بولغاي!

279) خورمۇزتا تەڭرى سۆزلىدى:

92

“antay ol, antay ol, uluy İdoq tīnl(i)y-a!

280. alqu bodisatvlarniñ ċin kertü sözlämäki üzä bütmgülük nä iş bolıay?

281. amtī siziñ bo ätözünüz mäniñ uyurumta baş balıy boldi.

282. anın ötünür m(ä)n, sıyuru yarlıqazun bo mänin 283 ötügk(i)yämin.” tep.

bodisatv sözlädi:

284. antay ärsär, kavšike-ya, säniñ tapıñça bolzun. ” tep.

ötrü hormuz-285. ta t(ä)ñri t(ä)ñrilärniñ küčin küsünin

körkiñip bodisatvniñ ätözin- 286. täki başlarin bütürup bunqı täg qılıp ayançañ

könülin adaqin 287. beš mantal yinçürü töpün yükünü oñarlayu üç yolı

tägzinip ätözin 288. urunçaq tuñuzup t(ä)ñri yeriñä yanip bardı.

— شۇنداقتۇر! شۇنداقتۇر! ئۇلۇغ ئىنسان.

بارچە بۇدساتۋالارنىڭ چىن ئىخلاس بىلەن سۆزلىسىمۇ پۈتمەيدىغان قانداق ئىش بار؟

(281) ھازىر سىزنىڭ بەدىنىڭىز مېنىڭ سەۋەبىمدىن زەخمىلەندى.

(282) شۇنىڭ ئۈچۈن سىزدىن ئۆتۈنمەن! مېنىڭ

(283) بۇ ئۆتۈنۈشۈمنى قوبۇل قىلىشىڭىز!

بۇدساتۋا سۆزلىدى:

(284) — ئۇنداق بولسا، ھەي كاۋشىكى^①، سېنىڭ ئارزۇيۇڭچە بولسۇن. بۇ چاغدا

(285) خورمۇزتا تەڭرى تەڭرىلەرنىڭ كۈچ - كارامىتىنى كۆرسىتىپ، بۇدساتۋانىڭ بەدىنىدىكى

(286) يارىلارنى ساقايتىپ بۇرۇنقىدەك قىلىپ ئىززەتلىك كۆڭلى بىلەن

(287) بېشىنى يەرگە يەتكۈزۈپ يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىپ، ئوڭ تەرەپكە ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ ئۆزىنىڭ

تېنىنى

(288) رەنىگە قويۇپ تەڭرى يېرىگە يېنىپ باردى.

93

289. anı körüp bayayut qiziniñ

290. ayançañ könüli taqı artoqraq üklip asılıp inçä tep tedi:

291. “ayayuluq bahšim, mini irinčkämiš üçün ävimkä

yarlıqazun.

(289) بۇنى كۆرۈپ باينىڭ قىزىنىڭ ساداپىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋاغا

(290) ئىززەت - ئىكرامى تېخىمۇ ئېشىپ مۇنداق دەدى:

(291) — ھۆرمەتلىك ئۇستازىم، ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ ئۆيۈمگە قەدەم تەشرىپ قىلغان بولسالا!

18 - بەت

292. alqu käreğlämišçä tapıy uduy yeviglärin tüzü tükäl

beräyin. ” tep.

ol üdün sađapira urudita bodisatv eyin bolup

293 anıñ savıña edärişü birgärü bayayutnuñ

äviñä tägip qapıy taš-

294. inđa turdı. bayayut qizi içtin kirip ögiñä

qañiņa inčä tep

295. öñinti:

(292) مەن ھۆرمەت - ئىكرامغا كېرەكلىك ئەشيالارنى پۈتۈنلەي بېرىي، — دەيدى.

بۇ چاغدا ساداپىرا ئۈرۈدىتا بۇدساتۋا

(293) قىزنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، قىزغا ئەگىشىپ باينىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئىشكىنىڭ سىرتىدا

(294) تۇردى. باينىڭ قىزى ئىچىگە كىرىپ ئاتا - ئانىسىغا مۇنداق دەپ (295) ئۆتۈندى:

94

296. “aya küsüşüm ol maña berü yarliqazunlar ävtäki barinča

adil äsri öñi öñi hwa čäčäklärig,

297. altun kümüş ärdini yinčütä ulañi äd tavarlarïy,

298. ančulayu oq pra kušañri čon sanq(a)y tuy šiliplariy.

(296) — ئۆيدە بار بارلىق

ياخشى تۈرلۈك رەڭلىك نېلۇپەر گۈللىرىنى،

(297) ئالتۇن، كۈمۈش، گۆھەر، مەرۋايىت قاتارلىق بايلىقلارنى

(298) ھەمدە تۇغ، بايراق، ئەلەم، پەردە قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ماڭا بېرىڭلار.

95

299. amtï mäniñ tapim ol beš yüz tapïyçi qizlarim birlä

alqu tapïy uduy yeväglärin tuñup köñürüp

300. ayayuluq bahšim sađapira urudita bodisatvïy edäri s(u)ganda

301. atl(i)y balïqqa barip

302. ayir ayay qilyuluq darma uđgati bodisatvqa ulatï piratya p(a)ramit

sudurqa.”tep.

(299) مېنىڭ ئىستىكىم شۇكى، بەش يۈز خىزمەتچى قىزلىرىم بىلەن بىللە

ھەممە ھۆرمەت - ئىكرامغا كېتىدىغان ئەشيالارنى ئېلىپ كۆتۈرۈپ

(300) ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۈستازىم ساداپىرا ئۈرۈدىتا بۇدساتۋاغا ئەگىشىپ سۇگاندا

(301) ئاتلىق شەھەرگە بېرىپ،

(302) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ۋە پىراتىيا پارامىت سۇدۇرغا ھۆرمەت - ئىكرام

قىلاي...*

96

anï äšidip ögi qañi

306. artoqraq ürküp bälïñläp qiziña sözlädilär:

“amtï ol bodisatv qayuta ol,

* — 303 - قۇردىن 305 - قۇرغىچە مەزمۇن تەكرارلانغان.

anñ kūsūši ymä nägü ol?" tep.

307. qızı tep tedi:

ئاتا - ئانىسى بۇنى ئاڭلاپ،

(306) ناھايىتىمۇ قاتتىق ئۈرگۈپ قورقۇپ قىزغا مۇنداق دېدى:

— ئۇ بۇدساتۋا كىم، ئۇنىڭ ئارزۇسى يەنە نېمە؟ — دېدى.

(307) قىزى سۆزلىدى:

97

“uqmış bolzunlar, ögüm qanjim-a,

— سىلەر ئاڭلاڭلار، ئەي ئاتا - ئانىلىرىم،

19 - بەت

308. uluy bahšim amtī qapīy tašında [ärür].

on küč kūsün<lüg> burhan bolup alquqa asiyy qilyuluq

309. una munṭay osoyluy anñ kūsūši ol.” tep ol bodisatvniñ nätäg yañliyy

qilmış čatik-310 l(i)γ iślärin tüzü tükäl uqıtu sözlädi.

anī äšidip qizniñ ögi 311 qanjī

(308) بۇ ئۇلۇغ ئۈستازىم ھازىر ئىشىك سىرتىدا تۇرىدۇ. ئون خىل كارامەتلىك بۇرخان بولۇپ ھەم -

مىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش

(309) ئۇنىڭ ئارزۇسىدۇر، — دەپ بۇدساتۋانىڭ قانداق ئىش قىلغانلىقىنى،

(310) جاتاكالىق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئاتا - ئانىسىغا چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى.

بۇنى ئاڭلاپ ئاتا -

98

ađinip muṇadip inčä tep sözlädilär:

312. “amtī sän sađapira urudita bodisatviyy edärü barip

313. ayir ayay qilip darma uđgati bodisatvqa

314. 7 ariš ariyy piratya p(a)ramit suduruγ äšidgäli kūsäsär sän,

ئانىسى ھەم ھەيران بولۇپ، ھەم خۇشال بولۇپ مۇنداق دېدى:

(312) — ئەمدى سەن ساداپىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋاغا ئەگىشىپ بېرىپ

(313) دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ھۆرمەت - ئىكرام قىلىپ،

(314) پاك ۋە ساپ پىراتىيا پارامىت سۇدۇرنى ئاڭلاشنى خالىساڭ،

99

313. ayir ayay qilip darma uđgati bodisatvqa

314. 7 ariš ariyy piratya p(a)ramit suduruγ äšidgäli kūsäsär sän,

amtī sāniņ bo ädgülüg işinkä

alqu uyrin biz eyin ögirälim!

315. amraq qizimiz-a! sän yänä taplayur mu sän

316. 9 ataņ anaņ biz ikigü ök birlä baryumuzni?" tep.

bayayut qizi sözlädi:

سېنىڭ بۇ ساۋابلىق ئىشىڭغا بىز ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن قوشۇلىمىز.
(315 - 316) ھەي ئامراق قىزىمىز، ئەگەر ئاتا - ئاناڭ ئىككىمىز بىللە بارساق بۇنى خالارسەنمۇ؟
باينىڭ قىزى سۆزلىدى:

100

317. "taštinqi qayu ärsär yat kišilär ädgülüg işiņä ymä

taplamaz taqi oq tidiy qilyali;

318. taqi nä ayitmiş kargäk yänä ögli qanlı idoqlarimqa 319 asiy bolyu ärsär,

taplayur sävär m(ä)n antay bolzun." tep.

(317) — سىرتتىكى يات ئادەملەر بولسىمۇ مەن ئۇلارنىڭ ساۋابلىق ئىشىغا
توسالغۇ بولۇشنى خالىمايمەن.
(318) ئۆزۈمنىڭ دادام ۋە ئانام، بۈزۈكۋارلىرىمغا
(319) پايدا بولىدىغان ئىشقا مەن نېمە دەيتتىم! ئەلۋەتتە خالايمەن، شۇنداق بولسۇن.

101

320. anta ötrü ol qizniņ atası bayayut

321. ariți uçuzlamadači sadapira urudita bodisatvqa kántü özlärinä qiziņa

322. ančulayu oq beš yüz tapıyçı qizlarinā ymä ärdinilig qanlılar anuțup

323. altun kümüş yinčü mončuqta ulați ärdinilärig

(320) شۇنىڭدىن كېيىن بۇ قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى
(321) ھۆرمەتلىك ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋاغا، ئۆزلىرىگە ۋە قىزىغا
(322) ھەمدە بەش يۈز خىزمەتچى قىزلارغا گۆھەر بېسىلغان ھارۋىلارنى تەييار قىلىپ،
(323) ئالتۇن - كۈمۈش، مەرۋايىت، مونچاق قاتارلىق گۆھەرلەرنى،
20 - بەت

324. adin ymä pra kušatri tuy yumzuy bay bīndavir aš ičgütä ulati

325. alqu kargäkligčä tapıy uduy yeväglärin köțürtüp

(324) بۇنىڭدىن باشقا ئەلەم، بايراق، تۇغ، پەردە، يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق

325) ھۆرمەت - ئىكرامغا كېتەرلىك ئەشيالارنىڭ ھەممىسىنى كۆتۈرۈپ،

102

326. yarlıqančuči könüllüg bodisatvqa ärdinilig qanlıqa

köländürüp

yaraşı ädgü tapıy uduylar üzä tapınu udunu

327. yapa qamay terin quvray tägirmiläyü qavzap

328. yanıysız könülin öñdün yıñaq yoriyu başladılar.

anča anča yoriyu s(u)ganda atl(i)γ balıqqa

329. tägip kördilär ol balıqnıñ

sudaršan kánttä taqı yegiräk

330. suqančiy ärdinilär üzä eñilmiş yaratilmişin,

balıq için-

331. täki boduninıñ boquninıñ bay mänjilig köp qalınin.

332. yänä ymä kördilär

326) مېھرىبان كۆڭۈللۈك بۇدساتۋانى گۆھەر ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ،

327) ئىززەت - ئىكرام بىلەن ھەممىسى بۇدساتۋانى ئوراپ،

328) يانمايدىغان كۆڭلى بىلەن شەرققە قاراپ يۈرۈشكە باشلىدى.

(ئۇلار) يۈرۈپ - يۈرۈپ سۇگاندا ئاتلىق شەھەرگە

يېتىپ بېرىپ، بۇ شەھەرنىڭ

سۇدارشان شەھىرىدىنمۇ ياخشىراق،

330) ئېسىل گۆھەرلەر بىلەن زىننەتلىنىپ سېلىنغانلىقىنى، شەھەر ئىچىدىكى

331) خەلقنىڭ باي، خوشال ۋە كۆپ ئىكەنلىكىنى

332) كۆردى.

103

öñi öñi körklä yemišliklärdä yullarda

333. ödräk qaz tuți čivačivakta ulați quşq(i)yalarınıñ

334. öñisig äd<gü>k(i)yä ünläri üzä ätä saryayu

335. üküšläšip toylašip učmišlarin.

taqı ymä kördilär

ئۇلار يەنە تۈرلۈك - تۈمەن گۈزەل مېۋىلىك باغلاردا، ئۆستەڭلەردە

333) ئۆردەك، غاز، تۈتى، قىرغاۋۇل قاتارلىق قۇشلارنىڭ

334) گۈزەل ئاۋازلىرى بىلەن سايىرىشىپ،

335) توپلىشىپ ئۇچۇۋاتقانلىقىنى كۆردى.

darma uđgati ĩdoq bodisatvniñ

336. tañlančiy körklä arslanliy oron üzäsindä olorup uluy

quvrayqa

337. taypaž aki tegmä m(a)ha piratya p(a)ramit suduruy

338. tatyanduru suqsinturu nomlamışin.

دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا

(336) ئادەمنى لال قالدۇرغۇدەك گۈزەل ئارسلانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ ئۇلۇغ جامائەتكە

(337 - 338) ماخا بىلگە بىلگە پارامت سۇدۇرنى زوق - شوخ بىلەن سۆزلەۋاتاتتى.

21 - بەت

339. qoyşamaqsiz qatıylanmaqlıy sadapira urudita bodisatv

340. quruy arıy bulyuluqsuz nomuy nomladači darma uđgati

bodisatvıy körüp

341. qop marımları ök ögrünč üzä tolup taşıp

qudı enip olorur qanlisindin

(339) بوشاشماستىن تىرىشىدىغان ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋا

(340) قۇرۇق، پاكىز، ئاپىرىدە بولمايدىغان نومنى سۆزلىگۈچى دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانى كۆرۈپ،

(341) ۋۇجۇدى خۇشاللىققا تولۇپ، ئولتۇرغان ھارۋىسىدىن چۈشۈپ

105

342. baštinqi yeg kertgünč üzä kädmiš tonin uzq(i)ya eținip

343. bayayut kiši qizi başlap tapıyčıları uduyčıları birlä

344. barinča tapıy uduy yevıglärin kötürüp !

345. barir ärkän darma uđgati bodisatvıya

(342) ئالدى بىلەن تونىنى ئەپچىللىك بىلەن تۈزەشتۈرۈپ

(343) باينىڭ قىزىنى باشلاپ خىزمەتچىلىرى بىلەن بىللە

(344) ھۆرمەت - ئىكرامغا كېتىدىغان ئەشيالارنىڭ ھەممىسىنى كۆتۈرۈپ

(345) داراما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىڭ قېشىغا ماڭغانىكەن.

106

anıñ arasında yänä kördilär yol yanında

346. ađil tañısuq öñi öñi ärdinilär üzä eținlig ärip

347. adroq ärdinilig qonrayular bay bındavırlar asıylıy

salinduruq qizil činjiray t'y'nklüg

348. ađinčiy körklä bir kürekarıy.

شۇ ۋاقىتتا ئۇ يەنە يول بويىدا

(346) خىلمۇخىل گۆھەرلەر بىلەن زىننەتلەنگەن

(347) ئېسىل گۆھەرلىك قوڭغۇراقلار، پەردىلەر ئېسىلغان، قىزىل كولدۇرمىلار ساڭگىلاپ تۇرغان

(348) ئادەمنى لال قالدۇرغۇدەك بىر شىپاڭنى كۆردى.

107

törttin yıñaq bulunlarında birär birär

349. tünüg y(a)rutdači ärdini mončuqlar salinduruyluy ärti.

350. törindä yänä bir ärdinilig kürekar içindä

351. törtgil čambunat altun üzäki oron ärti.

بۇ شىپاڭنىڭ تۆت تەرەپ بۇرجەكلىرىگە ناگان - ناگاندا

(349) قاراڭغۇنى يورۇتقۇچى گۆھەر مونچاقلار ئېسىلغاندى.

(350) تۆرىدە يەنە بىر گۆھەرلىك شىپاڭنىڭ تۆت بۇلۇڭىدا

(351) ئالتۇندىن ياسالغان سۇپىلار بار بولۇپ،

108

qašinčiy körklä ol oron üzäsindä

352. qarqumi barčın žünim üzäki

qat qat suq sunčuqlar yadıylıy töltäglig ärip

353. qavzayu tägirmiläyü ärdinilig

qonrayular salinduruyluy.

354. qašinčiy körklä pra kušatri bay bındavırlar käriglig

tartıylıy ärti.

ئاجايىپ گۈزەل بۇ سۇپىنىڭ ئۈستىگە

(352) يىپەك، تاۋار - دۇردۇن قاتارلىقلاردىن تىكىلگەن

(353) قات - قات كۆرپىلەر سېلىنغان، گۆھەر قوڭغۇراقلار ئايلاندۇرۇپ ئېسىۋېتىلگەن،

(354) كارامەت گۈزەل تۇغ، ئەلەم، بايراق، پەردىلەر تارتىلغاندى.

22 - بەت

109

355. tört törtgil körklä ol kürekarnıñ tört bulunlarında

356. tört öñi ärdinilig kolularta

tü törlüg öñi öñi saıysız yid yıparlarıy

357. tün kün ti tutči köyürürlär ärti.

- 355) بۇ گۈزەل شىپاڭنىڭ تۆت بۇلۇڭىدا
 356) تۆت خىل گۆھەردىن ياسالغان ئىسرىقدانلاردا تۈرلۈك، خىلمۇخىل پۇراقلىق ئىپارلىق كۈجە-
 لەر 357) كېچە - كۈندۈز كۆيدۈرۈلەتتى.

110

358. adinčiy körklä ol oron üzäsindä bir tört ärdinilig
 qamtsita
 359. ariy süzük čambunat altun yalpıry(a)qta vayduri ärdinig
 kinläp
 360. anıñ suv<i> üzä taypažiki suduruy bitip urmiš ärti.

- 358) ئاجايىپ گۈزەل بۇ سۈپىنىڭ ئۈستىدە تۆت گۆھەردىن ياسالغان بىر ساندۇققا
 359) پاكىز ۋە سۈزۈك ئالتۇن ياپراقلىرىغا ۋايدۇرى ② گۆھىرى قويۇپ
 360) ئۇنىڭ سۈيى بىلەن پىراتىيا پارامىت نومىنى يېزىپ باساتتى.

111

361. ol qamtsiniñ yeti qat oronlari
 362. uluy yarlıqančuči <könül>lüg darma uđgați bodisatvniñ tamyası üzä
 tamyalıy ärti.
 363. uřrusında yänä äzrua hormuztata ulatı t(ä)ñrilär
 364. uzați tütsüg köyürüp hwa sačip oyun ätizip tapınurlar ärti.

- 361) بۇ ساندۇقنىڭ يەتتە قات جايىدا
 362) ئۇلۇغ مېھرىبان كۆڭۈللۈك دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىڭ تامغىسى قويۇلغانىدى.
 363) بۇنىڭ ئۈدۈلىدا يەنە ئازۇرا، خورمۇزتا قاتارلىق تەڭرىلەر
 364) كۈجە كۆيدۈرۈپ، گۈل چېچىپ، ساز چېلىپ ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرەتتى.

112

365. ayayqa tägimlig bodisatv bayayut qizi birlä
 366. amtı kürekarniñ eřigin körüp ađinu muñadu
 hormuzta t(ä)ñrikä ayıttılar:
 367. “amtı, kavšike-ya, siz bašin t(ä)ñrilär quvrayı nä üçün
 ayayu tapınur sizlär ol kürekarqa?” tep.
 368. hormuz<ta t(ä)ñri> sözlädi:

- 365) ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇدساتۋا باينىڭ قىزى بىلەن
 366) بۇ شىپاڭنىڭ زىننەتلىنىشىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ خورمۇزتا تەڭرىدىن سورىدى:
 367) — ھازىر، ھەي كاۋشىكى، سىز باشلىق تەڭرىلەر نېمە ئۈچۈن بۇ شىپاڭغا ھۆرمەت بىلەن

تېۋىنىسىلەر؟

(368) خورمۇزتا تەڭرى سۆزلىدى:

113

“tözün bodisatv-a! ol kürekar içindä

369. tüzüni tuymış burhanlarıy uluy bodisatvlarıy

törütdäçi tuyurdaçı ögi ärsär,

370. tü törlüg ädgü nomlarnıñ oronı uyası

— ئېسىل بۇدساتۋا، بۇ شىپاڭنىڭ ئىچىدىكىسى

(369) ھەقىقىي تۇيغۇغا ئېرىشكۈچى بۇرخانلارنى، بۇدساتۋالارنى تۆرەتكۈچى، ئاپىرىدە قىلدۇرغۇچى،

(370) تۈرلۈك ياخشى نوملارنىڭ ئورنى، ئۇۋىسى،

23 - بەت

371. tüzkarinčsiz İdoq piratya p(a)ramit nom ärdini ärür.

(371) ئەڭ ئۈستۈنكى ئۇلۇغ پىراتىيا پارامىت نوم گوھىرىدۇر.

114

birök kim qayu bodisatv bo nomča yorısarlar

372. biligsiztä ulaşı nızvanılarnıñ tözsüz quruyın bilip

373. bilgülük nomlar ad artmaqın öpkä nızvanılar ad artmaqı birlä üzüp

374. bilgä bilig p(a)ramitnıñ İntın qıdıyına tägırlär.

ئەگەر قايسى بۇدساتۋالار مۇشۇ نومچە ئىش قىلسا،

(372) بىلىمسىزلىك قاتارلىق نىزۋانلار³ نىڭ يىلتىزسىز، قۇرۇق ئىكەنلىكىنى بىلىپ

(373) غەزەب قاتارلىق نىزۋانلارنى بىلگۈلۈك نوملار بىلەن يوق قىلىپ،

(374) بىلگە بىلىگ پارامىتنىڭ قارشى قىرغىقىغا يېتىدۇ.

115

arıš arıy bo İdoq nom ärdini

375. anı täg yeg adroq tüşlärig buldurur üçün,

376. anın biz qamay t(ä)ñrilär

ayır ayay tapıy qılur biz” tep.

پاك ۋە ساپ بۇ نوم ئەردىنى

(375) مۇشۇنداق ياخشى ساۋابلارغا ئېرىشتۈرگەنلىكتىن،

(376) شۇڭا بىز بارلىق تەڭرىلەر بۇ نومغا ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرىمىز، — دېدى.

116

377. anı äşidip bodisatv ögirü sävinü inčä tep ayıtdı:

378. “amtiqi siz sözläğüçi pratya p(a)ramit sudur qayu ol?

ay-a küsüşüm, t(ä)ñrilär iligi-ya,

379. anī maña körkiṭü berin!” tep.

hormuz<ta> t(ä)ṅri sözlädi:

- (377) بۇنى ئاڭلاپ بۇدساتۋا خۇشاللىنىپ، سۆيۈنۈپ مۇنداق دەپ سورىدى:
 (378) — ھەي تەڭرىلەر پادشاھى، ھازىر سىز ئېيتقان پىراتىيا پارامت سۇدۇر نەدە؟
 (379) ئۇنى ماڭا كۆرسىتىپ بېرىڭ.
 خورمۇزتا تەڭرى سۆزلىدى:

117

380. “uluy är-a! ol nom ärdini ärsär

una amtī bo kür(e)kar içindäki ärdinilig qamtsita ol.

381. uluy törlüg šopay altunluy yalp(i)ry(a)qta vayduri suvī

382. birlä bitiglig ärip

383. umuyumuz ḍarma uḍgati bodisatvniñ tamyasī üzä

vunluy tamyalīy ärür.

umayay m(ä)n açip körkiṭgäli. ” tep.

- (380) — ھەي، ئۇلۇغ ئەر، بۇ نوم گۆھىرى بولسا
 ھازىر بۇ شىپاڭ ئىچىدىكى گۆھەر ساندۇقنىڭ ئىچىدە.
 (381) تۈرلۈك ئالتۇن ياپرىقىدا ۋايدۇرى سۈيى بىلەن
 (382) ھەل بېرىپ يېزىلغان بولۇپ،
 (383) بىزنىڭ ئۈمىدىمىز دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىڭ تامغىسى بىلەن پېچەتلىنىپ تامغىلانغاندۇر.
 مەن بۇنى ئېچىپ كۆرسىتەلمەيمەن.

118

384. anī äšidip saḍapira urudita bodisatv bayayut qizī birlä

385. altun kümüş ärdini yinçü oyun bädiz hwa tütsügtä

ulaṭi

386. adroq adroq tapīy uduy yeviglärig

alqunī barča bölüp iki ülüş qilip

- (384) بۇنى ئاڭلاپ ساداپىرا ئۇرۇدوتا بۇدساتۋا باينىڭ قىزى بىلەن بىللە
 (385) ئالتۇن، كۈمۈش، گۆھەر، مەرۋايىت، چالغۇ، رەسىم، گۈل، كۈجە قاتارلىق
 (386) ئېسىل ھۆرمەت - ئىكرام ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئەشيالارنىڭ ھەممىسىنى ئىككىگە بۆلۈپ،

24 - بەت

387. bir ülüşī üzä kürekar içindäki bilgä bilig

p(a)ramitqa tapīy uduy qilip, yänä bir ülüşin

388. kötürüp darma uđgati bodisatvqa eltdilär.

387) بىر بۆلىكى بىلەن شىپاڭ ئىچىدىكى بىلگە بىلگە پارامىتقا ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرۈپ، يە -

نە بىر بۆلىكىنى

388) كۆتۈرۈپ دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ئېلىپ ماڭدى.

119

389. qačan anta tägdökdä körüp bodisatvniñ

qašinčiy körklä arslanlıy oronta olormışın,

390. qamay äsriñü hwa tütsügtä ulañi tapıy uduy yevigläri üzä

391. qaninčsiz köñülin tapıy uduy qıldılar.

389) يېتىپ بارغاندا بۇدساتۋانىڭ ئاجايىپ گۈزەل ئارسلانلىق تەختىدە ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ،

390) بارچە رەڭلىك گۈل، كۈجە قاتارلىقلار بىلەن

391) تولۇق ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈردى.

120

uluy yarlıqančuči köñül<lüg> darma uđgati bodisatv

392. olarnıñ saçmıš hwaların, köyürmiş tütsüglärin

393. ol oq üdtä kök qalıq yüzindä öz töpösingä tuylar,

394. oqşatınčsiz körklä ärdinilig kürekar ulatı kuşatri birlä bälğürtti.

ئۇلۇغ، مېھرىبان كۆڭۈللۈك دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا

392) ئۇلارنىڭ چاچقان گۈللىرىنى، كۆيدۈرگەن كۈجىلىرىنى

393) بۇ ۋاقىتتا ئاسمان يۈزىدە، ئۆزىنىڭ ئۈستىدە تۇغلار،

394) ئوخشاتقۇسىز گۈزەل گۆھەرلىك شىپاخلارغا، گۆھەرلىك كۈنلۈكلەرگە ئايلاندۇردى.

121

395. anı körüp sadapira urudita bodisatv bayayut qızı birlä

ađınu muñadu tañlap tañırqap

396. ayaların qavşurup ögä küläyü

antay tep inčä sözlädilär:

395) بۇنى كۆرۈپ ساداپىرا ئۇرۇدستا بۇدساتۋا باينىڭ قىزى بىلەن بىللە ھەيران بولۇپ تېڭىرقاپ

396) ئالىقانلىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، تەرىپلەپ، مەدھىيەلەپ مۇنداق دەدى:

122

397. “ay-a! biz körü tägintim(i)z uluy bahşinıñ

398. ađınčiy muñadınčiy kü kälilig ädrämin.

399. amtı bodisatv yoriqında yoriyur ärip munı täg ridi taşyarsar,

400. alqunı bildäçi bolmiştaqisın taqı nä ayitmiş kargäk!” tep.

401. qatıy köñül öritip inčä tep qut

qolu sözlädilär:

- (397) — ھەي، بىز ئۇلۇغ ئۇستازنىڭ
 (398) ئەقىلىنى لال قىلغۇدەك سېھرىي كارامىتىنى كۆردۈق،
 (399) ھازىر تېخى بۇدساتۋا تۇرۇپ بۇنداق ئىلاھىي كۈچكە ئىگە بولسا، (400) ھەممىنى بىلگۈچى
 بولغان ۋاقتىدا قانداق بولار؟ ئۇ ئىززەتلىك ۋە ئىخلاسمەن كۆڭلى بىلەن بۇرخان قۇتغا
 (401) تەۋرەنمەس كۆڭۈل تۇرغۇزۇپ مۇنداق دەپ ئىلتىجا قىلىپ سۆزلىدى:

25 - بەت

402. "amtī biziñ bo ädgülük yiltizim(i)z uyrında tärk tavraq

403. alqu nom qapıylarınta tidiysiz bolup

404. ažunlar sayu bo piratya p(a)ramit nom ärdinikä

ayır ayay tapıy uduy qıldıçı bolup

- (402) — ئەمدى بىزنىڭ بۇ ساۋابلىق يىلتىزىمىز سەۋەبىدە تېزلا بارلىق نوم ئىشكىلىرىدە توسال-
 غۇسىز بولۇپ،
 (404) ھەممە ئۆمرىمىزدە بۇ پىراتىيا پارامىت نوم گۆھىرىگە ھۆرمەت - ئىكرام قىلغۇچى بولۇپ،

124

405. ayayqa tägimlig darma uđgati bodisatv täg ök

406. arslanlıy oron üzäsindä olorup

407. arış arıy bo nom ärdininiñ yörügin açā nomlayu

alp bulyuluq burhan quñin tärk tavraq bulup

(405) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋادەك

(406) ئارسلانلىق تەختتە ئولتۇرۇپ،

(407) پاك ۋە ساپ بۇ نوم گۆھىرىنىڭ مەنىسىنى يېشىپ،

تەستە ئېرىشكىلى بولمىدىغان بۇرخان قۇتغا دەرھال ئېرىشىپ،

125

408. alqu beš ažun tīnl(i)y oylanlarıña

aşaylarıña yaraşı nom nomlap

409. aql<a>nçıy sansar ämgäkintin

apamuluq ozyurdaçı bolalim!" tep.

(408) پۈتۈن بەش دۇنيا جانلىقلىرىغا^④ ئارزۇلىرى بويىچە نوم سۆزلەپ،

(409) دەھشەتلىك سانسارا^⑤ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغۇچى بولايلى.

126

410. ančulayu qut qolunu tükätip

411. arış arıy piratya p(a)ramit nomqa darma uđgati bodisatvqa

ayančan köñülin beš mantal yinčürü yükünü

412. ayayu oq üçär yolı tǵzinip birdin sınar turdılar.

(410) (ئۇ) بۇنداق ئىلتىجا قىلىپ بولۇپ،

(411) پاك ۋە ساپ پىراتىيا پارامىت نومغا، دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ئىخلاسمەن كۆڭلى بىلەن بېشىنى

يەرگە تەگكۈزۈپ تەزىم قىلىپ،

(412) ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ بىر تەرەپكە بېرىپ تۇردى.

127

413. anta ötrü sadapira urudita bodisatv äñitü ätözin

414. ayasin qavşurup inçä tep tedi:

415. “ayayuluq bahşı-ya! m(ä)n öñrä bilgä bilig p(a)ramitiy tilämiş üçün

416. aranyadan oronta turur ärkän kök qaliqta inçä tep ün äšidilti:

‘ay tözünlär oyulı-ya! sän amtı öñdün yınaq yoriyıl! odyuraq äšidgäy <sän > bilgä

bilig p(a)ramitiy!’ tep.

(413) ئاندىن كېيىن ساداپىرا ئۇرۇدۇتا بۇدساتۋا تەزىم قىلىپ

(414) ئالىقانلىرىنى جۈپلەپ مۇنداق دېدى:

(415) — ھۆرمەتلىك ئۇستازىم، مەن بۇرۇن بىلگە بىلىگ پارامىتنى تىلىگەن ۋاقتىمدا

(416) ئارانىيادان ئورۇندا تۇراتتىم، ئاسماندىن «ھەي ئېسىل ئوغلان، سەن ھازىر شەرققە قاراپ ماڭ.

بىلگە بىلىگ پارامىتنى چوقۇم ئاڭلىغايسەن» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

128

anı äšidip ögirü sävinü öñdün yınaq yoriyur ärkän

417. anıñ ara yänä inçä tep saqintim:

بۇنى ئاڭلاپ خۇش بولۇپ، سۆيۈنۈپ شەرققە قاراپ ماڭدىم.

(417) بىر ئازدىن كېيىن، يەنە مۇنداق ئويلىدىم:

26 - بەت

418. ‘amtı m(ä)n öñdün yınaq näçä täñlig yer yorisar m(ä)n

azu 419 tǵgir äрки m(ä)n qayu qayu balıq uluşlarqa?

anta yänä kimtin äšidgäli bolur äрки m(ä)n bilgä bilig p(a)ramitiy?’ tep.

(418) - (419) «ئەمدى مەن شەرق تەرەپكە قانچىلىك ماڭسام قايسى شەھەر - ئەللەرگە يېتىپ بارار -

مەن يەنە كىمدىن ئاڭلىغايمەن، ساپ ۋە پاك بىلگە بىلىگ پارامىتى؟»

129

420. öñünmämiş ayıtmamişqa bo savlariy

ökünü kǵñränü turur ärkän

üsküm<tä> yänä bir bälgürtmä burhan bälgürti,

421. ögä küläyü inçä tep yarliqadi:

(420) بۇ سۆزلەرنى سورىمىغاچقا ئۆكۈنۈپ ئازابلىنىپ تۇراتتىم.
ئالدىدا يەنە بىر بەلگۈرتىمە بۇرخان پەيدا بولۇپ،
(421) مېنى ماختاپ مۇنداق دەدى:

130

422. 'ay tözünlär oyul<ī-ya!> sän amtī munṭay qatīylanīp nom küsüşin

423. arīṭi tidiysizīn öñdün yīṇaq beš yüz yočan yer yorisar sän

424. aḍinčiy körklä s(u)ganda atl(i)ḡ balīqta darma uḡḡaṭi atl(i)ḡ bodisatvtin

425. aḍirtl(i)ḡ oḡyuraq bilgä bilig p(a)ramitiy äšidgäy sän.' tep.

anī äšidip m(ä)n ögirü sävinü inčä tep saqindim:

'amtī 426. m(ä)n qayu üdün körür ärki m(ä)n darma uḡḡaṭi bodisatviy,

äšidgäli 427. bolur ärki m(ä)n piratya p(a)ramitiy?' tep.

ančulayu saqīnu oronumtun täpränčsiz turur ärkän

(422) — ھەي ئەپسىل ئوغلان، سەن ئەمدى تىرىشىپ بۇ نوم ئارزۇسى بىلەن

(423) ھايالشمای شەرق تەرەپكە بەش يۈز يوجان يەر يۈرسەڭ،

(424) ئاجايىپ گۈزەل سۇگاندا دېگەن شەھەردىكى دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانى كۆرۈپ

(425) ئۇنىڭدىن بىلگە بىلگە پارامىتىنى چوقۇم ئاڭلىغايسەن.

بۇنى ئاڭلاپ خۇشاللىنىپ سۆيۈنۈپ: «ئەمدى

(427) مەن بۇ دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانى قاچان كۆرەرمەن، پىراتيا پارامىتىنى قاچان ئاڭلارمەن» دەپ

ئويلاپ ئورنۇمدىن تەۋرىمەي تۇراتتىم.

131

428. alqu nomlarda tidiysiz bilmäk uqmaqqa tägdim.

429. antirdin ulam burhanlarnin dyanina kirdim.

430. alqu burhanlar bodisatvlar m(a)has(a)tvlar quvrayina

431. aris ariy piratya p(a)ramitiy nomlamishlarin acoq adirtl(i)ḡ bäkiz

bälgülüḡ körür boldum.

(428) پۈتۈن نوملاردا توسالغۇسىز بىلىش، ئوقۇش (دەرىجىسىگە) يەتتىم.

ئاندىن بۇرخانلارنىڭ دىيانىغا كىردىم.

(430) بارچە بۇرخانلارنىڭ بۇدساتۋا ماخاساتۋالار^⑥ جامائەسىگە

(431) پاك ۋە ساپ پىراتيا پارامىتى نومىنى سۆزلەۋاتقانلىقىنى ئېنىق ۋە ئوچۇق كۆردۈم.

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

ئىزاھاتلار:

- ① كاۋشكى — خورمۇزتاننىڭ فامىلىسى.
- ② ۋايدۇرى — بىر خىل قىممەتلىك تاشنىڭ نامى.
- ③ نىزۋانلار — سوغدىچىدىن كىرگەن بۇددا دىنى ئاتالغۇسى بولۇپ، «دىلخەستەلىك، ئازاب» دېگەن مەنىدە. بۇددا دىنىدا ئاچكۆزلۈك، ئاچچىق، ئاداۋەت، تەكەببۇرلۇق، گۇمانخورلۇق، يامان ئوي - پىكىر، بىلىمسىزلىك، ئەسەبىيلىك قاتارلىق كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان، كىشىگە ئازاب ئېلىپ كېلىدىغان يامان ئىشلارنى كۆرسىتىدۇ.
- ④ بەش دۇنيا جانلىقلىرى — ئىنسانلارنىڭ سانسارادا ئايلىنىدىغان بەش تۈرلۈك شەكلىنى يەنى ئۆزلىرىنىڭ ساۋابلىق ياكى يامان ئىشلىرى سەۋەبىدىن تەڭرى، ئازۇرا، ئىنسان، ھايۋان، ئاچ ئالۋاستى، دوزاخ بەندىلىرى قاتارلىقلار بولۇپ تۇغۇلۇشىنى كۆرسىتىدۇ.
- ⑤ سانسارا — سانسارىتچە ئاتالغۇ بولۇپ، «ھايات - ماماتلىق ئايلىنىش» دېگەن مەنىدە. يەنى بۇددىزمدا ھايات ھەر خىل شەكىلدە داۋام قىلىدۇ، ئاخىرلاشمايدۇ دەپ قارىلىدۇ.
- ⑥ ماخاساتۋا — بۇدساتۋانىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)

فەرىدەدىن ئەتتار

بۇلبۇلنامە

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەدسالىم سابىر

مۇھەررىردىن: «بۇلبۇلنامە» ناملىق بۇ ئەسەر ئاتاقلىق پارس شائىرى فەرىدەدىن ئەتتار (1148/51 — 1219) نىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، پارس ئەدەبىياتىدا بەلگىلىك ئورۇنغا ئىگە. بۇ ئەسەردە ئاپتور بۇلبۇل، لاجىن، سۈمۈرغ، ھۆپۈپ، توز، شاتۇت قاتارلىق سىمۋوللۇق ئوبرازلارنىڭ دىئالوگلىرى ۋە كەلتۈرگەن ھېكايىلىرى ئارقىلىق ئىنساننى ئولۇغلاشنى، ئىنساننى ئاساس قىلىشنى، بىلىم - ھۈنەر ئۆگىنىشنى، سۆلەتۈزلىق قىلماسلىقنى، قۇرۇق نام - شۆھرەت قوغلاشماسلىقنى، شەخسىيەتچىلىك قىلماسلىقنى، تەبىئىيەت ھەييار بولماسلىقنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئوي - پىكىر چوڭقۇر ۋە قاتلاملىق، ئىدىيىۋى مەزمۇنى ئىلغار، بەدەئىيلىكىمۇ يۇقىرى. مۇشۇ نۇقتىلارنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ ئەسەرنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۈندۈك.

دېباچە

ئاڭغا ھەمدۇ سانا، ئول خالىقى پاك،
كى ئاندىن ئالدى دانىش مۈلكۈ ئەفلاك.
تۈزەي مەدھىنى «بۇلبۇلنامە» ئايتا،
كېتىپ ئېردى زىلالىم، كەلدى قايتا.
قەلەم ئال قولغاۋۇ كۆڭلۈڭ ئەيان قىل،
كەلامىڭنى خۇدايى مەھربان قىل.
خۇداۋەندەدۈركى، ماختاش لايىق ئاڭغا،
بېرەر، ئەي بەندە، رىزقۇ روزى ساڭا.
قەلەم ئىزھار ئېتەر كەن دەردى ھىجران،
ئاقار ئول كۆزلەرىڭدىن سەل بولۇپ قان.
بېرىپ كافۇرغا بەسكىم مۇشكى نابىن،
سالۇر زەنجىرگە ھەم ئول بارى تابىن.
قەلەم بەھرى مەئانى ئىچرە غەۋۋاس،
ئاننىڭ پۈتكەن سۆزى چۈن دۇررى ئالماس.
ئەلەمكەشلەرگە يارۇ غەمگۈزار ئول،

قالۇر تاكى قىيامەت يادكار ئول.

ئۇنى روھى رەۋان دەر ئەھلى دانىش،

ۋە ئەھلى جاۋىدان دەر ئەھلى دانىش...

قۇشلارنىڭ سۈلەيمان ئەلەيھىسسالام ھۇزۇرىغا
كېلىپ، بۇلبۇلدىن شىكايەت قىلغانى

ئېشىتكەن ئېردى ئول شاھى سۈلەيمان،

بەرىپ دىۋۇ پەرىگە ئەمرۇ پەرمان.

ئولتۇرمىشى، مەگەر تەخت ئۈزرە ئېردى،

سەئادەت ئەۋجىدە، بەخت ئۈزرە ئېردى.

كېلىشى جۈملە قۇشلار توپلانپ پات،

ۋە بۇلبۇل دەستىدىن ئەرز ئەتىلەر، داد.

سالپ نەيدەك فىغان، ئاھ چەكتىلەر ئون،

ئۇرۇپ گاھ سىينەگە، گاھ باشقا ناخۇن.

ئاچىپ مىنقارلارنى بىر - بىرنى تۇرتۇپ،

قەناتۇ پەرلەرنى تۇپراققا سۈرتۈپ.

دېدى لاچىنغا ئول: ھەي، يولغا چۈش زۇد،
ئالاۋدەك بارغىلۇ قايتىشىدا بول دۇد.
بارىپ كۆرگىن، نە قۇش ئول، مۇنچەكىم جان،
چېكەرلەر دەستىدىن بەس ئاھۇ ئەفغان.
ئىلىمدىن بىر بەقاسى بارمىدۇر، يوق؟
مەگەر شىردەك ھەۋاسى بارمىدۇر، يوق؟
نېچۈن ئول كۆپچىلىكىنى كۆرمەگەي خۇش؟
سورا، بۇ ھەددىنى ئول كىمدىن ئالمىش؟
سېلىپ شاۋقۇن - سۈرەن، تىنماس نە بائىس؟
ۋە خىزمەت ئەيلەمەس بىزگە نە بائىس؟
نېچۈن خىزمەت ئېتىشتىن مۇستەمەند ئول،
مەگەر كىم شۇل سەبەبىدىن دەردمەند ئول.
مەگەر دىۋانەيۇ مەست ھەر تاماندىن،
شۇنىڭچۈن بىخەۋەر ياخشى - ياماندىن.
زەئىپتۇر، ناتەۋان جىسمى نىزارى،
ۋە ھەر گۈلزار ئارا چۈن ئاھۇ زارى.
كى ئىستىغناسىدۇر تىللاردا داستان،
ئاچارمىش گۈل ئۇنىڭ ئىشقىدا بوستان.
يېقىنلاش ئاڭا سەن ئەيلەپ تەبەسسۇم،
يوق ئېرسە، ۋەھمىدىن ئۆلمىكى مۇمكىن.
يامان سۆز چىقىمىسۇن ئول سارى سەندىن،
يوشۇرغىن تۇمشۇقۇ تىرناغىڭ ئاندىن.

لاچىننىڭ يولغا تۇشكەنى

چۈ تۇشتى يولغا لاچىن، قىررە مىنقار،
تىلەپ خۇن، قايدا دەپ ئول بۇلبۇلى زار.
زەھەر سۈردى تىغۇ تىرناغى ئۈزرە،
ۋە ھەيىبەتلىك قەناتىن يايىدى سوڭرە.
كېيىن يەر ئۆپتى سۇلتان ئالدىدا ئول،
ساۋۇت كىيىمىشى گويىا باشتىن - ئاخىر.
ئۇنىڭ شاھى ئاڭا بەرمىشى پەرمان،
ئادا ئەتمەككە ئول ھازىرتى شۇل ئان.
مۇلازىم ئەر نىشانى بۇيلە بولغاي،
چۈ ئىشنى ئول ئادا ئەتمەكنى بىلگەي.
بويۇرماق ئىشنى مېھتەر خەيلىگە كام،
مۇلازىمنىڭ ئىشى ئەتمەك سەرئەنجام.
مۇلازىم ئېرسە چىندىن ھەقىشۇناس قۇل،

ھەمە ئەيلەردى بۇلبۇلدىن شىكايەت،
ئۇنىڭ بىدادىدىن نەقلۇ ھىكايەت.
كۆڭۈللەردە نىھان دەرد ئېرسە قانچە،
سۈلەيمانغا بەيان ئەيلەردى بارچە.
كى بىر قۇشدۇركى ئول، باغلاردا مەدداھ،
مۇدام شاخۇ پۇتاققۇر ئاڭا مەئۇا.
مۇدام مەئىيۇس، ئىشى ئاھۇ فىغاندۇر،
ۋەلې، قۇشلار ئارا شىرىن زەباندۇر.
سىرە كەسمەس ئۇشال شىرىن نەفەسنى،
نەزەرگە ئىلمايىن دۇنيادا كەسنى.
ھەمىشە ئەگىندە بۆز، ئەسكى ھىرقە،
رىياۋۇ ھىيلە ساتقاي شۇ تەرىقە.
بەھار، گۈل فەسلىگە كىرگەندە بوستان،
چېكىپ يۈز بىر نەۋا، باشلايدۇ داستان.
قازاندەك قاينابان، كۆكسىدە ئاتەش،
ئۇزاق تۈنلەر يانىپ كۈيلەيدۇ يەككەش.
ئۈزۈم شەربەت، شەرابىن سىپقارپ ئول،
ئېتەر چۈن زارۇ نالە مىسلى تەمبۇر.
ئۇ غۇردۇر، بۇيلەكىم كۆڭلىن ئېتەر خۇش،
چۈ خام شاۋقۇن سالارگەن، پۇختا خامۇش.
بويى پەستدۇر، ۋەلې باڭى بەلەنددۇر،
خۇدا بىلگەي، دىلىدا نە ئەلەمدۇر.
دىلىدا سەبرى يوقكىم، بىقەرار ئول،
ئېتەر شاۋقۇن سالىپ چۈن ئاشكار ئول.
تاپىلماس سەبىر ئېتەرگە پۇرسەت ئاندا،
چېكەر ئىشق دەردىنى، يوق راھەت ئاندا.
يۈزىنى كۆرمەمىش بىر كىمىسە، بۇ راست،
فەقەت ئۇ گۈلگە يار، گۈل ئاڭا ھەمراز.
تويۇپمىز بارچە بۇنداق باڭۇ سەسدىن،
خەلاس ئەت بىزنى ئول مەستۇ ئەلەسدىن.

سۈلەيمان لاچىننى بۇلبۇل ھۇزۇرىغا يىبەرگەنى

سۇلايمان تىڭلادى بۇ قىسسەنى، بەس،
غەزەپكە مىندى، جۇشدى قەھرى بىر پەس.
بۇراپ شىددەتكە سولڭ فىكرى مەرامىن،
تىلىغا كەلتۈرۈپ گەۋھەر كەلامىن.

بۇ ئاخشام ساڭا ھەمراز كىم ئېدى ئول؟
 نىقابىڭنى ئاچىپ، دىل خۇشلاغان كىم؟
 لەبى لەئلىڭنى مۇنداغ تىشلەگەن كىم؟
 ئاچىپ بادى ساپا بىرلەن يۈزۈڭنى،
 بېرىپسەن بىر ناكەسكە ئۈزۈڭنى...
 دېدى گۈل: لەبلەرىم نەم ئېردى تۈندە،
 كېلىپ ئۆپكىن دەھانم ئاچدى شۈندە.
 ۋە بۇلبۇل قانىنى سوردۇم بىئارمان،
 شۇنىڭچۈن لەبلەرىمدىن تامچىلار قان...
 كەل، ئەي يارىم، بولايلىق بىز ھەماغۇش،
 ئېتىپ ئەھدۇ ۋەفا، ئەتمە فەرامۇش.
 سېنىڭدەك ماڭا بۇ ئالەمدە كەس يوق،
 ۋىسالىڭسىز تەھەممۇل بىر نەفەس يوق.
 نەچچە مىڭ ئاشىقنىڭ بار مەندىن ئارتۇق،
 ماڭا سەنسىز تىرىگلىك دەردۇ ئاغرىق.
 لەبىم چاڭقاق، كۆزۈمنىڭ قانى يامغۇر،
 قۇرۇق، چاڭقاق زېمىننىڭ جانى يامغۇر.
 ۋەلېكىن قورقىمەن، بۇ چەرخى گەردۇن
 ياماننى ياخشى ئەيلەر، ياخشىنى دۈن.
 كى ئانداق چەرخ ئۇراركەن ھەر زەمانى،
 ئايان ئەيلەر نەچچە ياخشى - ياماننى.
 سېنى ئاتەشكە ئول ئۇرغاي ھەمىشە،
 مېنىڭ جانىمنى ياندۇرغاي ھەمىشە.
 سېنى بادى خەزان پەژمۇردە ئەتكەي،
 مېنى ھىجرانى زارىڭ مۇردا ئەتكەي.
 ۋىسالىڭ كۈندۈز ئىچرە ئايۇ يۇلدۇز،
 ۋىسالىڭ بىرلە تۈن ھەم مىسلى كۈندۈز.
 ۋىسالىڭسىز ماڭا كۈن بىر مۇ، دىلبەر،
 ياقىپ ھىجران ئوتى جانىمنى ئۆرتەر.
 ۋىسالىڭسىز تىرىگلىك قايدا، جانىم،
 ئۈزۈڭدۈرسەن ھەياتى جاۋىدانىم..
 ئۇلار راز ئايتىشىپ تاكى سەھەرگاھ،
 قازادىن ئېرىدىلەر ئول قايدا ئاگاھ.

لاچىن بۇلبۇلگە سۈلەيمان ئەلەيھىسسالام
 ئەمرىنى يەتكۈزگەنى

ئەنە، كۈن لەشكەرى ئات سۈردى ھەريان،

خىيانەت، كورنەمەكلىك ئەيلەمەس ئول.
 مۇلازىم، ئۇندا گەر ئەقلۇ ئەدەبتۇر،
 ۋەفادۇر قەلبىدە، شەۋقۇ تەلەبتۇر.
 مۇلازىم مېھتەرىگە ئەيلەسە قەست،
 يىقىلغاي بۇيلەكىم، ھەرگىز تۇرالماس...
 ئۈچۈپ لاچىن يېتىشىدى سۈيى بوستان،
 ۋە كۆردى بۇلبۇلى مەستى گۈلىستان.
 ھاۋا ئېردى ئەجەب مۇشكىن، مۇئەتتەر،
 چەمەن چۈن ئالەمى ئۇلۇ مۇنەۋۋەر.
 چېچەكلەر ئەيشىگە غەرق ئېردى مەئۋا،
 شىكەست ئېردى چۈن بۇلبۇلدا تەقۋا.
 گۈلىستاننىڭ سەفاسى - بىبەقالىق،
 ئۈشەل بۇلبۇل نەۋاسى - بىۋەفالىق.
 كېلىپ لاچىنغا خۇش بۇلبۇل نەۋاسى،
 چەمەندە نەچچە گۈل رەڭ سەفاسى.
 كۆتۈردى كۆككە لاچىننى ھامان ئىشىق،
 ئۇنى بىر لەنزە ئەتتى بىزەبان ئىشىق.
 ۋەلې ئەقلۇ ھوشى ئىزمىگە تۈشىدى،
 ۋە بۇلبۇل قانىن ئىچمەككە كىرىشىدى...

بۇلبۇل گۈل ۋىسالىنى غەنىيمەت بىلىپ،
 ئانىڭغا نەچچە بىر سۆز ئايتقانى

دېدى گۈلگە باقىپ: ئەي زىبى گۈلشەن،
 ۋىسالىڭ شەمئىنى ئەت بىزگە رەۋشەن.
 كەل، ئەي، بۇ تۈن بەسى نازۇ نىياز دۈر،
 گۈزەللەر زۇلفى ياڭلىغ ئول دەراز دۈر.
 غەنىيمەت بىل ئۇنى، يار ساڭا ھەمدەم،
 بولايلىق تاڭغاچە بىر - بىرگە مەھرەم.
 چەمەندە ئىككى يار راز سۆزلىشەيلىق،
 ھىكايەتلەر ئېتىپ، باز سۆزلىشەيلىق.
 بۇ دەملەر راھەتى جەننەتتىن ئەۋزەل،
 ۋەلې ھەر كىمگە ھەم بولماس مۇيەسسەر...

بۇلبۇلنىڭ ھىكايەت ئايتقانى

ئەجەب بىر تۈن ئېدى، دىل خۇشلادىم مەن،
 ئۆپۈپ يارىنىڭ دۇداغىن، تىشلەدىم مەن.
 كېلىپ تاڭ چېغى باغبان سورىدى: ئەي گۈل،

كۆڭۈلدە ئارزۇيۇم باردۇر، خەيالىم،
كىشى بىلمەس نېدۇر ئول سىررى ھالىم...
چۇ دەۋلەتخانەدۇر باشىڭدا خانە،
دىلىڭ قۇشتۇر، قولۇڭدا دامۇ دانە.
تەننىمىنى سۈرتىمەن دىۋارغا تىنماي،
كى بىر كۈن ئىشىكى ماڭا ئاچىلغاي...
جەۋابى ئەيلەدى ۋەزىرىنى خۇررەم،
كى تولدۇردى ئىتەگىن زەرگە شۇ دەم.
مۇقەررەب بولدى ئول سۇلتانغا ئەئىيان،
يۈرۈپ ھۈكۈمىدە بارچە ئەھلى شىرۋان.
كىشىكىم ئەيلەگەي مىرلىكىنى پىشە،
ئۇلۇغلار ياندا يۈرسۈن ھەمىشە...

بۇلبۇلنىڭ لاجىنغا جەۋاب بەرگەنى

جەۋاب بەردى ئاڭا بۇلبۇل سۇخەنگۈي:
بۇ مەئىنلەرنى ئايتما، بىزنى تىنچ قوي.
بىرەۋ بىرلەن سىرۇ سەۋدايمىز يوق،
بىرەۋغە ئىشقى ئارا پەرۋايمىز يوق.
سەن ئاشىق بولمادىڭ، باغرى پۈتۈنسىن،
مەگەر ئاتەش ئەمەستۈرسەن، تۈتۈنسىن.
چۇ بىخۇد بولمادىڭ ئالەمدە ھەرگىز
ۋە ئاشىق قەدرىنى بىلمەككە ئاجىز.
كىشى گەر ئىشقى شارابىن ئەيلەگەي نۇش،
ئېتەر ئول جۈملە ئالەمنى فەرامۇش.
مېنى مەئزۇر تۇتقىن، ئەي خىرەدەمەند،
قاچان ئاشىققا ئاقىلدىن يېتەر پەند؟
بەلەنددۇر ئىشقى مەقامى، پەس ئەقىلدۇر،
ئەقىل ئىشقى كويىغا كىرسە، جەھلدۇر.
سۈلەيمانغا دېگىن، ئەي نۇرى يەزدان،
كى بىزگە ئەتمەسۈن چۈن ئەمرۇ پەرمان.
بىلەرمىز، بىزگە سەندىن بىر سىتەم يوق،
مەگەر دىۋانەۋۇ ئاشىققا غەم يوق...

لاجىن بۇلبۇلنى كۆتۈرۈپ ئۇچقانى

دېدى بۇلبۇلغا لاجىن: ساڭا ئايتاي،
نېچكۈك سەنسىز ئۇچۇپ، ئارقامغا قايتاي؟
يىگىتلەر ئۆپسە قول، سوزغاندا پىرلەر،

يېتىشتى شۇ زەمان باشلارغا ھىجران.
دېدى لاجىن: ئايا، ئۇيقۇنى بەس قىل،
مېنىڭ ئۇچقۇر قاناتىمغا ياپىشقىل.
چۈمۈلە كەئىبنى گەر ئارزۇ قىلغاي،
ئۇ لاجىننىڭ قانات ئاستىغا كىرگەي.
ھۈزۈرىغا سۈلەيمان ئەتتى دەئۋەت،
نېچكۈك ھۈججەت، دەلىلىڭ بولسا كۆرسەت.
مەگەر دەيسەنمۇ ئاڭا: بۈيلە قۇشمەن،
بۇ ئالەمدە غېمى يوق، كۆڭلى خۇشمەن...
تىكىپ ھەر لەھزە گۈل ھۈسنىگە كۆزنى،
سۈلەيماندىن يىراق تۇتقايسەن ئۆزنى.
نېچۈن گۈل ھۈسنىگە دىلكەشلىكىڭ بار؟
نېچۈن شاھ ئەمرىگە سەركەشلىكىڭ بار؟
ئېرىنمەي زەۋقى ئىشقىڭ سۆزلەمەكدىن،
قاچارسەن شاھقا خىزمەت ئەيلەمەكدىن.
ئۆرۈمە يۈزنى شاھ دەرگاھىدىن، ھەي،
ئۆزۈڭ سەرسان، ئاياغىڭ بەندتە قالغاي.
چۇ بولماق ئىستەسەڭ ئالەمگە مەشھۇر،
دۆلەتمەند كىمىسەلەرنىڭ ياندا يۈر.
كېلۈر ساھىب كۆڭۈللەردىن ئاتالىق،
ئۇلاردىن كۆرمەگەيسەن بىۋەفالىق.
نە دەر ئەقلىۋ فەراسەت ئەھلى، تىڭلا،
ئۇقۇپ ئال خاتىرىڭ، جان قۇۋۋىتىڭ ئىلە...

ھىكايەت

بار ئېردى بىر گەدا، سەرگەشتە، ھەيران،
يۈرۈپ بىر كۈن يېتىشتى شەھرى شىرۋان.
ھۈكۈمدار قەسىرنىڭ يانپاشىدا ئول،
مەكان تۇتتى، خەيالغا بولدى مەشغۇل.
سۆيۈندى چۈن دىۋارغا زارۇ بەدبەخت،
ئارىدىن ئۆتتى قانچە ۋەقتۇ پۇرسەت.
كۆرۈپ شورلۇقنى بىر ئەئىيان بىنەگاھ،
بۇ سىر بولدى جەھانغا ئاشكارا.
دېدى ۋەزىر: مۇرادىڭ بارمۇ بىزدە،
ياتارسەن نە سەۋەب ئاستانمىزدە؟
جەۋاب ئەيلەپ دېدى: ئەي چىھرەسى نۇر،
يەنە شۇ ئالەم ئىچرە شادۇ مەسرۇر.

ئۇلارنىڭ ئىلىكىنى ئۆپكەي ئەمىرلەر...
شەرىن سۆز بىرلە مۇشكىل بولمادى ھەل،
ھامان بۆلبۇلغا لاچىن سوزدى چاڭگال.
ئالىپ ئۈچدى ھەۋاغا چۈن ياشىنئۆز،
ۋە سىقىدى چاڭگىلىدا ئىككى - ئۈچ بار.
چۈ بۆلبۇل ئاڭلادىكىم، بارى كەتمىش،
ئۆزى ئاجىز، قولىدىن يارى كەتمىش...

بۆلبۇلنىڭ لاچىنغا ياللىنىپ يالبارغانى

دېدى بۆلبۇل: ئۆزۈڭ قالقانۇ نەيزە،
كەل ئەمدى، پەردە تارت بۇ بەندە ئۈزرە.
چۈ لۇتفۇڭدىن بۈيۈكلۈك بولدى زاھىر،
ئارسلاندىك كەرەم قىل، بولما قاشقىر.
مېنى قويغىنكى، ۋەسقى ئەيلەپ سۈلەيمان،
ئېتەي مەدھىنى شۇ ئالەمگە داستان.
كىشى ئاقىل ئېسە، دانا ۋە زېرەك،
كۆرەر ھەر ئىشتا ئول ئالدىنى بىشەك.
مەگەر شاھ ئالدىغا بارسا خىرەدمەند،
بارار دائىم دۇئاىي، نەزمى بىرلەن.
كېلەر ئۈچ نەرسە خۇش شاھلارغا ھەر ئان:
ھۈنەر يا مال ۋەيا لۇتقى سۇخەندان.
قۇرۇق قول بىرلە گەر بارسا كىشى ئول،
يۈرۈشمەس، ئارقىغا كەتكەي ئىشى ئول.
بىساتىمدا مېنىڭ مالۇ ھۈنەر يوق،
سۆزۈم باردۈركى، ئانداق بىر گوھەر يوق...
دېدى لاچىن: سۇخەندانلىقنى كۆرسەت،
بىساتىڭدا نېچۈك سۆز بولسا، ئىشلەت.
تالاي ئالدىندا يول، بىز مۇنچىلىك سۈست،
قانائاتلار تالدىمۇ، تەنلەرمۇ ناقىس؟
قانائىتىڭ يايغىنۇ بەر ئاڭا تابىن،
چېكەيلۇق ئىككىمىز يولنىڭ تاناىن.
ئۆپەرمىز ئۇندا يەر، شاھى جەھاندار،
دۇئاىي دەۋلەتنى ئەتمەككە يۈز بار...

بۆلبۇلنىڭ سەبا ئارقىلىق گۈلگە
سەلام يوللىغانى

ئۇلار تاغ باشىغا يەتكەندە ئەمدى،

ئىسىپ بادى سەبا، گۈلزارغا كەلدى.
ھامان ئول سارى قولنى سوزدى بۆلبۇل،
ساباننىڭ ئېتەكىدىن ئۇشلادى ئول.
دېدى بادى سەباغا: ئال پەيامم،
بارىپ، يارىمغا يەتكۈزگىل سەلامم.
دېگىن «يار، مەنسىز ئەھۋالنىڭ نە ئېرمىش؟
كى سەنسىز بۇ دىلىم قانلارغا تولمىش.
فراقنىڭ ئىچرە ئانداق مەن، دىلىئارام،
نە سەبرۇ نە قارارىم بار، نە ئارام.

كۆڭۈل مۇشتاق ساڭا، ئەي جانى شەرىن،
ئەسىر ئەتكەن كەبى خىسرەۋنى شەرىن.
ئەگەر بىر بار يەنە چىھرەڭنى كۆرسەم،
ۋە بىردەم سەن ئىلە خىلۋەتدە ئولتۇرسام...
جەھاننىڭ غەملەرى ھېچ بولغاي ئېردى،
مەن ئۆلمەستىم، رەقىبىلەر ئۆلگەي ئېردى.
يۈزۈڭگە سالماسۇن ياغۇ نەزەر ھېچ،
كويۇڭغا ئەتمەسۇن قايغۇ گۈزەر ھېچ.
نەسىب ئەتسە ئۈمىر، يارىڭ بولارمەن،
يوق ئېرسە، ھىجرى ئىشقىڭدا ئۆلەرمەن...»

گۈلنىڭ فىغان چەككەنى

ئۇچۇپ يەتتى سەبا، چۈن گۈلشەن ئېردى،
مەگەر گۈلشەن ئەمەستى، گۈلخان ئېردى.
يوق ئېردى ئۇندا بۆلبۇل، ئايرىلىپ گۈل،
ئېدى باشدىن - ئاياغ قان ئىچرە پۈتكۈل.
نەچچە مىڭلاپ تىكەنلەر سىينەسىدە،
پىراق ئېردى كۆڭۈل ئايىنەسىدە.
يىقىلغاي ئېردى گەھى، تۇرغاي ئېردى،
چېكىپ ئاھ، زارلىنىپ، غەم ئىچرە دەردى.
گۈلىستان ئىچرە ئېردى سەير ئېتىشلەر،
ھەسەد ئەيلەردى بىزگە بارچە قۇشلار.
ھەسەد كىم ئەيلەسە، كور بولسۇن ئاخىر،
يارانلار ھەمدەمۇ جور بولسۇن ئاخىر.
ھەمىشە جەۋر ئېتەر شۇ چەرخى دەۋران،
سالور ئىشقى ئەھلىگە ئول دەردۇ ھىجران...

بۆلبۈلنىڭ سۈلەيمان ھۇزۇرىغا كەلگەنى

سۈلەيمانغا يېتىشىدى لاچىن ئاخىر،
چېكىپ سەپ بارچە قۇشلار ئېردى ھازىر.
ئۆپۈپ شاھ ئالدىدا يەر بۆلبۈلى زار،
كەمەر باغلاپ ساداقەت ئەتتى ئىزھار.
سۈلەيمانغا بېقىپ ئەتتى دۇئا ئول،
ۋە سوڭرا باشلادى مەدھۇ سانا ئول.
سەن ئول شاھسەنكى، مارۇ مۇرۇ ئىنسان،
يەنە دىۋۇ پەرى ھۈكۈمىڭدا ھەر ئان.
سېنىڭدەك شاھنى ھېچ كۆرمىشمۇ ئالەم،
كى ئەمرىڭ ئاستىدا قۇش ھەم، بالق ھەم.
چۈ سەندەك ياخشى يوقتۇر سىيلاغۇچى،
بىراۋغا تاجۇ تەخت بەخش ئەيلەگۈچى.
رەسۇلسەن، پادىشاھسەن، بىزەۋالسەن،
خەتادىن خالى سەن، رەمىزى كەمالسەن.
مۇدام كامى مۇرادىڭ بولغاي ھاسىل،
دىلىڭ ئىززەت زىياسى بىرلە كامىل.
سەۋەبىكى، كەلمەدىم مەن خىزمەتتىڭگە،
مۇناسىب كۆرمەدىم مەن ئۆزنى ئانگە.
ئۇمر بەرسە مەگەر ئول ھەققۇ يەزدان،
ئېتەرمەن خىزمەتتىڭ، ئەي شاھۇ سۇلتان.

سۈلەيماننىڭ بۆلبۈلغا ئايتقانلار

سۈلەيمان دېدى: سايراق قۇشچەدۇرسەن،
نېچۈن رىندلەرگە ئوخشاش مەي ئىچەرسەن؟
گاھى سەرمەستۇ گاھ ھوشيار ھالىڭ،
گاھى ئۇيقۇدا، گاھ بىدار ھالىڭ.
ھەمە قۇشلار تۇرۇپ تۇپراقدا تىككە،
باراۋەر كۆزنى تىكىمىشلەر پەلەككە.
ھەمە ماتەمسەرا، دەرد ئىچرەدۇر، بەس،
رەزالەت چېڭىدىن ئازادۇ سەربەست.
سەن ئېرسەڭ توي قىلىپ ھەردەم، ئەرۇسى،
مەگەر گەبرىمۇسەن ياكى مەجۇسى؟
شەراب ئىچكىنكى، بەدەست ئەتمەسۇن ئول،
قىياسى بولماسۇن ئالەمدە پۈتكۈل.

شەرابدۇركىم، ئېتەر كۆڭلۈڭنى ئول شاد،
قىلۇر باش ئاغرىقىدىن جاننى ئازاد.
شەراب گەر ئاڭغا بەدەستلىك سىفاتتۇر،
ھارامدۇر، گەرچە ئول ئابى ھاياتتۇر.
ھارام ئەتتۇق شەرابنى، كېكسەدۇر ياش،
ئىچەرلەر ئول بەلانى جۈملە ئەۋباش.
ئىچىپ مەستلىككە ئانداقكىم يېتەرلەر،
نېچە سىرلارنى سوڭرا پاش ئېتەرلەر.
قۇۋانچى دەردى خۇمارغا يەتمەس،
تويى ئول رەنجۇ ئازارىغا يەتمەس.
مەي ئىچمە، مەست ئېتىپ، ئەقلىڭ قىلۇر كەم،
كېلەر باشىڭغا سوڭرا نەچچە بىر غەم.
مەي ئىچمە، ئىچكىنىڭ ئاشكار - نىھانى،
بولۇر ساڭا بەلايى جاۋىدانى...

ھارۇت ۋە مارۇت ھىكايەتى

ئېشىتكىن قىسسەنى ھارۇت ۋە مارۇت،
ئېدى مەسكەنلەرى دەرگاھى لاھۇت.
كى ئەۋۋەل ئېردىلەر كۆكدە فەرىشتە،
كېيىن دىۋ بولدىلار، غەمدىن سەرىشتە.
ئۇلار ئېرمەستىلەر شەھۋەتكە ئاشنا،
ئۇ بائىس ھىرسۇ مەستلىكتىن مۇسەففا.
چۇ ئادەم بولدى بۇ ئالەمگە ئۇيقاش،
ئۇلارنىڭ جانىغا ئوت تۈشتى، ئاتەش.
خۇدا ئاستانەسىگە ئۇردىلار باش،
ۋە دىلدا بارىنى چۈن ئەتتىلەر فاش.
دېدىلەر تەڭرىگە ئەيلەپ شىكايەت:
كى ئەتتىڭ بۈيلە ئادەمگە ئىنايەت.
ۋە لېكىن قان تۆكەر ئەۋلادى ئادەم،
پاساتقا جۇلغىنۇر ئول مۈلكى ئالەم...
چۇ ئۆزنى كۆردىلەر ئادەمدىن ئەۋزەل،
شۇ بائىس ياخشىلىق ھەم كۆرمەدىلەر.
خۇداۋەند قەھەر ئىلە پەرمايش ئەتتى،
ئۇلارنى ئۇشبۇ دۇنياغا جۈنەتتى.
كۆرۈپ زۇھرا سەنەمدە ھۇسنۇ تەلئەت،
سەلاھ ئۈستىگە دەرھال چەكتىلەر خەت.

سەنەمگە بولدىلار چۈن ئاشىقى زار،
 چېكىپ ئاھ كۈندۈزى، تۈنلەردە بىدار.
 نىھايەت كەلدى ئول شوخى زەمانە،
 دېدى ھەر بىرىگە چۈن مەخپىيانە:
 مېنى سۆيگەن بولۇر ئەمرىمدە ھەر ئان،
 ھارامدۇر ئۆزگە ھەرنە ئەمرۇ پەرمان.
 ئېتىڭ ئىسيان، ئادالەتتىن كېچىڭىز،
 پاسات ئەيلەپ، تۆكۈڭ قان، مەي ئىچىڭىز.
 بولۇرمەن سىزگە چىندىن يارۇ ھەمدەم،
 ئەگەر ئۆگەتسەڭىز ئول «ئىسمى ئەنزەم»...
 پاسات ئەتمەي، ۋەلې مەي ئىچتىلەر خۇب،
 پاسات ئەيلەپ كېيىن قان تۆكتىلەر كۆپ.
 ۋە سوڭرا «ئىسمى ئەنزەم» ئەتتىلەر پاش،
 ۋە چاھقا تۈشتىلەر ئانداقكى بىر تاش.
 ئۇ زۇھرا «ئىسمى ئەنزەم» ياد ئالىپ تىك،
 ئالاۋ، ئاتەشتە قالدى، يانمادى لېك.
 ئوقۇپ ئول «ئىسمى ئەنزەم» چىقتى كۆككە،
 كېلىپ ئاي. ۋە قۇياش باش ئەگدى ئانگە...
 ۋەلې ھارۇتۇ مارۇت مەنزىلى خاك
 بولۇپ، چۈن قالدىلار سەرمەستۇ بىباك.
 ئېدىلەر مەست، چۈ ھوشيار بولدىلار سوك،
 قويۇپ ئۇيقۇنى بىيدار بولدىلار سوك.
 قەزا چۈن ئەيلەگەي ياخشى - ياماننى،
 كىشى تەدبىر ئىلە نە ئەيلەر ئانى...
 بەرابەر چەكتىلەر ئاھ، ئاتەشۇ دۇد،
 ۋەلې ئول ئاھ چېكىشىدىن ئەمدى نە سۇد.
 ئۈزۈر ئىستەپ ئاياققا تۇردىلار تا،
 گۇناھ ئەتسە قولى، ئەفۇ ئەيلەگەي شاھ.
 چۇنان شەرمەندەمىز، ئايتماققا سۆز يوق،
 ئۈزۈر سورىماققا ھەم ھەتتاكى يۈز يوق.
 جەزايىڭ بۇندا بەر، ئول ياقداكىم، بەس،
 كېچە يوقتۇر، بۈگۈن يوق، ئەتە بولماس.
 بۇ دۇنيانىڭ ئەزابى پۈتكۈسى، ھەي،
 ئۇ دۇنيانىڭ ئەزابى قايدا پۈتكەي؟
 چۈ بابۇل شەھرىدە چاھ ئىچرە ھەردەم،
 ياتارلار سەرنىگۈن قايغۇ چېكىپ غەم...
 كېلىپ چاھ باشىغا، تاڭلارغا ئۇترۇ،

خەلايىق ئۆگىنەرلەر سەھرۇ جادۇ.
 ئۇلاردىن ئۆگىنىپ كەسرۇ كەساپەت،
 قىلۇرلار سوڭرا كۆپ زۇلمۇ قەباھەت...
 كى سەن ھەم چاھ ئىچىدە، پەس ئېرۇرسەن،
 شەرابى ھىرس ئىلە سەرمەست ئېرۇرسەن.
 كى سەن ھەم زىبى ئەفلاك ئېردىڭ ئەۋۋەل،
 شۇ تۇپراق گەردىدىن پاك ئېردىڭ ئەۋۋەل.
 شۇ تۇپراقكىم، ۋىسالىڭ ئارزۇ قىلدى،
 ئۇچۇپ جانىڭ فەلەكدىن يەرگە ئىندى.
 سەن ئەسلىڭدىن، ئۈزۈڭدىن تۈشتۈڭ ئايرۇ،
 مەكان ساڭا بۇ مەئۋامەس، ئۇ ماۋزۇ.
 ئېشىتمەكەدىن ئېرىنمە، سۆزنى تىڭلا،
 قىياستتا ئايتىمەن، مەئنانى ئاڭلا.
 قارا، تىگرەڭدە ئول ئىككى جەھان، كەڭ،
 ئېشىتمەكەكلىك قاچان كۆرمەك ئىلە تەڭ؟
 جەھان جاھدۇركى، ئاتەش مالۇ دۇنيا،
 ئوشۇل زۇھرا مەگەر ئامالى دۇنيا.
 بۇ ياقتىن ئول تەرەپكە قايتماقنى چىن،
 يوۋاش كەپتەر بولۇپ، يا مىسلى لاچىن.
 ئەگەر ئىستەر ئېسەڭ سەن ھەشمەتۇ جاھ،
 قۇدۇقتا سەرنىگۈن بولغايسەن، ئىللاھ.
 بارارسەن سۇ بويىغا تەشنا لەب، سوق،
 ئەگەرچە ھەممە ياق سۇ، ساڭا سۇ يوق.
 كۆرەرسەن ئىستەككىڭ باشىڭدا چۈن دار،
 تۈشۈپ دۇنيادىن ئايرۇ، دىلدا ئازار.
 بولۇر قىسمەت ساڭا مەنەت ئىلە غەم،
 تاپىلماس ئىككى ئالەم ئىچرە مەھرەم.
 قالۇرسەن ئىككى ئالەم ئىچرە ھەيران،
 مەگەر بىر نەي مىسالى زارۇ نالان...

بۇلۇننىڭ ھەزرەتى سۇلەيمانغا «يا نەبىيۇللا،
 بىزنىڭ مەستلىكىمىز مەئنالار جامىدىندۇر،
 سۈرەت مەيىدىن ئەمەس» دېگەنى

دېدى بۇلۇن جاۋابەن: ئەي پەيەمبەر،
 كى بىزنىڭ مەگەر يوقتۇر جامۇ ساغەر.
 ماڭا مەستلىك مەيى مەئنى دەمادەم،
 ۋە جام ئىچرە شەرابىم تەۋبە ھەردەم.

كىشى ئاشىق، نېچۈن زار يۈرمەسۈن ئول؟
 كېزىپ چۈن كۈيى دىلدار يۈرمەسۈن ئول؟
 كىشىكىم، كۆرگەي ئاقتاب ئەرتەيۇ كەچ،
 ۋۇجۇدى زەررەسىن كۆرگەيمۇ ئول ھېچ؟
 كېيىن سۆرەپ ئۇنى دارغا چېكىپ باش،
 ھامانە ھەر تەرەپتىن ئاتتىلار تاش.

ئېزەر كەن تاشۇ ئارقان، غەم يېمەستى،
 «ئەنەلھەق» دەيتتى يەككەش، كەم دېمەستى.
 سادا ئەيلەپ، ئاڭا جور ئېردى شۇل دەم،
 دەرۇ دىۋارۇ ئارقان بىرلە دار ھەم...

شۇ ياڭلىغ ئۈزدىلەر ئۈمىرى تەنابىن،
 چۈ سۈندۈرماق بولۇپ ئىشقى ئاقتابىن.
 ئۇشالكىم «مەن» دېدى، ئېردى فەنا ئول،
 ئۇشال «مەن» ئورنىدا ئېردى خۇدا ئول...

تاشىپ دەريا سۈيى سەھراغا يەتتى،
 سەدەپ سىندى، گەۋھەر دەرياغا يەتتى.
 كۆتۈردى بۈيلەكىم مۈشكىلنى ھەللاج،
 كى باشتا تولمىش ئېردى، بولدى تاراج.

ئايا، دەريا قاينان، سۇدان قايناندا،
 تۈشۈپ دەرياغا ئول قۇمغان قايناندا؟
 سىنالغان تاغ سەباتى يەل ئىلە بات،
 تارالغاي ھەر گىياھدىن دادۇ فەرياد.

ئۇ جامدىن ئىچتىلەر مەي گەرچە مىڭلار،
 ۋەلې ئەسرارى ھەققە يەتمەدىلەر...
 تىنىپ بۇلبۇل، كېيىن ئانت ئىچدى شۇل دەم:
 شاراب ئىچمەم بۆلەك، ۋەللاھى ئەئلەم.

ۋەلې گۈل ئىشقىدا ھەردەم يانارمەن،
 فىراقى ئاتەشىدە ئۆرتىنەرمەن.
 گۈلۈم تەرك ئەيلەگەندە باغۇ بوستان،
 تىنارمەن، سۆزلىمەسمەن شېئىرۇ داستان...

سۈلەيمان قۇشلارنى كايىگەنى

چۈ بۇلبۇل قىسسەسىن ئەتدى ھاۋالە،
 سۈلەيمان تىڭلادى ۋە چەكتى نالە.
 دېدى قۇشلارغا: غەيبەت سۆزلەدىڭىز،
 شۇ بۇلبۇلنى مالا مەت ئەيلەدىڭىز.
 كىشى بارسا مەگەر قازىغا تەنھا،

كۆڭۈل پەرۋانە دەر، بىلمەيدۇ ئۆزگە،
 يانار شەمۇ ئۆزگەنى ئىلمەيدۇ كۆزگە.
 كىشىكىم ئاشىقى دىدار ئېمىشتۇر،
 سەھەردىن تا سەھەر بىدار ئېمىشتۇر.

لەبالەب تۇتسا ساقىي جام، ياهۇ،
 قاچان كەلگەي خەيالغا نانۇ ئۇيقۇ؟
 تەنىم زارۇ زەئىمغۇتۇر، ئەي سۈلەيمان،
 ۋەلې سايراشتا يوقتۇر ماڭا مانەند.

سۆيۈپ جاناننى، ئانداق مۇپتىلامەن،
 ئەسرى دامى ھىجرانۇ بەلامەن.
 مېنىڭ دەردىمدىن ئول بولغاي خەبەردار،
 مەگەر كۆڭلىدە بولسا دەرۇ ئازار.

مېنىڭ دەردىمدىن ئولغاي كىمسە ئاگاھ،
 ئەگەر ئول بولماسا ئىشقى ئىچرە گۇمراھ.
 ئوشۇل مەيلەركى مەن ئىچتىم سەھەرلەپ،
 چۈ ساقىي تولدۇرۇپ تۈتتى لەبالەب.

ئەگەر يەتسە لەبىڭگە قەترە ئاندىن،
 يىراق تۈشكەي ئېدىڭ ئەقلۇ خىرەدەتن.

بۇلبۇل مەنسۇرنىڭ ئىشقى ھالىتىدە «ئەنەلھەق»
 دېگەننى مىسال كەلتۈرگەنى

ئۇ مەيدىن بىر يۈتۈم ئىچكەندە مەنسۇر،
 «ئەنەلھەق» تىن جەھاننى چىرمادى نۇر.
 ئۇ ۋەھدەت دەپ ئالار كەن قولغا سەھبا،
 ھەكىملەر بەردىلەر قەتلىگە پەتمۇئا.

چۈ ئىككى يۈز ئېدى ئول كىمسەئى شۇم،
 ئۇياتدىن بولدىلار بىر زۇمدا مەھرۇم.
 چىقاردىلار بازارغا، سەرمەست ئېردى،
 كى جاللاڭ ئالدىغا مەردانە كەلدى.

ۋە دار ئەتراپىدىن چىر ئايلانىپ ئول،
 دېدىكىم، رەشك مېنى ياندۇردى پۈتكۈل.
 كېزىپ، دوست كۈيىدا ئېردىم سەھەرگاھ،
 بېقىپ، بىر سايە كۆردۈم يولدا ناگاھ.

مېنى شۇ بىر نەزەر ئارتىمغا بۇردى،
 بۇرۇپ ئارتىمغا، يول باشىغا سۇردى.
 نەزەركىم، ئۇندا نامەھرەمگە سالىدىم،
 سېلىپ، ھەق رەشكىدىن دەرسىمنى ئالدىم...

بىر - ئىككى ئەزدى ئانداق، زارۇ ئالان، مۇشۇكىنىڭ قوللارنى ئۆپتى ساچقان. بەسى قاقشار ئېدى، ئاھ تارتار ئېردى، ۋەلې قىيىناق ئازابى ئارتار ئېردى. كى شۇندا كۆكسىنى تىغلاپ دېدى ئول، كۆزىدىن ياش قويۇپ، يىغلاپ دېدى ئول: ئايا شاھى جەھان، ئەي شىرى ئالەم، خۇدا ھەققى، رەھىم قىل ماڭا بىر دەم. ئەگەر مەن يوق ئېسەم، سەن بار ئېرۇرسەن، ئەگەر مەن زەررە، سەن زەلۋار ئېرۇرسەن. مەگەر قانىمنى تۆكسەڭ، تۆك، ئادامەن، ساڭا چۈن ئەيلەدىم باشنى پىدامەن. خەتالىق ئۆتسە قۇلدىن، مەستۇ ئاسرۇ، ۋەلې نېمەت ئۇنى ئەفۇ ئەيلەمەسمۇ؟ كى ئول مەستلىكتە مەن لاق ئۇردۇم، ئىللا، ئۇ سۆزلەرنى تىلىمغا ئالمام ئەسلا. مەگەر مەستلىك ئىلە ئەھلى خارابات، دېگەيلەر نەچچە بىر مەستۇ خۇراپات. كېچىپ، مەستلىك ئىلە سەپسەتە ساتتىم، ئاداشتىم، ئەمدى كۆرگىن، يولنى تاپتىم. كى ئەمدى بەندەئى كۈيۈڭ بولاي مەن، تىرىك بولسام، دۇئاگۈيۈڭ بولاي مەن. كېتەر كەن قولىدىن ئىش بولسا كىشى مەست، ئۆزى بىلمەس نە دەپ سايرايدۇ سەرمەست. ھىساب بەرمەس ئۆزىگە ئايتقىنىدىن، ئۆزى يۈز كەررە ئايتىپ قايتقىنىدىن. گۇناھىمنى ئەفۇ ئەت، دوستۇ يار بول، تەرەھھۇم ئەيلە ماڭا، غەمگۈزار بول...

مۇشۇكىنىڭ ساچقانغا جەۋاب بەرگەنى

مۇشۇكى دېدى: ئايا، سەن توغرا دەرسەن، ھەمىشە ئوغرى ئېردىڭ، ئوغرىدۇرسەن. بەس ئەمدى، بىھۇدە دەم ئۇرما، جىم بول، كېلىپ ئاتەشكە چۈن تۇشتۇڭمۇ، قورۇل. نەسبەت ئەيلەمىشتى ماڭا ئۇستاد، ئۇشال ھىكمەتنى دائىم ئەيلەگۈم ياد. دېمىشتى: شۇ سۆزۈم يادىڭدا تۇرسۇن،

ئۇ ياقىتىن شاد بولۇپ قايتقۇسى، ئىللا. گەپۇرماق يۈزگە - شەرتى ئىتتىپاق، كى ئارتتىن سۆزلەمەك - كانى نىفاقتۇر. گەپىڭنى يۈزگە ئايتىپ، ئەيلە مەقبۇل، بايان ئەت، ئېردى ئول نە بىرلە مەشغۇل؟ چۈ بۇلبۇل بولدى ھازىر، تىندى غەيبەت، قېنى ئول سىزدىكى ئەۋۋەلقى جۇرئەت؟ بايا غەيبەت ئېتەردە شىر ئېدىڭىز، شۇ بۇلبۇل قانىغا شەمشەر ئېدىڭىز. بۇ چۈشكۈن ھالىڭىز ئېرمەس زىيادە، مىسالى ئول مۇشۇكى، ساچقان ۋە بادە...

مۇشۇكى، ساچقان ۋە مەي ھىكايەتى

كېزىپ بىر كېچە ساچقان يالغۇز ئۆزى، يىغاتتى ئۆزىگە ئول رىزقى روزى. ئۇ خەممار ئۆيىدە دان ئىزدەر ئېدى، يېمەككە بىر ئۇۋاق نان ئىزدەر ئېدى. كېزەر كەن چۈن، كۆزى بىر خۇمغا تۇشتى، شەرابى ناب ئېدى خۇم ئىچىرە ئىچدى. بىر - ئىككى قەترە ئىچدى، بولدى ئول مەست، دېدى: ھەي، قايدا بار مەندەك زەبەردەست؟ چۈ مەندەك بارمىدۇر ئالەمدە بىر مەرد، مېنىڭ ئالدىمدا ئول تۇپراق ئېرۇر گەرد. جەھان ئەھلى ساۋۇت كەيسۈن بەيەكبەر، مېنىڭ ئالدىمدا ئول قالغۇسى ناچار. ئالارمەن شۇ جەھاننى، قولدا شەمشەر، سالارمەن شىرۇ يولۋاسلارغا زەنجىر. بىرەر شاھ تەڭ كېلەلمەس زەلۋەرمىگە، بىرەر تاغ مانى بولماس لەشكەرمىگە. مۇشۇكى بىزگە چاۋۇت سالمىشتى ئەۋۋەل، ئەگەرچە باشىمىز ئالمىشتى ئەۋۋەل. بويۇرغاي مەن، ئۇنى تۇتسۇنلار ئارتۇق، ۋە ئىبىرەت ئەيلەسۇنلەر دارغا تارتۇق... ئەمەس خاھىڭ قاراڭكى، شۇ كېچە بەختىن سىنارغا، ئاچمىققان بىر مۇشۇكى چىقمىشتى ئوۋغا. ئۇشال ساچقان ھامان لاپ ئىچىرە ئېردى، مۇشۇكى كەلدى - دە، ئاڭا پەنجە ئۇردى.

ئۆزۈڭنى پىل، دۈشمەنىڭ گەر پاشا بولسۇن. دېمە ھېچ، ئەرزىمەس، شۇنداق يۈرەر ئول، ئەزىز قانىڭغا بىر كۈن نىش ئۇرار ئول. ئىشەنمە، قالماغىن غەفلەتدە، ناگاھ، ئىتەرگەي جەرگە، بولغاي مەسكەنىڭ چاھ. ئۈنۈتمام بۇ ئۆگۈتنى، چۈن ئاۋايلاپ، قۇلاغمىغا تاقاپمەن ھالقا ئەيلەپ. ئۈمىدىڭ ئۈز، سېنى قوللاۋچى قول يوق، ئۆلەرسەن، ساڭا بۇندىن ئۆزگە يول يوق. نېچۈن قويغۇم سېنى ساقۇ سالامەت، يولۇڭنى پايلادىم مەن نەچچە مۇددەت...

قۇشلارنىڭ مەھكەمەگە يىغىلىشقا

كېلىشتى جەم بولۇپ قۇشلار سارايدا، ساراينى تولدۇرۇپ شاۋقۇن - سۈرەنگە. كۆرۈپ بۇلبۇلنى لېك لال قالدى بارچە، سۈكۈتكە پاتتى، بىھال قالدى بارچە. سۈلەيمان دېدى: بۇلبۇل، ئايت سۆزۈڭنى، چىقىپ مەيدانغا، كۆرسەتكىن ئۆزۈڭنى. نېگە خامۇش ئېرۈرسەن، ئەي سۇخەندان، قېنى، تۈز سۆزلەرىڭدىن دۇررۇ مەرجان. تىلىڭنى سۆزگە بۇر، ھالىڭنى ئايتقىن، سەراسەر قىسسەيۇ قالىڭنى ئايتقىن. شىكايەت قىلدى قۇشلار، كەل، ئايان ئەت، نە ئىسپات ۋە دەلىللىك بار، بايان ئەت.

بۇلبۇلنىڭ سۈلەيمانغا جەۋاب بەرگەنى

دېدى بۇلبۇل: سېنى، ئەي قىبلىگاھىم، يامان سۆزدىن يىراق تۇتسۇن ئىلاھىم. نېچۈك ھەم كىمگە ئايتاي بۇ ھەقىقەت، ئەقىل سۆزىنى ئاڭلارمۇ تەبىئەت؟ كىم ئېرمىش بۇ نەچچە پەژمۇردە دىللار، ئاياغى لايغا پاتقان ئاي ۋە يىللار. ئۇلار نەپسۇ تەمەدى كەچمەمىشلەر، ۋىسالى يار شەرابىن ئىچمەمىشلەر. تۇرارلار تاش قېتىپ، سۈرمەك قىيىندۇر،

ھەمىشە ئىشلارنى ئەرمەك، ئويۇندۇر. يىراقمەن، بىخەبەرمەن ھاللاردىن، ئۆزۈمنى چەتكە ئالغۇم قاللاردىن. ئالارمەن چەتكە چۈن ئاندىن نېرى يوق، ئۇلاردىن ماڭا مۇنىس، مۇشتەرى يوق. ئەگەر چەكسەم فەلەككە ئاھى دىلتەڭ، يىقىلغاي بۇرجىدىن مىرىخۇ خەرچەڭ. ۋە زۇھرا كۆكسىنى يىرتىپ ئېتەر چاك، ئەتارۇد باشىغا تۇپراق چاچار، خاك. تۈشەر گاھ چاھقا، گاھ كۆكتە نۇرئەفشان، سۆزۈم سېھرى ئىلە، ئەي شاھۇ سۇلتان. تىلەپ بەختىڭنى، ئەي دارى ئالەم، كى ھەر لەھزە مۇرادىڭ كارى ئالەم. دېگەيمەن بارچە قۇشلار كىردىگارىن، بەيان ئەيلەپ مەگەر ھەرنەكى بارىن. سەرسەر قىسسە ئايتىپ، سۆزلەيىن باز، تاپالسام ئەرز ئېتەي دانىشۇ ئەئزاز...

بۇلبۇلنىڭ سىمۇرغا يۈزلەنىپ ئايتقانلارنى

سەن، ئەي سىمۇرغ، ئەجەبەسەن، بۇيلە بارىڭ، بۆلەك قۇشلار يولغا يوق گۇزارىڭ. تامام ئۇمۇرۇڭ پەقەت ئۆي ئىچىرە ئۆتدى، قېنى، مەيدانغا چىق، مەرد بولساڭ ئەمدى. ئەدەم دەرياسىغا غەرقسەن پۈتۈنلەي، ۋۇجۇد سەھراسىغا چىقساڭ، نە بولغاي؟ جاھاندا بىرگىنە نامىڭ ئېرۈر فاش، مەگەر سۈرەت ئېرۈرسەن، رەسمى نەققاش. سېنى قۇشلارغا شاھ ئەتتى سۈلەيمان، ئۇلارنى مۇشكىلىن سەن ئەيلە ئاسان. ئەگەر سەردار ئېسەڭ، لەشكەرنى باشلا، يوق ئېرسە، خاك بولۇپ، ئاتەشنى تاشلا. يوق ئېرسە، بۇيلەكىم پەرۋا نە ساڭا؟ ئۆزۈڭ شەمۇ، نەچچە يۈز پەرۋانە ساڭا. نە شامدۇرسەن، نە پەرۋانە، نە قۇشسەن؟ نە ئاشناسەن، نە بىگانە، نە قۇشسەن؟ يۈرەرسەن دوستۇ يارسىز، بۇيلە يەككە، يەپ - ئىچمەك بىرلە راھەت ئەيلەمەككە.

جامائەت بىرلە بولسالاڭ، جەم بولۇرسەن، جامائەتنىڭ چىراغى، شام بولۇرسەن. خەلايىق بىرلە بول، ئەھلى خۇدا بول، كۆرۈنمەس جان بولۇپ، تەندىن جۇدا بول. ئەگەر كۆپلۈكتە سەن، ۋەھدەت تەلەپ قىل، نەزەر ئول جىسمۇ جانى بۇلئەجەب قىل. نېچۈن پەرۋانە سەن تەنھا ئۆزۈڭگە؟ نېچۈن «مەن» ئىبتىدا بولدى سۆزۈڭگە؟ كىشى تەنھا ئېسە، ئايتقىن، نە ئەتكەي؟ ئۇ يارۇ دوست ئىلە مەنزىلگە يەتكەي. پەقەت ئول كىمسە تەنھالىقتا يۈرگەي، كېچىپ گەر ئۆزدىن ئول زاھىرنى يۈرگەي. ئېتەر ئول كىمسە تەنھالىق تەلەبكار، ئۆزىگە بولماسا تۇتقۇن، گىرىپتار. يوق ئېرسە، پايىمال ئەيلەيدۇ شەيتان، مەزەللەت چاھىغا جايلايدۇ شەيتان. قالۇرسەن قۇل بولۇپ نەپسىڭگە، ئىللا، بەلالار كەتمەگەي باشىڭدىن ئەسلا.

ھىكايات

ئېشىتكەنتىم، چۈنەقل ئەتمىش خىرە دەمەند، يىگىت ئېردى، مەكانى غارى ئەلۋەند. ياشايتتى شۇندا ئول تەنھا ۋە خامۇش، مەگەر دەرۋىشكە ئوخشايتتى، نەمەتپۇش. ئېتىپ سىمۇرغ كەبى سەبرۇ قانائەت، يەقىن ۋەھدەتكەيۇ ئايرۇ جەمائەت. ئۆزى پالاك، دىلى پاك ئولتۇراتتى، ئۆزىگە تەشنا، بىباك ئولتۇراتتى. ۋەلې پىرلەرگە خىزمەت ئەتمەشتى، ئۇلاردىن ئاڭا تەلىم يەتمەشتى. ئىلىمسىز يولغا يوق، بولماس نىھايەت، بولۇرمۇ پادشاھلىق بىۋىلايەت... چۈنەك كۈن كەلتۈرەتتى سىڭلىسى نان، ئاڭا شۇ نان تىرىگلىك ئېردى دەرمان. دېدى ئول بىر كۈنى سىڭلىسىغا، بەس، كەلتۈرمە ماڭا نان، ئارتۇق كېرەكمەس. خۇدايىم ماڭا لۇتقى ئەتتى ئىنايەت،

ئېتەر ئول خىزمەتتىمى ئەمدى جەننەت. يېگەيمەن، ماڭا دەپ ھالۋايۇ نانم، يىبەرگەي ھەر كۈنى دارىلجىننانم... ئېشىتكەچ بۇ خەۋەرنى مۇرشىدى پىر، دېدى: شەيتان ئۇنى بەند ئەيلەمىشتۇر. ئەسەر ئەتمىش ئۇنى ئىبلىسى تەلبىس، ئەسەر ئەتمىش ئاڭا تەلبىسى ئىبلىس... ئىشارەت ئەتتى سولڭ بىر كىمسەگە: بار، بارىپ، باشىدىن - ئاياغ ئاڭا رەزم سال. دېدىكىم: بارچەدىن ئازادەسەن، فەرد، سالام ئايتتى ساڭا پىر، ئەي جەۋانمەرد. بولۇپسەن جەننەتتى، ئەلھەمدۇلىللاھ، رەفىقۇ دوستلارنىڭنى ئەسلىگىن گاھ. دەرىغ تۇتماپتۇ ھەق لۇتقىنى سەندىن، نەسبە بىزگە ھەم ئاجرات ئۇشەندىن. ئۇزاتتى كىمسەگە ئول نانۇ ھالۋا، يۈزى ھالۋا، ئىچى ئىپلاس ۋە رەسۋا. كى پىر كۆردى ئۇنى، بۇجمايدى ئەپتى، نىجاسەت ئېردى ھالۋا، ناننى تەپپى... كىشى گەر كۆرمەمىش بىر پىرى رەھبەر، ئاڭا ئىبلىسى شەيتاندۇر بۇرادەر. سالامەتلىك ئېسە گەر ساڭا پېشە، پىرىڭنى مۇقتەدا تۇتقىن ھەمىشە. يىگىت ئۆپسە بۈگۈن ئول پايى پىرلەر، ئۇنىڭ ئىلكىنى سولڭ ئۆپكەي ئەمىرلەر. ئۆزۈڭچە يولغا تۇشمە، بۇ خەتادۇر، ئاداشساڭ يولدا، بۇ ئاسرۇ خەتادۇر. قارا، ئورمان ياغىچى مېۋە بەرمەس، مەگەركىم بەرسە ھەم ئول مېۋە ئېرمەس. كىرىپ باغبان ياراتقان باغنى كۆرگىن، تارالغان نوتىلاردا مېۋە شىرىن... تەنىڭ قاپ، ئۇندا جانىڭ بار، سىمۇرغ، بۇ سىمۇرغلۇقتا سەن ناچار، سىمۇرغ. ھىجابتۇر كۇھىقاپىڭ، شۇ تەنىڭ، بەس، ئۇنى تەرك ئەيلە، يول يۈرمەككە قويماس. بىلىپ نامىنى، جاندىن بىخەبەرسەن، ۋۇجۇدۇ جانۇ تەندىن بىخەبەرسەن.

تۈشۈرمە سەن مېنى شەيتان توزاققا.
 ئاتا، ھەرگىز بۇ ئىشنى ئەيلەمەسمەن،
 بۇ ئىشقا مەن كۆڭۈلنى باغلاماسمەن.
 چۈ ئەقلىم بولماسۇن شەھۋەتكە بەندە،
 ۋە ئەقلىم قالماسۇن داغۇ ئەلەمدە.
 تىكەن كىرىمىش ئاياغىمغا، ئازاب ئول،
 بۇ ياڭلىغ تۈشتى ئىش باشىمغا مۇشكىل.
 ئاتام «ئۆيلەن» دېسە، «ياق» دەيدۇ كۆڭلۈم،
 مېنىڭ دەردۈ غېمىمنى يەيدۇ كۆڭلۈم.
 ئىگەي باشىمنى كىمىنىڭ ئەمرىگە مەن؟
 دۇچار بولغۇم ئاتامنىڭ قەھرىگە مەن...
 ئاتا دېدىكى: ئوغلۇم، قوي بۇ گەپنى،
 يۈزۈڭنى بۇرمىغىن، بۇزما ئەسەبىنى.
 چىكارە ساڭا بۇل بازارۇ ئازار،
 كۆڭۈلنى ئەتمە بۇ غەمگە گىرىپتار.
 ھەمىشە پىشە قىل سەن ياخشىلىقنى،
 كى مەردۇم خۇش كۆرەر گۆش ۋە ئىلىكىنى...
 كېيىن توي قىلىدىلار، يەنى ئەرۈسىي،
 كېلىشتى مۇئىمىنۇ مۇغۇ مەجۇسىي.
 بىرىنچى تۈندىلا ئىش بولدى پۇختا،
 كېلىن سالىدى كۈيەۋ باشىغا نۇختا...
 ئەگەر ئاقىل ئېسە، بىر چارە قىلغاي،
 باشىنى نۇختىدىن سېكىن چىقارغاي.
 ئەگەر نادان ئېسە، ئۇ مۇبتىلاغا
 نىجات يوق، ئۇچرادى تىيرى بالاغا...

بۇلۇننىڭ لاجىنگە يۈزلەنىپ ئايتقانلار

كەل، ئەي لاجىن، تۆمۈر چاڭگالۇ ئۇچقۇر،
 مەقامۇ ئىززەتنىڭگە بولما مەغرۇر.
 مەكانىم شاھ قولى دەپ پەخر ئېتىرسەن،
 ۋەلې شاھلار ئىشىدىن بىخەبەرسەن.
 ئەگەرچە قولغا قوندۇرغاي سېنى ئول،
 ۋەلې بىر كۈن ئۇلاقتۇرغاي سېنى ئول...
 ئەگەر نەپسىڭگە چۈن ئەرك بەرمەسىدىڭ،
 بېقىپ، ئالدىنى كۆرمەس بولماسىدىڭ،
 نە بائىس كۆزلەرنىڭ مۇنداق ياپارلار،
 ئۆلەكسە ئەت بېرىپ دائىم باقارلار؟

ھەمە ئالەم تولا ئاسارى جاندىر،
 دىلۇ جان جۇملە ئالەمدىن نىھاندۇر.
 ئۆزۈڭ سىمۇرغىسەنۇ باردۇر خارابىڭ،
 ئۆزۈڭ خۇرشىدىسەنۇ باردۇر نىقابىڭ.
 شۇ كۈھىقابى جىسمىڭدىن گۈزەر قىل،
 تىلەپ ئول مۈلكى روھانىي، سەپەر قىل.
 ئەجەب قۇشسەن، بەلەندتۇر ئاسمانىڭ،
 ئۈنۈتما كۆكتەكى ئول ئاشيانىڭ.
 ئەگەر كەچسەڭ بۇ دامۇ دانەدىن سەن،
 ئەزىزى دەستى ئول شاھانەدۇرسەن.
 دادىل پەرۋاز ئېتىپ، تەرك ئەيلە تۇپرىق،
 سەماۋات قۇشلارنى ئەيلە ئورتاق.
 يوق ئېرسە، ھەر زەمان بىبالۇ پەرسەن،
 بۆلەك قۇشلارغا ئوخشاش دەربەدەرسەن.
 گاھى سۇدا يۈرۈپ سەرگەشتەدۇرسەن،
 گاھى چاڭقاق كېزەرسەن، تەشنادۇرسەن...

ھىكايات

ئېشىتكەنتىم، ياشايتتى بىر زەمانى،
 ئەمىر ھەمدە ۋەلىئەھد ئوغلى ئانى.
 ئالىپ ياخشى - ياماندىن بارى ئىبەرەت،
 ئېشىتمىش ئېردى بەسكىم پەندۇ ھىكمەت.
 دەر ئېردى: ئىستەسەڭ، ئوغلۇم، خەزىنە،
 ھەمىشە كېكسەلەر پەندىنى تىڭلا.
 نەسەھەت ئەيلەگەي دانا، خىرەدەمەند،
 ۋەلېكىن يەتمەگەي نادانغا ئول پەند.
 ئوغۇل، ئاتاكڭ دېگەننى ئەيلە مەقبۇل،
 يامانلىقنى ساڭا كۆرمەس رەۋا ئول.
 ئوغۇل گەر بىئەدەبتۇر، فەرزەند ئېرمەس،
 ئەدەب گەر بەرمەسە، ئاتا دېيىلمەس.
 گەر ئۆيلەنمەكنى ئەيلەر ئېرسەڭ ئارزۇ،
 ئىلاھا، شاد بول، ھېچ كۆرمە قايغۇ.
 مۇھەممەد دىنىدا تۇتقىن ئىماننىڭ،
 كېلەر ھەر ئىككى ئالەمدە ئاماننىڭ...
 ئوغۇل دېدى: ئاتا، سەن سۆزلەدىڭ پەند،
 رىئايەت ئەيلەمەم ئاڭغا، يولۇم بەند.
 خوتۇنلار تور ئېرۈر ئوۋ ئوۋلاماققا،

نېچۈن ماتەمدەسەن، بەندى فىراقسەن؟
 نېچۈن ئەسرارى ئاللاھتىن يىراقسەن؟
 ئاياغىڭ باغلاغايلا كۈن دېمەي تۈن،
 باشىڭغا كەيدۈرۈپ غەفلەت كۈلاھىن.
 كۆزى كور كىمسەدەك غەم ئىچرەدۈرسەن،
 قاراڭغۇ، تىپىرە ئالەم ئىچرەدۈرسەن.
 كۈلاھى غەپلەتتىكى ئالسار، ھەي،
 ئۇچارغا ئاشىيانىڭ ئىچرە سەن شەي.
 باقارسەن كۆككە چۈن ئەتمەككە پەرۋاز،
 ۋەلې دەۋلەت يىپى تارار سېنى باز.
 قانائەت گەر ساڭا يار بولسا ئېردى،
 دىلىڭ ئازۇردە، ئەفكار بولماس ئېردى.
 شۇ تۇتقۇنلۇقتا جان بەرگەن كۈنۈڭ ئول،
 بولارسەن ھەزرەتى سۇلتانغا مەقبۇل.
 جەھان سەيپادارىكىم سەن ئىلە شاد،
 سەن ئېرسەڭ غەم چېكەرسەن، زارۇ ناشاد.
 ئېتىپ تەرك ئاشىيانى ئالەمى جان،
 كېلىپسەن، مەسكەنىڭ بۇل دەستى سۇلتان.
 ساڭا مەيلۇ ھەۋادۇر بۇ مەكانىڭ،
 سېنى بەند ئەيلەمىش ئول ھىرسى جانىڭ.
 تۇرارسەن كور كەبى سەزمەي نەزەرنى،
 كۆزۈڭ ئاچ، توغرا يولغا سال نەزەرنى.
 باشىڭدىن ئال كۈلاھىڭ، كەيمە بىر ئان،
 تەنىڭ زەۋقىنى دەپ كۆيدۈرمە كۆپ جان.
 كېچىپ ھىرسۇ ھەۋادىن، بولماغىن دۇچ،
 ئۇشال ئۆز ئاشىيانىڭ كۆزلەبان ئۇچ.
 ئايا، سەيپادى خۇنرىز، بولدى، بەس قىل،
 ئۇچۇپ، قان تۆكمەكىڭ ئەمدى ئەبەس قىل.
 چۈ بىئازار بولۇپ، كۆڭلۈڭنى خۇشلا،
 ئەسل دىندار بولۇپ، كۆڭلۈڭنى خۇشلا.
 كى ناھەق قان تۆكۈپ، ئوۋ ئوۋلادىڭ كۆپ،
 ۋە روزى ئاقىۋەتنى داۋلادىڭ كۆپ.
 ۋەلې بەرمەس ئامانلىق چەرخى گەردۈن،
 قالۇرسەن ئاقىبەت ناكامۇ مەھزۇن.
 چۈمۈلە ئۇچراسا گەر، بەرمە ئازار،
 بۇ يولدا يۈرمەس ئول بىھۇدە، بىكار.
 مەگەر دىۋانەسەن، چۈن دىۋى خەنناس،
 قولۇڭدا چاڭگالنىڭ چۈن تىغى ئالماس.

كى بىزگە بۇيلەكىم زورلۇق ئېتەرسەن،
 ئەسل ئەرلەرگە دۇچ كەلسەڭ، نېتەرسەن؟
 ئەگەر يۈزلەنسە دۈشمەن، بولما دىلتەڭ،
 مۇرەسسە ئەتكىنىڭ خۇب، ئەتمىگىن جەڭ.
 دېسەڭ، خەلقى جەھان ئەمرىگە يۈرسۈن،
 ئاياغىڭغا كېلىپ باشىنى قويسۇن.
 كۈلاھىڭ يەشكىنۇ ھىممەت ئېتىپ فاش،
 ئۇلارنىڭ پايىغا قويغىن ئۆزۈڭ باش.
 ئىلم بەھرىگە غەرق ئەتكىن غەزەبىنى،
 غەزەبكە مۇپتىلا ئەتمە ئەسەبىنى...

بۇبۇلنىڭ تۈتىگە يۈزلەنسە ئايتقانلارنى

دېدى: ئەي سەن شەكەر يەپ كۈن دېمەي تۈن،
 سىرە بىلگەيمۇسەن مەندەك جىگەر خۇن؟
 فاساھەتكىم ساتارسەن، بىمالاھەت،
 مالاھەتسىز بولۇرمۇ ھېچ فاساھەت؟
 ئەگەر ۋەيساقى، نادان قۇشمەس ئېردىڭ،
 بولۇپ تۇتقۇن، قەپەسكە تۇشمەس ئېردىڭ.
 ساڭا سۆز سۆزلەمەك ئۆگەتتى ئۇستاد،
 ئېلىپ كۆزگۈ يۈزۈڭگە تۈتتى ئۇستاد.
 ئۇشال ئايىنەدە كۆردۈڭ ئۆزۈڭنى،
 بىرەۋدىن تىڭلادىڭ ئايتار سۆزۈڭنى.
 چۈشەنمەستىن ۋەلې كۆزگۈ نە دەردى،
 ساڭا ئەقلۇ خىرەد بىگانە ئېردى.
 دەرىغا، بۇيلەكىم كۈلفەتدە قالدىڭ،
 كى ئۇستاز سۆزىدىن غەفلەتدە قالدىڭ.
 چىقىپ ئايىنەدىن، قەددىڭ تۈتۈپ غاز،
 قەفەسىن پارچىلاپ، ئەت كۆككە پەرۋاز.
 مالاھەتسىز سۆزۈڭگە بولما مەغرۇر،
 ھۈنەرمەند دەپ ئۆزۈڭگە بولما مەغرۇر.
 چاپانم زەرنىگار دەپ كەتمە ئۆزدىن،
 كى ئۇنداق نې لىباسلار كەچتى كۆزدىن.
 جەھان ئىلمىنى ئۆگەن، بولماغىن كەم،
 گەر ئىشقىڭ بولماسا، بولماس سەمەر ھەم.
 ئۆزۈڭچە يولغا چۈشمەكىڭ مەلاھەت،
 يېتەكچى بولسا گەر يولدا كاپالەت...

ھىكايات

ئېشىت، ئۇستازى كامىل بۇيلە دەردى:
 مۇرۇۋۇت شەھرىدە مەكتەب ئوقۇردى.
 نەبىي تەلىم ئالىپ ئەقلى پائالىدىن،
 زەبانى ھال، رەۋشۇ رايى قالدىن...
 بۇنىڭ ياقىن مىسالىن كەلتۈرەي مەن،
 جەۋاھىرغا بىساتىڭ تولىدۇراي مەن.
 بويۇر، ئامادە قىل ئۇستادى كامىل،
 ۋە ئەتسۈنلەر تىنىق ئايىنە ھازىر.
 كەلتۈرسۈنلەر نەچچە بىر تۈتلەرنى،
 شەكەرگە تويدۇرۇپ ئەۋۋەل ئۇلارنى.
 ماتا ياپسۇنلار ئول ئايىنە ئۈزرە،
 ۋە ئۇستاد باشلاسۇن مەشقىنى سوڭرە.
 باقىپ قۇش كۆزگۈدە كۆرگۈسى ئۆزىنى،
 ۋە تەكرار ئەيلەگەي ھەرنەكى سۆزىنى.
 شۇ تەقلىد بولغاي ئول بۇررا، سۇخەندان،
 مەلەك - ئۇستاد ئېسە، ئول تۈتى - ئىنسان...
 سىمۇرغىمۇ ياكى بۇلبۇل يا چەكاۋەك،
 ئۇ قۇشلار ئىچرە باردۇر تەئبى زېرەك.
 بەشەر ئىچرە نەبىيلەر سۆزىنى دەرمىش،
 بىلەمسەن، كىم ئۇلار ئۇستازى ئېرمىش...
 مەلەك كەلگەي، ئۇلارغا ئۆگىتەر سۆز،
 دېمە، ئايىنە ئارتىدىن يېتەر سۆز.
 نەبىيگە ئۆگىتەر چۈن ئىلمۇ ئەسرار،
 نەبىي ئەيلەر كېيىن ئول سۆزىنى تەكرار...

ھىكمەت

ئۆلۈپ، تا كەچمەگەچە سوڭ نەفەستىن،
 ئايا تۈتى، قۇتولمايسەن قەفەستىن.
 چۈ سۈرەتلەر سېپىگە، قۇرغا تۈشتۈڭ،
 شۇ ياڭلىغ سەن توزاقۇ تورغا تۈشتۈڭ.
 ئۆل ئەمدى، لەززەتۈ تەركى شەكەر قىل،
 چۈ سىمۇرغ جۈملە ئالەمدىن گۈزەر قىل.
 شەكەر تەركىنى ئەتسەڭ قارچىغاۋار،
 ئۇ ھىندىستانى روھانىي بولۇر يار.
 يوق ئېرسە، بىخىرەد، بەختى قاراسەن،

سوقۇپ بىر كىمىسەدەك تۇپراق ئاراسەن.
 تۈشەرسەن يەرگە چۈن بىھالۇ بىھۇش،
 مىسالى بىقانات، بېشى كېسىك قۇش...

بۇلبۇلنىڭ تاۋۇسقا يۈزلەنىپ ئايتقانلارنى

ئايا، سەن تونى رەنگىن، كۆزلەرى قۇۋ،
 يۈزۈڭ تۈركۈ ئاياغىڭ مىسلى ھىندۇ.
 تەنى تونۇ لىباسلىق، جانى ئۇريان،
 لەبى پۇرخەندەيۈ لېك كۆزى گىريان.
 ئارتىماي سىيرەتى ئايىنەدىن زەڭ،
 بېرىپسەن سۈرەتى ئايىنەگە رەڭ.
 تۆمۈرنى ئەتسەلەر زەردىن زەرەندۇد،
 ئۇشال رەنگى ئۇنى ئەتكەيمۇ نابۇد؟
 زىرۇ زىۋەر ئاڭغا ئەتمەس كىرايى،
 ئاچىلغاي بالغا زەبىدىن چىرايى.
 نېچۈن بۇ بىسەفا رەنگىڭ ساتارسەن،
 ئاياغىڭنى ئولۇستىن بەركىتەرسەن؟
 نوقۇل كۆز - كۆز ئېتىپ ھۈسنى ئەدايىڭ،
 ئاشۇ قاپ ئۈزرە ھەم يوقتۇر ۋەفايىڭ.
 نە خۇشتۇر بولسا نامۇ بولسا نامۇس،
 ئەجەبتۇر بولسا پايۇ بولسا تاۋۇس.
 ئايا، قەدرىڭنى بىل، بارلىقىنى تەرك ئەت،
 يۈرۈپ يوقلۇق سارى، دەشتى فەنا ئەت.
 قاچانكىم ئول ئاياغىڭ ياد ئېتەرسەن،
 كۆڭۈلنى جىلۋەدىنىمۇ شاد ئېتەرسەن؟
 چۈ بۇلبۇل تاشلا ئول رەنگىن تونۇڭنى،
 ۋە لاچىندەك كىيىپ ئال چىن تونۇڭنى.
 نە رەنگىڭ قالغايۇ نە بالۇ نە پەر،
 كى مەغرۇر بولما ئول رەنگىڭگە، ئالدار...
 نە خۇش ئىززەت ئېمىشىدۇر ئول، نە تەقدىر،
 ئىشەنچىن ساڭغا ئىزھار ئەيلەسە پىر.
 نە نەپ كەلگەي، بەيان ئەت، ئەيلەگىن فاش،
 كى سالسا نەقىشىنى ھاممامغا نەققاش.
 ئۇشال رەنگىڭگە مەغرۇر، تۇمتاراقسەن،
 ۋە شاھى ھەزرەتتىڭدىن ھەم يىراقسەن.
 ھەمە رەنگىڭ ئىلە بۇنداق بىسەمەرسەن،
 ھەمە ئەترىڭ ئىلە بىزدىن بىخەبەرسەن...

باشىڭدا تاج ئەمەس ئول ئىلمۇ دانىش؟
 نېچۈن ئاشىق ئەمەسسەن لالە يۈزگە،
 تىرىگلىك قايدا ئاشىقلىقتىن ئۈزگە؟
 ئىچىپ مەي، مەست ئېسەڭ، ھۇشيار بولۇرسەن،
 ۋە ئۈمۈرۈڭدىن ئۈزۈڭ بىزار بولۇرسەن...

بۇلبۇلنىڭ نەسەپتى كەلخەتكە
 مەئقۇل بولغانى

مېنى بەندىتىن خالاس ئەت، ئەي خىرەدەندە،
 ماڭا قەھرۇ ئىتابتىن سالما سەن بەندە.
 پېقىرلىق دوپپىسىن كەيدۈرمە باشقا،
 يېتەر، ھىرسۇ ھەۋەسنى ئايتما باشقا.
 مىسال ئايتساڭ، ئۈزۈڭدىن ئەيلىگىن فاش،
 مەگەر نان ئورنىغا تۇتقۇزمىغىن تاش.
 تۆبەن، پەس كىمىسەگە يەر - ئاسماندۇر،
 بۈيۈكلەر قەسىرىدە كۆك ئاستاندۇر.
 ئېشىتكىن سىدىقى دىلدىن بۇ سۇخەننى،
 بۇ سۆزگە سەن پىدا ئەت جانۇ تەننى.
 يېتىشىشە پۇرسەتنىڭ، ئىشتا سەمەردۇر،
 پۈشەيمان بولماقنىڭ سوڭ بىسەمەردۇر.
 يورۇتقىن دىل چىراغنىڭ جانى شامدىن،
 ئۈسۈلى پەننى ئۈستازلاردىن ئۆگەن.
 گەر ئۈستاز خىزمەتتىن جاندىن قىلۇرسەن،
 ئۈزۈڭ ھەم بىر كۈنى ئۈستاز بولۇرسەن...

بۇلبۇلنىڭ ھۈدھۇدقا يۈزلەنىپ ئايتقانلارنى

كەل، ئەي ھۈدھۇد، ئۈزۈڭ ساھىب ھىدايەت،
 ئاياندۇر ساڭا ئەسرارى ۋىلايەت.
 قەباپۇشسەن، ۋەلې دەرد يوق دىلىڭدا،
 كۇلاھنىڭ بار، جاسارەت يوق قولۇڭدا.
 يېشىپ ئات زەر تونۇڭ، رەنگىن قەبانى،
 ئۇلاقتۇر باشتىن ھەم زەررىن كۇلاھنى.
 كىشى بولغاي سازايى تاجدار ئول،
 كى بولسا ئەسلى - نەسلى شەھرىيار ئول.
 كىشى بولسۇن ئۇلۇسنىڭ پادىشاھى،
 دىلىدا بولسا گەر نۇرى ئىلاھى.

كەل ئەمدى، شەھۋەتۇ نەفسىڭنى تاشلا،
 كېچىپ ئاندىن، ئۈزۈڭنى يولغا باشلا.
 قويۇپ ھىرسىڭنى، رەنگىن خانەدىن كەچ،
 ئاشۇنداق ئارزۇيۇ ئەفسانەدىن كەچ.
 چۇ شەھۋەت رەنگىنى بىرەڭ ئېتەرسەن،
 جەھاننى كۆزلەرىڭگە تەڭ ئېتەرسەن.
 ئەگەر كۆڭلۈڭ ئويى ئىچتىن قارادۇر،
 نە نەپ باشىڭدا گەر زەررىن كۇلاھتۇر...
 چۇ زىننەت ئىچرەدۇر دۇنيايى تاۋۇس،
 قارا كەيگەي ئۇنى دەپ ئەھلى نامۇس.
 قۇۋانما، ئامەتنىڭ گەر يۈزمۇ يۈزدۇر،
 كى ياخشىيۇ يامان كۈن ئىزمۇ ئىزدۇر.
 قۇۋانچ، قايغۇدا ھەم يوق جاۋىدانلىق،
 ھەياتتا ياخشىلىق باردۇر، يامانلىق...

بۇلبۇلنىڭ كەلخەتكە يۈزلەنىپ ئايتقانلارنى

كەل، ئەي قۇش، ناقىسۇ ئالۋدە مىنقار،
 نېچۈن ئۈمۈرى ئەزىزدىن غەفلەتنىڭ بار؟
 دەرىغا، ئەيلەدىڭ ئۈمۈرۈڭنى بەرباد،
 جەھاندا بىر نەفەس ھەم بولمادىڭ شاد.
 پەرىڭدە بولسا ئېردى ئىلمۇ دانىش،
 قاناتىڭدا مەگەر بولسىدى بىنىش،
 چىقاتتىڭ ئول دەرىخى جاۋىدانغا،
 ئەسىر بولماستىڭ ئەسلا بۇ مەكانغا.
 ئايا قۇش، ئاشىيانىڭ ئېردى ئاسمان،
 سەن ئېرسەڭ، تەمتىرەپ شۇ يەردە سەرسان.
 يىراق دەپ ئامەتتىم، سۇسلاشماغىن، بەس،
 گۆدەكلەر پەيلى چالارغا ياراشماس.
 ئۇچارسەن كۆكتە، لېك ئازار يېگەيسەن،
 كەمئازارسەن، ۋەلې مۇردار يېگەيسەن.
 ئۆلەكسە ئىزدىگەيسەن يەردە يەككەش،
 قىياپەڭ ئىت سىفەت قۇزغۇنغا ئوخشاش.
 ئولتۇرما ئىت ئىلە، قۇزغۇننى قويغىن،
 بارىپ، ئول گۈلشىنى سىمۇرغىنى كۆرگىن.
 دىلىڭ ھۇشيار، ئۈزۈڭ ئەبگار ئېرۇرسەن،
 ئۆلەكسە خورلىقىڭدىن خار ئېرۇرسەن.
 نېچۈن، ئايت، مۇردا يەپ سەن مۇنچە خامۇش،

نېچۈن ئەسكىنى تەكرار ئەيلەمەك، ھاي. بار ئەمدى، سۆزلەگىن ئاشۇبۇ سەۋدا، گەر ئىلىمىڭ بولسا، ئەتكىن ئاشكارا. بايان ئەت بىزگە ئول ھەر نەكى بارىڭ، چىقىپ مەيدانغا كۆرسەت ئىقتىدارىڭ. نېچۈن بىھۇدە سۆزنى پىشە قىلدىڭ، نە بائىس بۇيلەكم ئەندىشە قىلدىڭ؟ ھەدىسىم دوستۇ ياردىن داستاندۇر، خىتاب ئۆزۈرە خىتابىم بوستاندۇر. ئايا، سەن چەكمە فەرياد، ئال گېپىمنى، يۈزۈڭدە كۆر ئۇشال ئەيۈل يەقىنى. ئەگەر بىر نۇقتەگە ئاچسام زەبانىم، قالدۇرلار باغۇ بوستان قۇشلارى جىم. كى ئەۋۋەل باشدا مەن تەۋھىد سورارمەن، كېيىن ئىمان، كېيىن تەجرىد سورارمەن. ساڭا ئەۋۋەل سۆزۈم - ئەسرارى زات ئول، ۋە سوڭغى ماجەرا بولغاي سىفات ئول. كېلىپ ئولتۇر - دە، باشلاپ سۆزلەگىن تا، نېچۈك ئېزىدكە يوقتۇر تەڭۋ ھەمتا... ئېشىتتى، قالدى بۇلبۇل لال، زەبۇن ھەم، ۋە گۈل ئىشقىدا ئانداق سەرنىگۈن ھەم. ئۇ ھۇدۇد پايىغا باش قويدى ئانگاھ، خات قىلدىم، دەپدى، ئەستەغفىرۇللاھ. دىلىمغا سالدى داغىن دەردى ھىجران، شۇنىڭچۈن سۆزلەدىم ئاچچىق، فەرىشان... پەيەمبەرگە دەپدى: ئەرزىمنى ئايتاي، ئىجازەت ئەيلەسەڭ، يارىمغا قايتاي. بۇ ھىجران دەردىن ئايتىشقا زەبان يوق، چۇنان بولدۇمكى، گويما مەندە جان يوق. ئېتەلمەس ساڭا بۇ دىۋانە خىزمەت، ئادا ئەتمىش ئۇنى دەردى مۇھەببەت... سۈلەيمان دەپدى چۈن ئەيلەپ تەبەسسۇم، كى ھالىڭ بىزگە باشتىن ئېردى مەلۇم. دەپدى قۇشلارغا: يۈرسۇن ئىشقىدا ئول، سەبىر يوق سىزدە گەر سۆز ئايتسا بۇلبۇل... چۇ بۇلبۇل تەرك ئېتىپ قەسىرى سۈلەيمان، رەۋانە بولدى ئول سۈيى گۈلىستان.

مۇرەققە ئېۋىشسەنۇ تاجىڭ مۇرەسسە، مۇرەسسە تاجىغا نە لايىق مۇرەققە؟ تەرىقى پادىشاھلىق ئەقلۇ دادتۇر، سېنىڭ ئىلكىڭدە يالغۇز يەل، ھەۋادۇر. ئۇچۇپ سەن ھەم تىرىگلىك شاخىغا قون، قالدۇرسەن يوقسە شۇ مەسكەندە مەھزۇن. ئۆزۈڭدىن ئارتىمسا گەر سەندە ھىممەت، شۇ ئاسماندىن بەلەندتۇر مەندە ھىممەت. چىكەرمەن باغ ئارا مەن نالەيۇ زار، سېنىڭ جايىڭ نوقۇل دەشتۇ تىكەنزار. سۈلەيمانغا سەن ئەيلەپ بىۋەفالىق، مېنىڭ كۆڭلۈمدە ئول خەيرۇ دۇئالىق. ئەمىرلەر ئەمىرىگە بىلمەسمۇسەن، ھاي، خىلاڧ ئىش تۇتسا ئادەم، ئاخىرى ۋاي. خارابات ئىچرە گەر، بولغاي ئېدى ئول، تۆكۈپ قانىڭنى، تۇمار ئەتسەلەر سول. ئىسكەندەر شاھ ئېدى، شاھى جەلالەت، باشىدا تاجى - تىمسالى ئادالەت. يوقات تاجىڭنى، ئول تىمسالى بىداد، كى بىدادىڭ ئېتەر تاجىڭنى بەربات...

ھۇدۇدنىڭ بۇلبۇلغا جاۋاب بەرگەنى

دەپدى بۇلبۇلغا ھۇدۇد: ئەي فەرىشان، نېچۈن ئەتىڭ ئۇلار كۆڭلىنى ۋەيران؟ ئىلىمىسىز سەن، ئېتەرسەن دىننى بەرباد، ئىلىمىسىزلىكتىن ئەلگە زۇلمۇ بىداد. يارالاپ دىلنى مۇنچە ئەيلەمە خۇن، قازاندەك قايناماسدىن سالما شاۋقۇن. سەنەملەر ئىشقى چۈن گەنجى رەۋاندۇر، گۈزەلدۇر دىلدا گەر بارى نىھاندۇر. بار ئەمدى، ئىشقى ئارا يان ياڭراتىپ ساز، ۋەلې ھەر كىمىسەگە سەن سۆزلەمە راز. خالاس ئەت بەندى جاندىن ئۆزنى، قايتما، ئۇشال ئەسكى ھىكايەتلەرنى ئايتما. ھىكايەت ئايتىلىپ گەر بولسا تەكرار، ئېشىتمەكتىن بولۇرلار بارچە بىزار. دېيىلگەي يېڭى سۆزكىم، گۈل ئاچىلغاي،

ۋە پار ۋەسلىگە بولدى مۇنچە مەسرۇر،
 قىيىندۇر سۆزلەمەك، ئەتمەك تەسەۋۋۇر.
 ۋە «بۆلبۇلنامە» ھەم پىتتى بەتەۋفىق،
 ئۇنى ھەق ئەھلى ئەتكەي بارى تەھقىق.
 ئايا ئەتتار، چۇ ئىشقى ئەھلىگە جانسەن،
 دىلىك ئاگاھ، ئاتايى غەيبدانسەن.
 خۇداۋەندا، ئۆزۈڭ مەئبۇدۇ يەزدان،
 ئېشىتكۈچى، كۆرگۈچى، فەردۇ رەھمان.
 كەچۈرگىن شۇ گۇناھى جۈملە ئالەم،
 كەچۈر مەندەك زەئىفۇ خەستىنى ھەم.
 بەسىي سۆز سۆزلەدىم، ئايتتىم ھىكايەت،
 ھىكايەت سوڭىغا يەتتى نىھايەت..

خاتمە

بۇ جان شەرھىنى گەر ئىدراك ئېتەرسەن،
 قەدەملەپ، يەتتە ئاسمانغا يېتەرسەن.
 يوق ئېرسە، سۆزلەدىم ھەرنەكى ئەسرار،
 چۇ ئاخشام ئالدىدا ئول بويى گۈلزار.
 نە نەپ ھەر كىمسەگە ئايىنە تۇتماق،
 كۆزى كور كىمسەگە ئايىنە تۇتماق؟
 ئۆزۈڭ شەھباز ئېرۈرسەن، قەھرۇ شەھۋەت
 ئارا تۇتقۇن ئېرۈرلەر ئەھلى غەفلەت.

ئۆزۈڭ سوزغىن ئۇلارغا ئەمدى قولنى،
 ۋە كۆرسەتكىن ئۇلارغا توغرا يولنى...

مۇناجات

خۇداۋەندا، ئۆزۈڭ دانايى ئالەم،
 مۇسەللەم، ساخا ئالەم، جۈملە جان ھەم.
 نە ئالەم ئېردى، نە زەرراتى ئالەم،
 نە گىيىتى ئېردى، نە ئىبلىس، نە ئادەم.
 ئەجەب ئىش ئەيلەگەن پەرۋەردىگارسەن،
 بوياقسىز، بىقەلەم سۈرەتنىگارسەن.
 گىلى ئالەمنى ئۆز ئىلكىڭ ئىلە قاردىڭ،
 يازىپ ھەر كىمگە بىر قىسمەت يىباردىڭ.
 بىرەۋنىڭ يەتكۈزۈپسەن كۆككە باشىن،
 بىرەۋنىڭ سەل ئېتىپسەن كۆزدە ياشىن.
 گۈنەھىم ھەر نېچكۈك ساندىن زىيادە،
 ۋە لېكىن رەھمەتلىك ئاندىن زىيادە.
 كەچۈر ئەتتار گۇناھىن، ئەي خۇداۋەندە،
 ئۇنىڭ جانىنى ئاسرا غەفلەتتىڭدىن.
 ھەكىمدۈرسەن، ئەلىمدۈرسەن، قەدىمسەن،
 غەفۇردۈرسەن، شۈكردۈرسەن، ھەلىمسەن.
 كۈتەرلەر رەھمەتلىكى جۈملە ئالەم،
 خۇدادۈرسەنكى، رەززا قۇمۇكەررەم..

(ئۆزبېكىستان «تەمەددۇن» نەشرىياتى 2012 - يىلى نەشر قىلغان «ئەسرارنامە»

ناملىق كىتابتىن ئېلىندى)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى پەيزاۋات ناھىيە ئىتتىپاقى 1 - ئولتۇراق رايونىدا)

قۇربانجان ئابدۇقادىر

«كۆزلىياتى دەستۇرىي خىراباتى» ۋە ئۇنى نەشرگە تەييارلاشقا دائىر باياناتلار

خىراباتى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى

1. بۇ ھەقتىكى ئىزدىنىشلەر

بىزدە مەۋلانا خىراباتى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدىكى تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشلەر ئۈنچە كۆپ ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تەتقىقاتلارنىڭ خېلى كۆپ قىسىملىرىدا بەزىبىر مېتودولوگىيەلىك مەسىلىلەر ۋە سەۋەنلىكلەر مەۋجۇت. تۆۋەندە خىراباتىنىڭ كىشىلىكى، ئىجادىيىتى ۋە ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك نۇقتىلاردىكى ئىزدىنىشلەر باياندا تىلغا ئېلىپ ئۆتىدىغان بەزى نۇقتىلار بۇ پىكىرىمىزنى دەلىللەپ بېرىدۇ. خىراباتى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ تۇنجى قەدىمىنى ئالغۇچى شەخس سۈپىتىدە ئەزىز ساۋۇت ئەپەندىنى تىلغا ئېلىش زۆرۈر. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» (ئەينى چاغدىكى «تارىم ئەدەبىياتى») نىڭ 1980 - يىللىق 4 - ساندا ئېلان قىلغان «مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خىراباتى» ناملىق ماقالىسى ۋە شۇ ماقالىسىنىڭ كەينىگە ئۇلاپ ژۇرنالنىڭ بىر قانچە ساندا بەرگەن «مەسنەۋى خىراباتى» دىن تاللانمىلار بىلەن بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتنىڭ پەردىسىنى ئاچتى ھەمدە مۇشۇ ئاساستا نەشرگە تەييارلىغان «مەسنەۋىي خىراباتى» تى 1986 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ ئەلۋەتتە جاپالىق ھەم شەرەپلىك خىزمەت ئىدى. ئەمما مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، كىتابنىڭ بۇ نەشر نۇسخىسى خېلى زور دەرىجىدە قىسقىرتىلغان بولۇپ، ئەسلى كىتاب ھەجىمىنىڭ تەخمىنەن ئۈچتىن بىر قىسمىغا توغرا كېلەتتى.

ئەزىز ساۋۇت ئەپەندى يۇقىرىقى ماقالىسىدە، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بەش - ئالتە كىلومېتىر جەنۇبىدىكى ئىگەچى يېزىسىنىڭ چوغتال كەنتىدە «ھاجى خىراباتى مەقبەرىسى» ناملىق بىر مەقبەرىنىڭ بارلىقىنى؛ شۇ چاغدىكى 96 ياشلىق مەتەمىن شەيخنىڭ بايانچە، مەزكۇر مەقبەرىنىڭ ئىككى ئەسىرچە تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكى؛ خىراباتىنىڭ يەتتىنچى نەۋرىسى بولغان نۇرانخاننىڭ ئېيتىشىچە، بوۋىسى خىراباتىنىڭ نىڭ يېتىشكەن ئالىم ۋە شائىر ئىكەنلىكى؛ خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەر ۋە «ھاجى خىراباتى مەقبەرىسى

تەزكىرىسى»دىكى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، خەراباتىنىڭ تەخمىنەن 1638 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1730 - يىلى 92 يېشىدا ۋاپات بولغانلىقى؛ ئۇنىڭ «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەراباتى» ناملىق ئەسىرى بولغانلىقى ۋە بۇ ئەسىرنىڭ تۈرلۈك قول يازمىلىرىنىڭ ھازىرمۇ ئاقسۇدىكى بەزى شەخسلەرنىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقانلىقى قاتارلىق نۇقتىلاردا توختىلىپ ئۆتكەن. يەنە مەزكۇر ماقالىدە، «مەسنەۋىيى خەراباتى» نىڭ ئىسمى يەۋى مەزمۇنلىرى ھەققىدە بىر قىسىم تەھلىللەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. «ھاجى خەراباتى مەقبەرىسى تەزكىرىسى» توغرىسىدا مەخسۇس تېما ئېچىپ توختالغان ماقالە مۇئەللىپى مەزكۇر تەزكىرىنى ئۆزى كۆرگەن تۈستە پىكىر بايان قىلغانلىقى ئۈچۈن، خەراباتىنىڭ كىشىلىكى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە مەزكۇر ماقالىدە تىلغا ئېلىنغان ئۇچۇرلار كىشىگە ئىنتايىن پاكىتلىقتەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ئەمما ئەزىز ساۋۇتنىڭ مەزكۇر ماقالىسىدە، بەزىبىر تەخمىنلەرگە ۋە مېتودولوگىيەلىك خاتالىقلارغا يول قويۇلغانلىقى كېيىنچە مەلۇم بولدى. يەنى، ھۆرمەتجان فىكرەت 2011 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلغان «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى» ناملىق كىتابىدا يېزىد: شىچە، ئۇ ئۆز تەتقىقاتىنىڭ زۆرۈرىيىتى تۈپەيلى 2002 - يىلى ئەزىز ساۋۇت تىلغا ئالغان «ھاجى خەراباتى مەقبەرىسى تەزكىرىسى» نى كۆرۈش ئۈچۈن ئاقسۇغا ئەزىز ساۋۇتنى ئىزدەپ بارغاندا، ئەزىز ساۋۇت ئۇنىڭغا بۇنداق بىر تەزكىرىنى ئۆزىنىڭمۇ كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى، پەقەت شەيخنىڭ بايانلىرىدىن شۇنداق بىر تەزكىرىنىڭ بۇرۇن بولغانلىقىنى قىياس قىلىپ، ماقالىدە ئۆزى كۆرگەندەك تۈستە يازغانلىقىنى ئېيتقان^①. دېمەك، بۇنىڭدىن ئەزىز ساۋۇتنىڭ خەراباتى ھەققىدىكى بەزى ئۇچۇرلارنى يازما مەنبەلەرگە تايانماستىن ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەزىبىر تەخمىنلەرگە يول قويغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈش مۇمكىن. ئەلۋەتتە، بۇنداق دېيىش ئارقىلىقلا شۇنداق بىر تەزكىرىنىڭ بولغانلىقىنى بىراقلا يوققا چىقىرىش، شەيخ ۋە خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەرنىڭ ھەممىنى ئاساسسىز دېيىش توغرا ئەمەس. پەقەت بەزىبىر كونكرېت ئۇچۇرلارنىڭ خاتا بولۇش ئېھتىماللىقىنى چەتكە قاققىلى بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلىمەكچى خالاس.

ئەگەر بىز يەنە ئەزىز ساۋۇت تەرىپىدىن 1986 - يىلى نەشر قىلىنغان «مەسنەۋىيى خەراباتى» غا نەزەر سالىدىغان بولساقمۇ، ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاشنىڭ مۇئەييەن بىر ئىلمىي پىرىنسىپ بويىچە بولمىغانلىقى، ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاشتا ئۇنىڭ ئەينى دەۋردىكى تىل ئالاھىدىلىكى قىلچە نەزەرگە ئېلىنمىدىغانلىقىنى بايقايمىز. بۇلار مەزكۇر كىتاب ھەققىدە زۆرۈرىيەت تۈپەيلى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن نۇقتىلاردىنلا ئىبارەت بولۇپ، يازمىمىزنىڭ ئاساسىي مۇددىئاسى بولمىغانلىقتىن مۇشۇلار بىلەنلا چەكلىنىمىز. ئەمما مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەزىز ساۋۇتنىڭ بۇ ساھەدىكى ئىزدىنىشلىرىنى يوققا چىقارساق بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئەكسىچە مانا مۇشۇنداق سەۋەنلىكلىرى بىلەن مەزكۇر ئەمگەكنىڭ «تۇنجى» لىق ئالاھىدىلىكى تېخىمۇ گەۋدىلىنىدىغانلىقىدا گەپ يوق.

شۇنىڭدىن كېيىن، خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدە ھەرخىل شەكىلدىكى ئىزدىنىش نەتىجىلىرى مەيدانغا كەلدى. بۇ جەھەتتە تىلغا ئېلىش زۆرۈر بولغان تەتقىقاتلاردىن بىرى مەرھۇم پىروفېسسور سور ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىننىڭ 1987 - يىللىق «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئومۇمىي 18 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىگە ئوقۇلغان شىكايەتنامە» ناملىق ماقالىسىدۇر. مەزكۇر ماقالە خەراباتىنىڭ ئىجادىيەت تېمىلىرى ۋە ئىدىيەۋى مەزمۇنى ھەققىدىكى لوگىكىلىق پىكىرلىرى بىلەن بىرقەدەر سالمىقى بار تەتقىقات ھېسابلىنىمۇ، ئەمما شائىرنىڭ ئېستېتىك قاراشلىرىنى ئەسلىي مەنبەسىدىن

① بۇ ھەقتىكى تەپسىلىي بايانلارنى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ 2011 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى» ناملىق ئەسىرنىڭ 11 - ، 12 - بەتلەردىن كۆرۈڭ.

يىراقلاشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش خاھىشى ۋە شائىرنىڭ تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ھەمدە ئەسىرىنىڭ يېزىلغان ۋاقىتلىرى توغرىسىدىكى پاكىتلارنىڭ ئەزىز ساۋۇت ئوتتۇرىغا قويغان تەخمىنلەر پېتى تەكرارلىنىشى بىلەن كۆڭلىمىزنى غەش قىلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى دەرىجىلىكلىرى ۋە خەراباتىغا ئائىت يېزىلغان ماقالىلەر ئەزىز ساۋۇتنىڭ دەسلەپكى ئەمگەكلىرىنى مەنبە قىلغان ھالدا يېزىلغاچقا، خەراباتىنىڭ كىشىلىكى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدىكى تەخمىنلەرگە ئىزچىل يول قويۇلۇپ كېلىندى، ھەتتا خەراباتىنىڭ ئىسمى، ئەسىرىنىڭ نامى دېگەنگە ئوخشاش ئاددىي مەسىلىلەردىمۇ كۆپلىگەن سەۋەنلىكلەر مەۋجۇت بولۇپ كەلدى.

خەراباتى تەتقىقاتىنى ئۆزگىچە بىر پەللىگە كۆتۈرگەن كىشى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتتۇر. ئۇنىڭ بۇ ساھەدە قىلغان ئەمگەكلىرىدىن «خەراباتى ئىجادىيىتىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ئاساسىي يۆنىلىشى»^①، «مەسنەۋىيى خەراباتىنىڭ قول يازما ۋە تاش باسما نۇسخىلىرى»^② قاتارلىق ماقالىلەرنى؛ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»^③، تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى»^④ قاتارلىق كىتابلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. ئاپتورنىڭ ئالدىنقى ئىككى پارچە ماقالىسى بىر تەرەپتىن خەراباتى ئىجادىيىتىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ئىجادىيەت خاھىشى شۇنداقلا تېماتىك ئىدىيەلىرىنى يورۇتۇپ بېرىشتە توغرا بىر مېتود ۋە تەتقىقات ئەخلاقىنى نامايان قىلىش بىلەن دىققىتىمىزنى تارتسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزبېكىستان ۋە رايوندىمىزدا ساقلانغان خەراباتى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما ۋە تاش باسما نۇسخىلىرى ھەققىدە تەپسىلىي ئۇچۇر بېرىش بىلەن بىللە يەنە شۇ چاغقىچە بولغان ئىزدىنىشلەردە خەراباتىنىڭ «مەسنەۋىيى خەراباتى» ياكى «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەراباتى»دىن ئىبارەت بىرلا ئەسىرى بار دەپ قارىلىۋاتقان ئەھۋالدا، خەراباتىنىڭ يەنە «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى» فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي»دىن ئىبارەت بىر ئەسىرىنىڭ بولغانلىقى ھەققىدىكى يېڭى پىكىر ۋە دەلىللىرىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى بىلەن قىممەتلىك.

ئاپتورنىڭ كېيىنكى ئىككى پارچە كىتابى ئەمەلىيەتتە خەراباتىنىڭ ئۇ ئۆزى ئۇچۇر بەرگەن «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى» فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي»دىن ئىبارەت كېيىنكى ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلاشنى ئاساس قىلغان بولۇپ، تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان نۇسخا قىسقىچە كىرىش سۆز ۋە يۇقىرىقى ئەسەرنىڭ كىرىل يېزىقىدىكى ئوقۇلغۇسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان نۇسخا بولسا ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ خەراباتى تەتقىقاتىدىكى ئاساسلىق نەتىجىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەسەر بولۇپ، مەزكۇر كىتابنىڭ ئالدىنقى يېرىمى خەراباتىنىڭ كىشىلىكى، ئىجادىيىتى، رۇمىيىنىڭ خەراباتى ئىجادىيىتىگە بولغان تەسىرى، ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنلىرى، تەسەۋۋۇپى ئوبرازلار ۋە تىمسالار، بەدىئىي سەنئەتلەر قاتارلىق نۇقتىلاردىكى تەتقىقاتقا بېغىشلانغان بولسا، كېيىنكى يېرىمى يۇقىرىقى ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئوقۇلغۇسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئومۇمەن، بۇ كىتاب مەيلى قوللىنىلغان مېتود جەھەتتىن بولسۇن، ياكى شائىرنىڭ كىشىلىكى ۋە ئىجادىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتتىكى ئىنچىكىلىك جەھەتتىن بولسۇن ۋە ياكى ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى مۇئەللىپنىڭ ئىجادىيەت غايىسى بىلەن ئەينى بىر كۈننىڭ ئىستىقامىدا قويۇپ تەھلىل قىلىش.

① «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2007 - يىللىق 1 - سان، 57 - بەت.

② «بۇلاق» ژۇرنىلى، 2004 - يىللىق 5 - ، 6 - سانلار.

③ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى.

④ مەھمۇد ھەسەنى بىلەن بىرلىكتە نەشرگە تەييارلىغان: «ماۋەرائۇننەھر»، تاشكەنت، 2005 - يىلى نەشرى.

لىش جەھەتتىن بولسۇن مۇئەييەن ئىلمىيلىككە ۋە پاكىتچانلىققا ئىگە. ئەلۋەتتە، بۇ دېگەنلىك ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ بۇ ساھەدىكى تەتقىقاتى كەم - كوتىسىز دېگەنلىك ئەمەس.

ئالدى بىلەن ئېيتىش زۆرۈر بولغان بىر نۇقتا شۇكى، ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت 2011 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى» ناملىق ئەسىرىنىڭ كېيىنكى يېرىمىغا قوشۇمچە قىلغان خەراباتىنىڭ «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەرابا - تىي فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» ناملىق ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلاشتا ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىگە سادىق بولمىغان. ئۇ مەزكۇر كىتابنىڭ 235 - بېتىدىن باشلىنىپ كىتاب ئاخىرىغىچە يەنى 551 - بەتكىچە داۋاملاشقان «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتىي فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» نى نەشرگە تەييارلاشتا، ئالدىنقى 16 بەتتە يەنى 251 - بەتكىچە ئالتە خىل قول يازما ۋە تاش باسمىنىڭ ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلغان نۇسخا پەرقلەرگە مۇناسىۋەتلىك 19 ئىزاھات بەرگەن بولسا، 313 - بەتتە بىر ئىزاھات بەرگەندىن كېيىن، كىتابنىڭ قالغان 290 بېتىدە نۇسخا پەرقلەرگە ئائىت بىر مۇ ئىزاھ بەرمەي پەقەت ئايرىم سۆزلەر ياكى «قۇرئان» ئايەتلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن ئۈزۈندىلەرگىلا ئىزاھ بېرىش بىلەن چەكلەنگەن. مەيلى نۇسخا پەرقلەرى ھەققىدە ئىزاھ بېرىلگەن ئازغىنا بەتلەردە بولسۇن ياكى بېرىلمىگەن بارلىق بەتلەردە بولسۇن ئومۇمەن، ئەسەر تاش باسمىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى بويىچە تەييارلانغان بولۇپ، قول يازمىلارنىڭ تىل ئالاھىدىلىكلىرى ئازراقمۇ ئېتىبارغا ئېلىنمىغان. بۇ بىر تەرەپتىن كىشىگە ئالدىنقى ساناقلىق بەتلەردىلا ئىزاھ بېرىپ، شەكىلۋازلىق قىلىنغاندەك تۇيغۇ بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن كىشىنى نېمە ئۈچۈن ھېچ - بولمىغاندا ئۇ ئۆزى تىلغا ئالغان، ئۆزبېكىستاندا ساقلانغان قول يازمىلارنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى بولسىمۇ ئەكس ئەتكۈزمەيدۇ؟ دېگەن سوئالغا ئۈندەيتتى. بۇ ساھەدە ئازراقلا چۈشەنچىسى بار كىشىگە ئايدىڭكى، قول يازما بىلەن تاش باسمىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە روشەن پەرقلەرى بولىدۇ، ۋەھالەنكى تېكىستولوگىيەدە قول يازما بىلەن تاش باسمىغا پەرقلق مۇئامىلە قىلىش ئەقەللىي بىر ئىش. ئەسەرنىڭ قول يازما ۋە تاش باسمى نۇسخىلىرى ھەققىدە مەخسۇس توختالغان ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت دىيا - رىمىزدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزبېكىستاننىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلىرىدا ساقلانغان ۋە باش - ئاخىرى، كۆچۈرۈلگەن يىل دەۋرى، كۆچۈرگۈچىسى ئېنىق بولغان بەزى قول يازمىلار ھەققىدە ئۇچۇر بېرىپ تۇ - رۇپمۇ، ئەمما ئەسەرنى تەييارلاشتا ئۇلارغا سەل قارىغانلىقى^① ۋە نۇسخا پەرقلەرنى كۆرسىتىشنى ئاسا - سەن تەرك قىلىپ، سۆزلەرنى «بولمەغۇنچە» (258 - بەت)، «ئۇلارغە» (258 - بەت)، «ئۇمىرىم» (327 - بەت)، «قاچگەي» (468 - بەت)، «تۈتگەي» (508 - بەت)، «ئەندىن» (509 - بەت)، «بېرماق» (332 - بەت)، «سەڭگە» (499 - بەت) دەپ ئوقۇلغۇلاپ، ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى ئۆزگەرتىۋېتىشى كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. ئەلۋەتتە، مەزكۇر يازمىمىز مەخسۇس مۇشۇ تېمىدا بولمىغانلىقى ئۈ - چۈن بۇ نۇقتىلارنى فونېتىكىلىق پىرىنسىپلار، قول يازمىلاردىكى شۇنىڭغا دائىر پاكىتلار ۋە ئەسەرنىڭ ۋەزىن ئالاھىدىلىكى دېگەندەك نۇقتىلاردىن تەھلىل قىلىپ ئولتۇرمايمىز. ئەمما شۇنىسى ئېنىقكى، ئە - گەر قىزىققۇچىلار مۇشۇ نۇقتىلاردىن قاراپ چىقسا، يۇقىرىقىلارنىڭ تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدىغانلىقىدا گەپ يوق.

ئۇنىڭدىن باشقا بىر قىسىم كونكرېت خاتالىقلارغىمۇ يول قويۇلغان بولۇپ، سەھىپە چەكلىمىسى سەۋەبلىك بۇ يەردە مەخسۇس توختالماستىن تۆۋەندىكى مۇناسىۋەتلىك سۆزلىرىمىزدە كۆرسىتىپ ئۆتۈپ

① مەزكۇر ئەسەرنىڭ بېيىت سانى بىز بۇ قېتىم تەييارلىغاندىكىگە سېلىشتۇرغاندا 152 بېيىت كەم. بۇمۇ ئەسەرنىڭ تەييارلىنىش جەريانىدا، نۇسخا ئارا سېلىشتۇرۇلۇشقا، بولۇپمۇ تاش باسمىدىن باشقا قول يازمىلارغا مۇراجىئەت قىلىشقا سەل قارالغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

كېتىمىز.

ئومۇمەن، خەراباتىي تەتقىقاتى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن باشلىنىپ، يۇقىرىقىدەك نەتە - جىلەر بىلەن ھازىرىمىزغا ئۇلاشتى. بىز بۇ قېتىم ئۇنىڭ «مەسنەۋىيى خەراباتىي» ۋە «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتىي فەرزەندى مەۋلانا يى رۇمىي» دىن ئىبارەت ئىككى پارچە ئەسىرىنى تولۇق پېتى نەشرگە تەي - يارلاپ، «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەراباتىي» نامىدا ئوقۇرمەنلەرگە سۈندۈق.

2. كىشىلىكى

مەۋلانا خەراباتىي 17 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىن 18 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە ياشى - خان شائىردۇر. مەلۇم بولۇپ تۇرغىنىدەك، «خەراباتىي» تەخەللۇس بولۇپ، بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى ئەزىز ساۋۇت «دەۋايى ئىشقى بىلەن خاراب بولغۇچى»^① دەپ ئىزاھلىغان بولسا، مۇشۇ ئاساستا «ئۇيغۇر كىلاس - سىك ئەدەبىياتى تارىخى» دىمۇ «دەۋايى ئىشقى بىلەن مەست بولغۇچى، مەيخانە ئەھلى» دەپ ئىزاھلانغان.^② ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت يۇقىرىقى تەبىرلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىللە مەزكۇر تەخەل - لۇسنىڭ مەنىسىنى «دىلىنىڭ تەسەۋۋۇپتىكى ئىلاھىي ئىشقى رەمىزى مەي ۋە ئۇنىڭ ماكانى مەيخانىگە مايىل ئىكەنلىكىنى ئىشارە قىلغان»^③ دەپ كۆرسەتكەن. ئومۇمەن، شائىرنىڭ تەخەللۇسى يۇقىرىقىلار كۆرسەت - كەندەك تەسەۋۋۇپى بىر مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بىز بۇ نۇقتىدا يەنە ئارتۇقچە توختىلىپ ئول - تۇرمايمىز. شائىرنىڭ ئىسمى ھازىرغىچە بولغان تەتقىقات ۋە دەرسلىكلەردە «مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا» ياكى «مۇھەممەد ئابدۇللا» دېگەن قاراشقا بىرلىككە كەلمەكتە. ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت شائىرنىڭ يۇقىرىقى ئىسمىنى شەرتلىك ھالدا تەخمىنىي مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىللە، خەراباتىي ئەسەرلىرىدە بىر خىل خىتاب تۈسىدە ئىشلىتىلگەن «ئەبدۇلمەجىد، ئەبدۇلكەرىم، ئەبدۇلجەلىل، ئەبدۇلۋاھىد، ئەبدۇل - ئەزىز» قاتارلىق ئىسىملارنى شائىر ئۆز ئوغۇللىرى ياكى شاگىرت - مۇرىتلىرىغا ئىشارە مەنىسىدە قوللانغانمۇ، يوق دېگەنگە ھازىرچە ھۆكۈم قىلىش تەس دەپ كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ بايانلىرىدىن يەنە ئا. نا - سىروۋنىڭ «شائىر (ئەبدۇلمەجىد) نى ئۆز ئىسمى سۈپىتىدە ئىشارە قىلغان» دەپ قارايدىغانلىقى مەلۇم بولماقتا.^④

قانداقلا بولسۇن، شائىرنىڭ تولۇق ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدە ئېنىق بىر پاكىتلىق ماتە - رىيال يوق. شۇڭا بىز ھازىرچە شائىرنى تەخەللۇسى بولغان «خەراباتىي» دېگەن نام بىلەن ئاتا پ تۇرۇشنى لايىق تاپتۇق.

شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىلىغا كەلسەك، بۇ ھەقتە بىر نەچچە خىل قاراش مەۋجۇت. ئە - زىز ساۋۇت ئۆز ماقالىسىدە كىشىلەر ئارىسىدىكى رىۋايەت ۋە ھاجى خەراباتىي تەزكىرىسىگە ئاساسەن خەراباتىينىڭ 1638 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1730 - يىلى 92 يېشىدا ۋاپات بولغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى خېلى كۆپ تەتقىقات ۋە دەرسلىكلەردە مۇشۇ خىل قاراش ئىزچىل تەكرارلانغان. غەيرەتجان ئوسمان باشچىلىقىدا تۈزۈلگەن «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى» دا بۇنىڭغا يەنە بىر خىل مۇمكىنچىلىك قوشۇلۇپ، خەراباتىينىڭ تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ۋاقتىنى 1638/60 - يىلىدىن 1730/50 -

① ئەزىز ساۋۇت: «مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خەراباتىي»، «ئاقسۇ ئەدەبىياتى»، 1980 - يىللىق 4 - سان، 69 - بەت.

② غەيرەتجان ئوسمان (باش تۈزگۈچى): «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى» (2)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى، 845 - بەت.

③ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتىي ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى،

3 - بەت.

④ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتىي ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى،

39، 40 - بەتلەر.

يىلىغىچە دەپ يازغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ھېچبىر پاكىت بىلەن دەلىللەنمەيدۇ. ① بۇنىڭدىن باشقا ئابدۇرې-
ھىم سابىت يۇقىرىقى ئىككى خىل يىلنامىدىن پەرقلىق ھالدا ئۆزىنىڭ «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تا-
رىخى» ناملىق كىتابىدا «خەراباتى بەزى تارىخىي مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 18 -
ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئاقسۇ ناھىيەسىنىڭ چوغتال كەنتىدە بىر دىنىي مۆتىۋەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان» ②
دەپ يازىدۇ. مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر قاراش مەھمۇد ھەسەنى بىلەن ھۆرمەتجان ئابدۇ-
رەھمان فىكرەتنىڭ تەييارلىشى بىلەن تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى» ناملىق
كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىدا بېرىلگەن بولۇپ، مەزكۇر كىتابتا كۆرسىتىلىشىچە، «خەراباتى 17 -
ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاشكەنتتە ياشىغان ئالىم ۋە شائىردۇر» ③.

ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت «مەسنەۋىيى خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى» ناملىق ئەس-
رىدە، خەراباتى ھاياتىنىڭ سانلىق مەلۇماتىغا دائىر يۇقىرىقى قاراشلارنىڭ تەخمىنىي ئىكەنلىكىنى ئوت-
تۇرىغا قويۇپ، بۇ ھەقتىكى پاكىتلارنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن. تەكشۈرۈشىمىزچە، ئۇنىڭ بۇ قاراشلىرى
ئەمەلىيەتكە بىرقەدەر ئۇيغۇن. ئومۇمەن خەراباتى 17 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىن 18 - ئەسىرنىڭ
ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتا ياشىغان دەپ ئېيتىش مۇمكىن، ئەمما كونكرېت ۋاقىت ھەققىدە
دەلىل يوق.

خەراباتىنىڭ يۇقىرىقى كۆپلىگەن قاراشلاردا ئورتاقلىشىپ قالغان 1638 - يىلى تۇغۇلغان دېگەن
قاراشنى قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى «مەسنەۋىيى خەراباتى» نىڭ «خاتىمە» قىسمىدا شائىر ئەسەر-
نىڭ پۈتۈش تارىخى ھەققىدە:

نە ھىساب ئەيلەدىمكى تارىخقە،
مىڭ يۈز يەنە قىرىق ئالتىغە.

دەپ يازغان. ئەگەر بىز بۇنىڭغا شائىرنىڭ ئۆز ھاياتى ھەققىدىكى تۆۋەندىكى مىسالىرىنى بىرلەشتۈرۈپ
قارايدىغان بولساق يۇقىرىقى نۇقتا ئايدىڭ بولىدۇ:

يېتىپ ئۈمرۈم مېنىڭكى بىردىن ئونغا،
قويۇپدۇرمەن قەدەم دۇنيايى دۇنغا.

يېتىپ ئۈمرۈم يىگىرمەدىن، ئايا يار،
ھەمىشە مەستۇ بېھۇشدۇرمەن ھەر بار.

يىگىرمەدىن ئۆتۈپ ئۈمرۈمدۈر ئوتۇز،
تەلىم مانەندى مۇمىدۇر ④ دىلىم مۇز.
سېنىڭ ئالدىڭدا يوقتۇر مەندە بىر يۈز،

① غەيرەتجان ئوسمان (باش تۈزگۈچى): «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى» (2)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى، 845 - بەت.
② ئابدۇرېھىم سابىت: «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى»، قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمى ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى 1983 -
يىلى باسمىسى، ئىككىنچى كىتاب 1 - قىسىم، 447 - بەت.
③ مەھمۇد ھەسەنى، ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى»، «ماۋەزەئۇننەھر» تاشكەنت، 2005 - يىلى نەشرى، كىرىش
سۆز، 1 - بەت.
④ مۇم - شام، موم، يوشاق.

گۇناغا مۇبتەلامەن ھەر شەبۇ رۇز.

ئوتۇزدىن ئۆتتى ئۇمرۇم تاكىدۇر چىھل،
كۆڭۈلدىن كەتمەس ھەرگىز زەررەئى جەھل.

تەمامى فىئىلىم ئولغاچ بارچەسى سەھل،
خۇداۋەندە، بۇ يولدا بولمادىم ئەھل.

يېتىپ غەفلەتتە ئۇمرۇم قىرىقتىن ئەللىك،
ھەنۇز^① كەتمەس مېنىڭدىن ماۋۇ مەنلىك.

ياشاپ مەن فىسقى ئىسيان بىرلە ئەللىك،
ياغى مەن قايدا باردۇر مەندە ئەللىك.

يېتىپ ئۇمرۇم مېنىڭ ئەللىكتىن ئاتمىش،
باشىم غەملەر بىلە تاشدىنمۇ قاتمىش.

يېتىپ غەفلەتتە ئۇمرۇم ئەمدى يەتمىش،
تەمامى دەردۇ سۆزى ئىشقى كەتمىش.

يېتىپ ئۇمرۇڭ خەراپات ئەمدى سەكسەن،
ھەنۇز ئول فىسقى ئىسيان بىرلە مەسكەن.

ئۆتۈپ سەكسەندىن ئۇمرۇڭ ئەمدى توقسان،
نە قىلىدىڭ ھەق يولىدا خەيرۇ ئىھسان.

ئەگەرچەندىكى بولسام نەچچە ھەيران،
مېنىڭكى مۇشكىلىم ئالدىڭدا ئاسان.

يېتىپ ئۇمرۇم دەرىيغا بىخەبەر يۈز،
قاچان بولدى مۇسۇلمان نەفىسى بەد يۈز.

نە تاپتىم راھ ئىستەپ بىر يولى تۈز،
نە بولدى ھىچ فىئىلىم بىرسى يۈز.

دېمەك، شائىر ئۆز ئەسىرىنى يېزىۋاتقان ۋاقىتتا يۈز ياشلاردىن ئاشقان بولۇپ، ئەسەرنىڭ پۈتكەن ۋاقتى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگىنىدەك ھىجرىيە 1146 - يىلىغا، مىلادىيە 1733 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

① ھەنۇز - تېخىچە، ھازىرغىچە.

ئەگەر شائىرنىڭ ئۆز قەلىمىدىن بېرىلگەن يۈز ياشتىن ئاشقان ۋاقتى كىتابنىڭ پۈتكەن ۋاقتىغا يەنى 1733 - يىلىغا توغرا كەلدى، دەپ قىياس قىلغىنىمىزدىمۇ، شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى 1638/60 دېگەن سانلار بىلەن ئۇدۇللاشمايدۇ.

شائىرنىڭ ۋاپات بولغان يىلى ھەققىدىكى 1730 - يىلى دېگەن قاراشنىڭ خاتالىقىدا گەپ يوق. چۈنكى، يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن، شائىر ئۆزى مەلۇمات بەرگەن ئەسەرنىڭ پۈتكەن ۋاقتى ھەققىدىكى يىلى يەنى ھىجرىيە 1146 - يىلىنى مىلادىيە يىلىغا ئايلاندۇرساق 1733 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ، شۇنداقكەن شائىر ئۆز ئەسىرىنى ئۆلۈپ كېتىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن تاماملىشى مۇمكىن ئەمەس. دېمەك ئۇنىڭ ۋاپاتى چوقۇمكى مۇشۇ يىلدىن كېيىن، 100 ياشلاردىن ئاشقاندا بولغان. ئەمما ئۇنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى زادى قايسى يىلى دېگەننى ئېنىقلاشقا ئىمكان يوق^①.

شائىرنىڭ ياشىغان يۇرتى ھەققىدە ھازىرغىچە ئاقسۇ چوغتال دېگەن قاراش ئومۇملاشماقتا. ھۆرمەت-جان ئابدۇرەھمان فىكرەت بۇنىڭدىن باشقىچە بىر مۇمكىنچىلىكنىڭمۇ بارلىقىنى قەيت قىلىپ، تاشكەنت-تە 13816 - ۋە 8884 - نومۇرلار بىلەن ساقلانغان ئاتقان تاش باسمىنىڭ ئاخىرىدىكى كاتىپ تەرىپىدىن يېزىلغان «تارىخۇل - كاتىب» ماۋزۇسى ئاستىدىكى:

بىرىنى ساھىبى ئىشان خەرابات،
قەتارتال مەۋزە ئىيدەدۇر نىشانى.

دېگەن قۇرلارنى دەلىل كەلتۈرۈپ، خەراباتىنىڭ تاشكەنتتە ياشىغانلىقى مۇمكىنچىلىكى بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىمىز، ئەمما ئاخىرىدا يەنە بۇنىڭ پەقەت بىر مۇمكىنچىلىك ئىكەنلىكىنى، بۇ خىل مۇمكىنچىلىكلىكنىڭ ئېھتىمالدىن يىراقلىقىنى تەكىتلەيدۇ^②. يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، گەرچە ئەزىز ساۋۇت تىلغا ئالغان «ھاجى خەراباتى مەقبەرىسى تەزكىرىسى» نى ئەزىز ساۋۇت ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ شەيخنىڭ مەلۇماتىدىكى شۇنداق بىر تەزكىرىنىڭ مۇتلەق بولمىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ يەردىكى خەلق ئارىسىغا تارالغان رىۋايەتلەرنىڭمۇ ھېچبىر مەنبەسىز بولۇشى ناتايىن. چۈنكى، غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت سۈپىتىدىكى بۇ خىل رىۋايەت مۇشۇ يەردىن باشقا جايدا يوق. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئەزىز ساۋۇت تىلغا ئالغان ئاقسۇ چوغتالدىكى بىر نەچچە كىشىلەرنىڭ قولىدا

① ئەمما بۇ ھەقتە مۇنداق بىر ئىلمىي پەرەزنى قىلىشنى يوللۇق دەپ قارايمىز. «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى فەرەزەندى مەۋلانايى رۇمىي» باشلىنىپ ئۇزاققا بارمىغان بىر يەردە شائىر شۇ چاغدىكى يېشىدىن ئۈچۈر بېرىپ، مۇنداق بىر بېيىتنى يازغان: «يېتىپ يەتمىشكە نەفسىم بىرلە شەيتان، ھەنۇز نەفسىم نەمى نا مۇسۇلمان». بىزنىڭچە، «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى فەرەزەندى مەۋلانايى رۇمىي» نىڭ يېزىلغان ۋاقتى «مەسنەۋىيى خەراباتى» دىن بۇرۇنراق (بۇ ھەقتىكى پىكرىمىزنى ماقالىنىڭ كېيىنكى قىسمىدا ئۆز نۆۋىتىدە ئوتتۇرىغا قويىمىز) بولۇپ، شائىر ئۆز ئەسىرىنى باشلاپ ئۇزاققا بارمىغان شۇ مەزگىللەر دە 70 ياشقا كىرگەنلىكىنى قەيت قىلغان. ئۇنداقتا شائىر ئەينى چاغدىكى يېشىدىن يۇقىرىقى بېيىت ئارقىلىق خەۋەر بەرگەن بۇ ئەسىرنى كۈنكۈرت قاچان باشلىغان؟ بۇ نۇقتىدا بىز ھىجرىيە 1335 - يىلى تاشكەنتتە چاپ قىلىنغان، بىز بۇ قېتىم قوشۇمچە پايدىلانغان تاش باسمىنىڭ ئاخىرىغا بېرىلگەن «تارىخۇل كاتىب» ماۋزۇسى ئاستىدىكى نۆۋەندىكى بېيىتقا دىققەت قىلدۇق: «مۇنى تارىخى تەبىئىيىتىمىز بىرلە، خىرەد دەپ قۇلاقىمغا نىھانى». كۆرۈنۈپ تۇرغىنىدەك، شائىر بۇ بېيىتتا ئەبجەد ھېسابىنى ئىشلەتكەن بولۇپ، ئەگەر «فىكر» بىلەن «خىرەد» نى ئەبجەد سۆزى دەپ قارىساق، بۇ ئىككى سۆزدىن ئەبجەد ھېسابى بويىچە 1104 دېگەن سان چىقىدۇ. بۇ مىلادىيە ھېسابى بويىچە 1692/3 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ نېمە سان؟ ئەگەر بۇنى مەزكۇر تاش باسمىنىڭ يېزىلغان ۋاقتى دەپ قارىساق، بۇ ئەمەلىيەتكە نازا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. چۈنكى، شائىر ئەسىرىنى 1733 - يىلى تاماملىغانلىقىنى قەيت قىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇشۇ بېيىتلار دىن كېيىن كاتىب تاش باسمىنىڭ يېزىلغان ۋاقتىنى ئېنىق قىلىپ، «1335 - يىلى» دەپ كۆرسەتكەن. شۇنداقكەن، ئەگەر بۇ يىلنى (1690 - يىللىرىنى) شائىرنىڭ ئەسىرىنى باشلىغان ۋاقتى دەپ پەرەز قىلساق، ئۇ ھالدا شۇ چاغدا 70 ياشلارغا كىرگەنلىكى ئېنىق بولغان شائىرنىڭ ئەسەر تامام بولغاندا (يەنى 1733 - يىللىرى) 100 ياشتىن ئاشىدىغانلىقى ئەقىلگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇ خىل ئۇدۇل كېلىشتىن بىز «فىكر» بىلەن «خىرەد» سۆزلىرىنى ئەبجەد سۆزلىرى دەپ قارىغان پەرىزىمىزنىڭمۇ نىسبەتەن مۇۋاپىق بولغانلىقىنى ھېس قىلالايمىز. مۇشۇ بويىچە ھېسابلىغىنىمىزدا، ئەگەر شائىر 1690 - يىللىرى 70 ياش ئەتراپىدا بولسا، ئۇنداقتا ئۇ 1622/3 - يىلدىن 1630 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا تۇغۇلغان بولىدۇ.

② ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 19، 20 - بەتلەر.

ساقلانغان قول يازمىلارنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. بىز بۇ قېتىم «مەسنەۋىيى خەراباتىي» نى تەييارلاشتا A نۇسخا سۈپىتىدە پايدىلانغان قول يازمىنىڭ ئاخىرىدىمۇ: «نەزمى مەسئەلە كىتاب، موللا ئىسھاق ئەلەم ئاخۇننىڭ مەسنەۋىيى شىرىفى كىتابى بۇ تۈرۈر، تارىخقە بىر مىڭ ئۈچ يۈز بەش، ئاقسۇ ھىسابىدا قوي يىلى دۇئا ئاينىڭ يىگىرمەسىدە قىلغان خەت بۇ تۈرۈر» دېگەن قۇرلار بولۇپ، بۇنىڭدىن مەزكۇر قول يازمىنىڭمۇ ئاقسۇدا كۆچۈرۈلگەنلىكى مەلۇم. قول يازمىدا يەنە مۇشۇ قۇرلار يېزىلغان بەتنىڭ ئالدىدىكى بەتتە كاتىپنىڭ ئىسمى توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىپ: «موللا سابىر ئاخۇند فۇتۇپ تەمام قىلغان» دېگەن قۇرلار خاتىرىلەنگەن. بىز بۇ قېتىم قوشۇمچە پايدىلانغان، خوتەندىكى ھاجى مەمتىمىن تۈردى تە. مىنىلگەن باشقا بىر قول يازمىنىڭ كاتىپىنىڭمۇ موللا سابىر ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان. ئەلۋەتتە بۇ كىشىنى چوقۇمكى ئالدىنقى قول يازمىنى كۆچۈرگەن ئاقسۇلۇق موللا سابىر دەپ كېسىپ ئېيتىش تەس بولسىمۇ، ئەمما ئۇنداق ئەمەس دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئومۇمەن، خەلق رىۋايەتلىرىدە ئۇچۇر بېرىلگەن ۋە يوقالغانلىقى قەيت قىلىنىۋاتقان بىر تەزكىرە ھەمدە نۆۋەتتە شۇنداق بىر مەقبەرە ساقلانغان ئاقسۇدا يۇقىرىقىدەك ھەرخىل نۇسخىدىكى قول يازمىلارنىڭ كۆچۈرۈلۈشى ۋە ساقلىنىشىنى پۈتۈنلەي تاسادىپىيلىق دەپ قارىغىلىمۇ بولمايدۇ.

يەنە بىر سەل قاراشقا بولمايدىغان نۇقتا شۇكى، ئۈرۈمچى «بەرمان» ئۇيغۇر تېبابەت شىركىتىنىڭ مەسئۇلى ئابدۇسەمەت داموللامنىڭ بىزگە تەمىنلىگەن ئىككى پارچە يازما ماتېرىيالى بۇ ھەقتىكى قاراش. لىرىمىزنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينايدۇ. ئۇ بۇ ماتېرىيالنى 1995 - يىلى ئاقسۇ ئۇچتۇر پاننىڭ ئاقيار يېزىسىدىكى مۆمىن ئەلەم ئاخۇنۇم دېگەن كىشىنىڭ ئاغزاكى بايانىدىن خاتىرىلىگەن بو. لۇپ، مۆمىن ئەلەم ئاخۇنۇم شۇ چاغلاردا 90 ياشتىن ئاشقان، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ غولجا، ئۇچتۇر پان قاتارلىق جايلاردا مۇدەرىس بولغان ھەمدە ئۆزىنىڭ بايانىچە خەراباتىيىنىڭ شاگىرتلىرىنىڭ شاگىرتى ئىدى.

بىرىنچى ماتېرىيالدا مۆمىن ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ بايانىچە، خەراباتىيىنىڭ ئاقسۇدىكى ئۇستازى ئەللامە موللا باقاخۇنۇم بولۇپ، بۇ كىشى 1606 - يىلى ئاقسۇنىڭ ئەڭىزى (ئاقسۇنىڭ چوغتال، كۆكباش دېگەن يەرلىرى بىلەن قوشنا يۇرت ئىسمى) دە موللا سابىت ئاخۇنۇم دېگەن كىشىنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان. ئۇ دەس. لەپ ئاتىسىدا كېيىن كۇچادىكى ھەيدەر ئارىقى دېگەن كىشىنىڭ قولىدا تەربىيە كۆرگەندىن كېيىن، كۆك. باشتا تېبابەت ئالىمى مويىدىن تاراش ئاخۇنۇمدا تېبابەت ئۆگەنگەن، كېيىن يەنە كابۇلدىمۇ تەلىم ئالغان. تەخمىنەن 1635 - يىللىرى ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، ئەڭىزىدىكى مەدرىسىنى كېڭەيتىپ قۇرغان ۋە موللامۇ. ھەممەد تاقۇتى، مىرزا نۇئمان ئاخۇن، موللا ئىلياس مالىكى، ھوشۇر مۇفتى ئاخۇنۇم، قەمبەرخان خوجام، موللا ھەكىم بەگ قاتارلىق ئۆلىمالار بىلەن بىرلىكتە تېبابەت، ئىلمى تەفسىر، ئاسترونومىيە، ئەدەب. يات، فىقھى قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتكەن.

ئىككىنچى ماتېرىيالدا مۆمىن ئەلەم ئاخۇنۇم مەۋلانا خەراباتىيىنىڭ ئاقسۇدىكى شاگىرتلىرىدىن بىرى بولغان داموللا قاسىم ئىبنى ئارىفىنى بايان قىلغان بولۇپ، بۇ كىشى تەخمىنەن 1663 - يىللىرى قۇمباش يېزىسىدا تۇغۇلۇپ، 1741 - يىللىرى ئەتراپىدا چوغتالدا ۋاپات بولغان. ئۇ بالىلىقىنى دادىسى موللا ئارىقى ئاخۇننىڭ مەدرىسىدە ئۆتكۈزگەن، كېيىن موللا ئارىقى ئاخۇن ئوغلىنى مەۋلانا خەراباتىيىنىڭ تەربىيەسىگە تاپشۇرۇش ئۈچۈن ئائىلىسى بىلەن چوغتالغا كۆچۈپ كېلىپ، تېبابەتچىلىك بىلەن جاھاندارچىلىق قىلغان. داموللا قاسىم ئىبنى ئارىقى مەۋلانا خەراباتىيىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئىجادىيەت ۋە ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئۇنىڭ «تەبىرىنامە»، «ئىلاجنامە»، «مىراسنامە»، «تارىخنامە»، «سەفەرنامە» قاتارلىق ئەسەرلىرى، موللا قۇناخۇنۇم، سىدىق مەخسۇم، موللا داۋۇتخان، بەكرى

زالىم، موللا ئابدۇخان قوش يەز، ئەھمىتخۇن خەلىپىتىم قاتارلىق شاگىرتلىرى بولغانىكەن. دېمەك، مەۋجۇت مەقبەرە، تەزكىرە ھەققىدىكى ئۇچۇرلارغا، خەراباتىي ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش، ساقلاش ۋە ئۆگىنىش جەھەتتىكى ئەينى رېئاللىق شۇنداقلا يۇقىرىقىغا ئوخشاش ئەل ئارىسىدىكى غەيرىي ماددىي مەنبەلەرنىڭ ھېچبىرىگە لايىقىدا دىققىتىمىزنى بەرمىسەك بولماس.

بۇنىڭغا يەنە ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان «خەراباتىي ئەسىرىنىڭ تاش-كەنتتە شۇنچە كۆپ چاپ قىلىنغان، ئوتتۇرا ئاسىيادا كەڭ تارقالغان بولۇشىغا قارىماستىن، شائىرنىڭ ئۆزبېكىستاندا ھېچ تەتقىق قىلىنمىغانلىقى، ھەتتا نامىنىڭمۇ ئۈنچە تونۇش ئەمەسلىكى، ئاتاقلىق ئەدەب-ياتشۇناسلارنىڭمۇ ئۆز تەتقىقاتلىرىدا خەراباتىي ھەققىدە ھېچ بىر ئېغىز ئاچماسلىقى»^① قاتارلىق ئەينى رېئاللىقنى ۋە خەراباتىي ئەسەرلىرىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى قوشۇپ پىكىر قىلغىنىمىزدا، خەراباتىي ھاياتىنىڭ ئاقسۇدا ئۆتكەن بولۇش ئېھتىماللىقى ئەقىلگە مۇۋاپىق.

3. ئىجادىيىتى

ئەمدى شائىرنىڭ ئىجادىيىتىگە كەلسەك، نۆۋەتتە ئۇنىڭ «مەسنەۋىيى خەراباتىي» ۋە «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتىي فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» دىن ئىبارەت ئىككى ئەسىرىنىڭ بولغانلىقى مەلۇم.

«مەسنەۋىيى خەراباتىي» دېگەندە خەراباتىينىڭ 1986 - يىلى قىسقارتىپ نەشر قىلىنغان كىتابقا ئاساس بولغان ئەسىرى كۆزدە تۇتۇلىدىغان بولۇپ، مەزكۇر ئەسەرنىڭ قول يازمىلىرى كۆپىنچە «مەسنەۋىيى خەراباتىي» ياكى «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەراباتىي» دېگەن ناملار بىلەن ساقلانغان. ئەسەرنىڭ قول يازما ۋە تاش باسما نۇسخىلىرىدىكى مىسرا سانغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر ئەسەر 13000 مىسرا ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەمەلىيەتتە، تاكى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ «مەسنەۋىيى خەراباتىينىڭ قول يازما ۋە تاش باسما نۇسخىلىرى» ناملىق ماقالىسى «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 5 - ، 6 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغانغا قەدەر، مۇشۇ ساھەدىكى ئەمگەكلەردە خەراباتىينىڭ «مەسنەۋىيى خەراباتىي» دىن ئىبارەت يۇقىرىقى بىرلا ئەسىرى تىلغا ئېلىنىپ كېلىنگەنىدى. ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ يۇقىرىقى ماقالىسىدە ھەر خىل قول يازما ۋە تاش باسىملارنى ئىنچىكە سېلىشتۇرۇش ۋە تەھقىقلەش ئارقىلىق خەراباتىينىڭ «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتىي فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» دىن ئىبارەت يەنە بىر ئەسىرىنىڭمۇ بولغانلىقى مەلۇم بولدى. مەزكۇر ئەسەر تەخمىنەن 6000 مىسرا ئەتراپىدا بولۇپ، 2011 - يىلى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەتنىڭ تەييارلىشى بىلەن يۇقىرىقى كىتابنىڭ ئاخىرىغا قوشۇمچە قىلىنىپ نەشر قىلىندى. ئەمما بىز مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلاردا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك بىر قىسىم خاتالىقلاردىن خالىي بولالمىدى.

قول يازما ۋە تاش باسىملاردىن مەلۇم بولۇشىچە، يۇقىرىقى ئىككى ئەسەرنىڭ ئالدىنقىسى جەمئىي 137 ماۋزۇنى (پەسىل)، كېيىنكىسى 76 ماۋزۇنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، «ئىككى ئەسەرنىڭ تىلى، ئۇسلۇبى، غايىۋى يۆنىلىشى ۋە مەزمۇنى قاتارلىق جەھەتلەردىن چىقىپ ئېيتىش مۇمكىنكى، بىزگە «مەسنەۋىيى خەراباتىي» ياكى «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەراباتىي» نامى بىلەن مەلۇم بولۇپ كەلگەن ئەسەر بىلەن بىز تەتقىقاتىمىز جەريانىدا يېڭى بايقىغان «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتىي فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» دەپ ئاتالغان ئەسەر بىر شائىر — خەراباتىينىڭ قولىدىن چىققانلىقىنى بايقايمىز»^①.

① ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتىي ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 19 - بەت.

كېيىنكى ئەسەر يەنى «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەراباتى فەرزەندى مەۋلانايى رۇمىي» نىڭ باش قىسمى جالالىددىن رۇمىينىڭ «مەسنەۋىي شىرىق» نىڭ دەسلەپكى بىر قانچە بېيىتلەرنىڭ تەرجىمىسى بىلەن باشلانغان بولۇپ، تۆۋەندىكىلەر ئەنە شۇ بېيىتلاردىن ئىبارەت:

ئاڭلاغىل، نەي نە ھىكايەتلەر قىلۇر،
ئول جۇدالىقتىن شىكايەتلەر قىلۇر.

ئول مېنى قىلغاچ نەيستاندىن جۇدا،
خەلقى ئالەم ئىچرە بولدۇم بىنەۋا.

نالە ئەيلەرمەنكى بولغاچ بىۋەتەن،
نالەشىمدىن نالە ئەيلەر مەردۇ زەن^②.

بېھساب سەينەمدە بار شەرىق فىراق،
شەرھ قىلسام جۈملە دەردى ئىشتىياق.

كىمكى بولغان بولسا ئەسلىدىن يىراق،
ئول كىشىدە كۆپ ئېرۇر ۋەسل ئىشتىياق.

گەر كىشى ياد ئەتسە دايم ئەسلىنى،
ئىستەگەي ھەر رۇزۇ شەب^③ ئول ۋەسلىنى.

مەن بە ھەر جەمئىغە قىلدىم نالەزار،
نېك ھەم بەدلەرغە بولدۇم سازۋار.

كىمكى خەش زەن بىرلە بولسا يارى مەن،
ئىستەگەي سەينەمدىن ئول ئەسرارى مەن.

سىررى مەن نالەمدىن ھەرگىز دۇر ئېمەس،
نۇرى بۇ كۆزۈ قۇلاقنىڭ نۇر ئېمەس.

جىسم جاندىن ھىچدەم مەستۇر^④ ئېمەس،
جاننى كۆرگۈزمەكلىكى دەستۇر^⑤ ئېمەس.
ئوت ئېرۇر نەينىڭ ئۇنى ئەرمەس شامال،

① ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 60 - بەت.
② مەردۇ زەن - ئەر - ئايال.
③ رۇزۇ شەب - كېچە - كۈندۈز.
④ مەستۇر - مەخپى، يوشۇرۇنغان، پەردىلەنگەن.
⑤ دەستۇر - ئىجازەت، رۇخسەت.

كىمدە بۇ ئوت بولماسا بولغاي زەۋال.

ھەركىشىكىم بولسا بۇ ئوتدىن يىراق ،
ئول كىشىدىن گاۋۇ خەر، سەگ^① ياخشىراق.

بانگى نەي ئوتدۇركى ئارتۇق بولغاي ئول،
كىمدە بۇ ئوت يوقتۇرۇر يوق بولغاي ئول.

ئىشق ئوتدۇركى تۇشتى نەي ئارا،
جۇشىشى^② ئىشق ئىچرە تۇشتى مەي ئارا.

جۇنبىشى^③ جۇنبەندىلەر^④ ئىشق شىددەتى،
ساكىنى ھەر نەرسەلەر ئىشق ھەيرەتى.

رازى نەي راھى پۇرخۇندىن^⑤ قىلۇر،
قىسسەلەرنى ئىشقى مەجنۇندىن قىلۇر.

مىسلى نەيدەك زەھرەئى تەرياق^⑥ يوق.
نەي كەبى دەمسازۇ ھەم مۇشتاق^⑦ يوق.

يۇقىرىقى ئىككى ئەسەرنىڭ قايسىنىڭ بۇرۇن، قايسىنىڭ كېيىن يېزىلغانلىقىغا كېسىپ بىر نەرسە دېيىش قىيىن. ئەمما ئىككى ئەسەر مەزمۇنىنىڭ بىر - بىرىنى تولدۇرۇش مۇناسىۋىتى ۋە «مەسنەۋىيى خەرا - باتىي» نىڭ ئاخىرىغا شائىرنىڭ «بۇ فەسل خاتىمە ۋە تارىخنىڭ بەيانى قىلىنۇر» دېگەن ماۋزۇنى بېرىپ، ئە - سەرنىڭ پۈتكەن ۋاقتىنى قەيت قىلغانلىقى شۇنداقلا تاش باسما كاتىپلىرىنىڭ يۇقىرىقى پەسىلدىن كېيىن «تارىخۇل - كاتىب» دېگەن بىر ماۋزۇنى بەرگەنلىكى، ھەمدە «قىلىپ ئىككى خەرا باتىينى خەتمىن» دەپ ياز - غانلىقىغا قاراپ، «مەسنەۋىيى مەۋلانا خەرا باتىي فەرزەندى مەۋلانا يى رۇمىي» نىڭ باشتا، «مەسنەۋىيى خەرا با - تىي» نىڭ كېيىن يېزىلغان بولۇش مۇمكىنچىلىكىنى قىياس قىلىشقا بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە مەزمۇن پۈتۈنلۈ - كى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇ ئىككى ئەسەر چوڭ جەھەتتىن بىر ئەسەر بولۇش مۇمكىنچىلىكى زور. شۇڭا، بىز بۇ قېتىم مەزكۇر ئىككى ئەسەرنىڭ تولۇق بىر ھالەتتە تېخىچە نەشر قىلىنىمىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، «كۈللىياتى مەسنەۋىيى خەرا باتىي» دېگەن نام بىلەن نەشرگە تەييارلىدۇق.

(ئاپتور جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىدە)

① گاۋۇ خەر سەگ - كالا، ئېشەك، ئىت؛ ② جۇشىش - قايناش، ئۇرغۇش؛ ③ جۇنبىش - داۋالغۇش، قوزغىلاڭ؛ ④ جۇنبەندە - يۆتكىلىش، تەۋرىنىش؛ ⑤ راھى پۇرخۇن - قانلىق يول، قانغا تولغان يول؛ ⑥ زەھرى تەرياق - زەھەر قايتۇرغۇچى دورا؛ ⑦ مۇشتاق - ئىشتىياق باغلىغان، ئىنتىزار.

ئەھمەدجان ئابدۇرېھىم

ئۇيغۇر مىھنەتكار رەسساملىرى مۇھىمىدە سىياھ قەلەم ۋە ئۇيغۇر رەسساملىق سەنئىتى

مۇھىمىدە سىياھ قەلەم سىزغان رەسسىملىرىنىڭ ئۆزگىچىلىكى، پەقەت ۋە پەقەت ئۆزىڭىزلا خاس ئۇسلۇب ياراتقانلىقى بىلەن تونۇلغان، مىللەت تەۋەلىكى جەھەتتىن ئۇيغۇر ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىۋاتقان مىنىياتۇرا رەسسامى. ئۇنىڭ تەخمىنەن 15 - ئەسىردە ياشىغانلىقى ۋە پارس، جۇڭگو ۋە ياكى ئوتتۇرا ئاسىيا سىياھ قەلەملىكى ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقان بولۇپ، تارىختا ھەقىقىي ئىسمى بىلەن ئىش ئىزلىرى خاتىرىلەنمىگەن. ھازىر دەۋرىمىزدە ئىرانلىق تەتقىقاتچىلارنىڭ كۈچى تەكرارلىشى بىلەن كۆپىنچە ھاللاردا «ئىران پورتىتېشۇناس رەسسامى، ئاجايىپ - غارايىپ چىرايلىرىنى سىزىشقا ئۇستا» دەپمۇ تەبىر بېرىلىدۇ. مۇھىمىدە سىياھنىڭ ياشىغان دەۋرىنى ئىران ۋە باشقا دۆلەت تەتقىقاتچىلىرى ھىجرىيە 778 - يىلىدىن 863 - يىلىغىچە دەپ قارايدۇ. رەسسام تېمۇرىيلار دەۋرىدە ياشىغان، ئاساسلىق ھايات پائالىيىتى ھىرات ۋە تەبىرىدە ئۆتكەن بولۇپ، رېئاللىق ۋە خىيالىي فانتازىيەلىك ئۇسلۇبتا مىنىياتۇرا رەسسىم ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان.

خەلقئارادا مۇھىمىدە سىياھ (قارا) قەلەمنىڭ زادى قايسى قوۋمغا تەۋەلىكى ھەققىدە پىكىرلەر ئاساسەن بىرلىككە كەلگەن بولۇپ، كۆپچىلىك تەتقىقاتچىلار ئۇنى تۈرك دەپ ئېيتىپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئانا يۇرتى ھەققىدە: سىياھ قەلەم تارىختا موغۇلىستان دەپ ئاتالغان شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئۇنىڭغا قوشنا رايونىدىندۇر، دەپ قارايدۇ. بۇ ئىنتايىن توغرا قاراشتۇر.

بۇ ھەقتە ئاتاقلىق رەسسامىمىز، پىروفېسسور، جامائەت ئەربابى شۇنداقلا كىلاسسىك ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقاتچىمىز غازى ئەھمەد ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق 2 - ساندا ئېلان قىلغان مۇھىمىدە سىياھ قەلەم ھەققىدىكى ماقالىسىدە مۇھىمىدە سىياھ (قارا) قەلەمنى 14 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 15 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى شىنجاڭلىق ئۇيغۇر دەپ يازىدۇ. تۆۋەندە مۇھىمىدە سىياھ قەلەم ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى بىرنەچچە كىچىك ماۋزۇ ئاستىدا كۆرۈپ ئۆتەيلى:

1. چەت ئەل تەتقىقاتچىلىرىنىڭ مۇھىمىدە سىياھ قەلەم ھەققىدىكى تەتقىقات ئەسەرلىرى دەۋرىمىزدە ئىرانلىق تەتقىقاتچىلار مۇھىمىدە سىياھ قەلەمنى «موڭغۇل - تۈرك نەسلىلىك» دەپ كۆپ تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بارغان. شۇنداقلا ئىراندىكى مەزكۇر رەسسام توغرىسىدىكى تەتقىقات دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭقۇر تەتقىقات ھېسابلىنىدۇ.

ئىران تەتقىقاتچىلىرىدىن ياقۇپ ئازەندى مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ ھاياتى ۋە سەنئىتى ھەققىدە «ئۇستاز مۇھەممەد سىياھ قەلەم» دېگەن كىتابنى يازغان.

مۇھەممەد ئەلى كەرىم زادە تەبرىزى «ھاجى مۇھەممەد ھىرەۋىي (سىياھ قەلەم) نىڭ ئەھۋاللىرى ۋە ئەسەرلىرى» دېگەن كىتابنى يېزىپ ھىجرىيە 1389 - يىلى نورۇز ئېيىدا لوندۇندا نەشر قىلدۇرغان. 162 بەتلەك كىتاب، 82 پارچە رەسىم قىستۇرما قىلىنغان. كىتابتا مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى ئىراننىڭ بۇ يۈك نەققاشى يەنى رەسسامى دەپ قارىغان ئاساستا، رەسسامنىڭ خىيالىي، ئاجايىپ - غارايىپ ئەسەرلىرى بىلەن ئۇنىڭ ھايات ئەھۋاللىرى يېزىلغان.

1954 - يىلى تۈركىيەلىك شەۋكەت ئىپشىر ئوغلى بىلەن ساباھىددىن ئەييۇپ ئوغلى «فاتىھ ئالبو - مىغا بىر قاراش» ناملىق ئەسەرلىرىنى نەشر قىلدۇرغان، شۇنىڭ بىلەن ئىپشىر ئوغلى سىياھ قەلەم تەتقىقاتىنى رەسمىي باشلىغان. دەسلەپتە ئىپشىر ئوغلى سىياھ قەلەم ئەسەرلىرىنى فاتىھ سۇلتان مەھمەت دەۋرىگە ئائىت دەپ قارىغان بولسا، كېيىنچە بۇ پىكرىدىن يېنىپ سەنئەتچىنى 14 -، 15 - ئەسىردىكى شىنجاڭ ۋە ماۋەرائۇننەھر مەدەنىيىتى ساھەسى ئىچىدە تەتقىق قىلغان.

يەنە، مەزھەر ئىپشىر ئوغلى ۋە ئۇنىڭ ھەمكارلاشقۇچىسى ئەييۇپ ئوغلى ئىككىلىن مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ توپىقاي سارىيىدىكى تۆت ئالبوم ئەسەرلىرىنى جەملەپ 1955 - يىلى نەشر قىلدۇرغان ۋە ئۇنىڭدا رەسىملەرنى فاتىھ سۇلتان مۇھەممەد دەۋرىدە ئىستانبۇلغا كەلتۈرۈلگەن دەپ قارىغان. ئەسەرلىرى بولسا موغۇل ئۇسلۇبىدا، ماۋەرائۇننەھردە سىزىلغان دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان.

تۈركىيەلىك مەشھۇر تەتقىقاتچى زەكىي ۋەلىدى توغان مۇھەممەد سىياھ قەلەم ھەققىدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: «ھاجى مۇھەممەد باخشى ئۇيغۇرىي، «تۈركىي مىراجنامە» نىڭ رەسىملىرىنى سىزغان رەسسام، بايسۇنقۇر مىرزا زامانىسىدا ئۆتكەن. ئىسمى ۋە ئىش ئىزلىرىدىن مىرزا ھۈسەين بايقاراننىڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەۋلانا مۇھەممەد نەققاشقا بەك ئوخشايدۇ، مەۋلانا مۇھەممەد نەققاش بىلەن مۇھەممەد سىياھ قەلەم بىر كىشى بولسا كېرەك.»

ئەنگلىيەلىك تەتقىقاتچى فىرانكىس رابىنسونمۇ «رەسىملىك ئىسلام تارىخى» ناملىق كىتابىدا ئۇنىڭ ئىسمىنى «مۇھەممەد نەققاش» دەپ ئاتايدۇ. شۇڭا، ئۇ مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى مەۋلانا دەۋرىدە مۇھەممەد نەققاش دەپ قارايدۇ. دېمىسىمۇ نەۋائى دەۋرىدىكى مەۋلانا مۇھەممەد نەققاشمۇ تەبرىزدە بىر مەزگىل تۇرۇپ رەسساملق بىلەن شۇغۇللانغان.

ئىراقنىڭ كەربالا شەھىرىدە ئۆتكەن ھافىز ھۈسەين كەربالايى دېگەن كىشى «رەۋزە تۇل - جىنان» (جەننەتكە كىرەلمگۈچىلەرنىڭ باغچىسى) ناملىق كىتابىدا مۇھەممەد سىياھ قەلەم ھەققىدە مەلۇماتلارنى بەرگەن. ئۇ كىتابىدا مەۋلانا تاجىددىن ئەلى مىنشارىي دېگەن كىشى ھەققىدە يېزىپ كېلىپ: «قىرائەت ئىلمىدە دەۋرنىڭ مەشھۇر كىشىسى ئىدى، ئۇنىڭ نامى ئەينى دەۋردىكى تەبرىزدە تونۇلغان. قىرائەت ئىلمىدىكى بۇ ئۇستاد تاجىددىن ئەلى مىنشارىي دەل ئاشۇ ئۇستاد مەۋلانا غىياسىددىن مۇھەممەد نەققاش رەھىمەھۇللاھ دېگەن كىشى شۇ» دەپ يازىدۇ. (مەزكۇر كىتابنىڭ ھىجرىيە 1358 - يىلىدىكى 159 بەتلەك نەشرىنىڭ 1 - بېتىدىن ئېلىنغان).

بەزى تەتقىقاتچىلار مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى ئەسەرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ دەشتى قىپچاق (قىپچاق دالاسى - ھازىرقى قىرغىزىستان، قازاقىستان قاتارلىق جايلارغا توغرا كېلىدۇ) خەلقلەردىن بولسا كېرەك دەپمۇ قارايدۇ. ئۇنىڭ رەسىملىرىدە تەسۋىرلەنگەن كۆرۈنۈشلەرنى ئۇنىڭ شەخسىي ھاياتى ۋە ياشىغان يەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك دەپ قاراپ، ئۇنى مەركىزىي ئاسىيالىق رەسسام، مىللىتى ئۇيغۇر دەپ قارايدىغانلارمۇ بار.

ئەلۋەتتە سىياھ قەلەمنى تەتقىق قىلغانلار پەقەت پارسىلار ۋە تۈركلەرلا ئەمەس. بەلكى دۇنيانىڭ كۆپ-لىگەن دۆلەتلىرىدىكى تەتقىقاتچىلار سىياھ قەلەم ھەققىدە قىممەتلىك تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بارغان. بۇلار-دىن رىچارد ئېتتىنگاۋسېن ئەڭ دەسلەپ باشتا بۇ مىنىياتۇرالارنىڭ 15 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرى-مىدا شىنجاڭدا سىزىلغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەنىدى. بىر مەزگىلدىن كېيىن ئەمەل ئەسەن مۇپەسسەل ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت بىرىكمىسىگە ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويغان تەتقىقاتلىرىدا ئېتتىنگاۋسېننىڭ كۆز قاراشلىرىنى سىياھ قەلەمگە ئائىت بىلدۈرگۈ سۈپىتىدە كەلتۈرگەن. تۈرك سەنئەت تارىخچىلىرىدىن بەيخان كارامەراغالى، فىلىز چاغمان ۋە زەرەن قاتارلىقلار سىياھ قەلەم ھەققىدىكى تەتقىقاتلىرى بىلەن مەشھۇر بولدى. ئۇلاردىن كېيىن سىياھ قەلەم ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان مۇھىم تەتقىقاتلار 1980 - يىلدا لوندون ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئېچىلغان خەلقئارالىق يىغىننىڭ تەتقىقاتچىسى تېخىمۇ يۇقىرى ئەھمىيەتكە ئىگە قىلغانىدى.

مۇھەممەد سىياھ قەلەم ئۈستىدە ئىزدەنگەنلەردىن يەنە ئوكتاي ئاسلانپا ئۇنى ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى بولسا تۈركىي پۇراق كۈچلۈك، دەپ قارايدۇ.

ساكسىيان ياۋروپادا تۇنجى بولۇپ مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى چىن (جۇڭگو) رەسسامى دەپ قارىغان ۋە ئەينى دەۋردىكى شىنجاڭلىق كوماندا سۇۋامغا مۇناسىۋەتلىك دەپ قارىغان. بىنيون، ۋېلكىنسون ۋە باش-قىلار 1933 - يىلى مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى «جۇڭگولۇق، شاھرۇخ مىرزىنىڭ زامانىدا ئۆتكەن» دېگەن قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئېۋان سېچوكىن: «مۇھەممەد سىياھ قەلەم تېمۇر دەۋرىدىكى باخشىلاردىن بولۇپ، ماۋەرائۇننەھردىكى سەنئەت مەكتەپلىرىگە تەۋە، جۇڭگو شىنجاڭلىق رەسسام» دەپ قارايدۇ. ئېتتىنگاۋسېنمۇ بۇ قاراشنى قوللايدۇ.

ئېرنست گروپې 1962 - يىلى مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ سىزغان رەسىملىرىگە ئاساسەن ئۇنى «تېمۇرىي دەۋرى رەسسامى» دېگەن ۋە 1968-يىلىدىكى تەتقىقاتىدا ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۇنى شۇ دەۋردە تۇنجى پەيدا بولغان ھىرات ۋە سەمەرقەنت مىنىياتۇرا سەنئەت مەكتەپلىرىگە تەۋە دېگەن. يۇقىرىقىدەك كۆز قاراشلار 1980 - يىلى ئامېرىكىدىكى ئون كۈنلۈك بىر ئىلمىي قۇرۇلتايدا تەكرار مۇلا-ھىزىگە قويۇلۇپ، مۇھەممەد سىياھ قەلەم ھەققىدىكى مەسىلىلەرگە بىر قەدەر قەتئىي قارارلارغا كېلىنگەن.

2. مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ ئۇستاز ۋە شاگىرتلىرى

«مۇھەممەد بىن مەھمۇد شاھ ھەييام» دېگەن نام بىلەن ئىستانبۇل توپقاپى سارىيىدىكى ئالبوملاردا ۋە بېرلىندىكى «دېيىتس» مەجمۇئەسىدە ساقلىنىۋاتقان مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ بەزى ئەسەرلىرىدە ئۇس-تاد ئابدۇلھەي مۇسەننەننىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تەسىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ جۈملىسىدىن مۇھەممەد بىن مەھمۇد شاھنىڭ رەسىمىدىن ئىككى نەپەر ئۇيغۇر لوھان (روھان) يەنى باخشى، كاھىنىنى سىزغان رەسىمى كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەزكۇر رەسىمنىڭ ئاستىدا: «ئۇستاد ئابدۇلھەي نەق-قاشنىڭ ئۇسلۇبىنى ئۈلگە قىلدىم، تۆۋەنچىلىك بىلەن كەمىنە مۇھەممەد بىن مەھمۇد شاھ ھەييام» دېگەن مەنىدىكى پارسچە ئىزاھات يېزىلغان. بۇنىڭدىن مەھمۇد بىن مۇھەممەد شاھ ھەييامنىڭ (يەنى مۇھەممەد سىياھ قەلەم) رەسىم سىزىشتا ئابدۇلھەي نەققاشنى ئۇستازىم دەپ بىلگەنلىكى، شۇنداقلا ئۇستازىم دەپ ئۆز قەلىمى بىلەن پەقەت ئابدۇلھەي نەققاشنىلا كۆرسەتكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

ھەرقانداق بىر خاسلىق ياراتقان ئۇستازنىڭ سەنئىتىنى داۋاملاشتۇرغۇچى شاگىرتلىرى بولىدۇ. مۇ-ھەممەد سىياھ قەلەمنى ئۇستاز تۇتقان كىشىلەر ئىچىدە ئەمىر خەلىل تەبرىزى، سەيىد ئەھمەد تەبرىزى-

زىي، كەمالىدىن بېھزاد قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئوتتۇرا ئاسىيا مىنىياتۇرا تارىخىدا 14 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 15 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن ئىنتايىن مۇھىم مىنىياتۇرپىست رەسساملار بار. مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ نۇرغۇنلىغان شاگىرتلىرى ئىچىدىن ئەمىر خەلىل ئۇستازىدىن ئۆگەنگەن بىلىملىرى ئاساسىدا ئوتتۇرا ئاسىيا نەپىس مىنىياتۇرا رەسساملقىنىڭ ئەڭ يۈكسەك پەللىسىنى ياراتقان رەسسام كەمالىدىن بېھزادقا ئۇستاز بولغان. يەنى بۇنىڭدىن مۇنداق بىر باغلىنىشنى بايقايمىز: «مۇھەممەد سىياھ قەلەم - ئەمىر خەلىل تەبرىزىي - بېھزاد».

دېمەك، ئوتتۇرا ئاسىيا مىنىياتۇراسىنىڭ ئۇستازى دەپ ئاتالغان كەمالىدىن بېھزادنى ۋاستىلىك ھالدا مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ شاگىرتى دېيىشكە بولىدۇ.

شەرق مۇئەللىپلىرىنىڭ بايانىچە بېھزاد تېمۇرىيلار دەۋرى تەسۋىرى سەنئەت مەكتىپىنىڭ ئاساس-چىسى بولغان مەشھۇر رەسسام گۇڭ (سۇقۇۋ) (تېڭى شىنجاڭلىق ئۇيغۇر بولۇشى مۇمكىن) نىڭ شاگىرتى بۇخارالىق جاھانگىر ۋە ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىسى سەييىد ئەھمەد تەبرىزىنىڭمۇ شاگىرتى بولغانىكەن.

ئۇنداقتا ئەسلىي ئۇيغۇرلاردىن بولغان رەسسام مۇھەممەد سىياھ قەلەم تەبرىزدە بولۇپ، سەييىد ئەھمەد تەبرىزىي بىلەن دەۋرداش بولۇپ بىرلىكتە ئىشلىگەن. بەلكىم سەييىد ئەھمەد تەبرىزىنى ئۇستاز تۇتقان بېھزاد مۇشۇ ئۇستازى بىلەن بىر سارايدا ئىشلىگەن مۇھەممەد سىياھ قەلەم بىلەنمۇ كۆرۈشكەن، ھەتتا ئۇنىمۇ ئۇستاز تۇتۇپ ئۆگەنگەن بولۇشى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن.

غوجا غىياسىدىن (سىياھ قەلەم) ھېراتتا باغدالىق رەسسام ئەمىر خەلىل بىلەن بىللە ئىشلىگەن بولۇپ، ئۇ شۇ چاغدىلا ئاجايىپ غارايىپ رەسىملىرى بىلەن تۈركىي رەسسام سۇپىتىدە نام قازانغان. كېيىنچە ھېراتتىن تەبرىزگە بېرىپ تۇرۇپ قالغان. ھىجرىيە 830 - يىلى بايسۇنقۇر مىرزانىڭ كۈتۈپخانا-نەسىخا رەئىس قىلىپ تەيىنلەنگەن. بۇ ئىشنى باشقا سەنئەتكارلار بىلەن بىرگە ئەمىر خەلىلمۇ تىلغا ئالغان.

ئېنىق مەنبەلەردە دېيىلىشىچە، ھەزرەت نەۋائىي كۈتۈپخانىسىنىڭ مۇدىرى ھاجى مۇھەممەد ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ تارىختىكى بىر ئىسمىمۇ «ھاجى مۇھەممەد» دەپ يېزىلغان. ئەگەردە بۇ ئىككى ھاجى مۇھەممەدنىڭ بىر ئادەملىكى ئىسپاتلانسا، «ئۇيغۇر نەسىخىلىرىدىن بولغان ئەلىشىر نەۋائىي ئۆز كۈتۈپخانىسىنىڭ باش مۇدىرىنىمۇ ئۇيغۇردىن تاللىغان» دېگەن گەپ يۇقىرىقىلاردىن مۇنداق يەكۈنگە كېلەلەيمىز: مۇھەممەد سىياھ قەلەم (ھاجى مۇھەممەد)، ئەمىر خەلىل تەبرىزىي، سەييىد ئەھمەد تەبرىزىي، باغدالىق ئۇستاز شەمسىدىن (غوجا ئابدۇلقادىر) ۋە ئۇنىڭ شاگىرتى ئابدۇلھەيلى بىلەن كەمالىدىن بېھزادلار تېمۇرىيلار سارىيىدا بىرگە ئىشلەپ ئۆزئارا ئۆگەنگەن، بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن.

ئىلگىرى بايسۇنقۇر مىرزانىڭ دەۋرىدە تېمۇرىي سۇلالىسىنىڭ كۈتۈپخانا باشلىقى بولغان سىياھ قەلەم ھۈسەين بايقارا دەۋرىگە كەلگەندە نەۋائىينىڭ كۈتۈپخانىسىغا باشلىق بولۇپ، يازما تارىخلاردا دېيىلگەندەك «ھاجى مۇھەممەد» دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالغان بولسا، نەۋائىينىڭ شاگىرتى بېھزاد، نەۋائىي كۈتۈپخانىسىنىڭ باشلىقى بولغان «مۇھەممەد سىياھ قەلەم» بىلەن چوقۇم كۆرۈشكەن، ھەتتا بۇ ئىككىسى ئۆز ماھارىتىدە بىر - بىرىدىن قېلىشىمغۇدەك يۇقىرى ئىستېداتلىق بولۇشقان.

خۇلاسە شۇكى، سىياھ قەلەمنىڭ ئەتراپىدىكى دەۋرداشلىرى ئۇنىڭدىن كۆپ ئۆگەنگەن. چۈنكى ئۇ بىر يېگانە ئۇسلۇبىنىڭ ساھىبى ئىدى. ئۇ بولسا باشقىلاردىن ئاز ئۆگەنگەن. كۆپلىگەن مەرتىۋىلەرگە ئېرىشىشىمۇ سەنئەتنى يۇقىرى ئورۇنغا قويۇپ، نام - ئاتاق قوغلاشمىغان. شۇڭا بىلىم، ئەخلاق ۋە قابىلىيەتنىڭ يۇقىرىلىقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، باشقا دەۋرداشلىرىدەك يۇقىرى ئورۇنغىمۇ چىقمىغان.

3. سىياھ قەلەمنىڭ ئىسمى ۋە تەخەللۇسى ھەققىدە

تارىخ سەھىپىلىرىدە ۋە يېقىنقى بىر ئەسىردىن بۇيانقى تەتقىقاتلاردا ئۇنىڭ ئىسمى ۋە تەخەللۇسى بەزىدە بىرلەشتۈرۈلۈپ، بەزىدە ئايرىم ھالەتتە ھەر خىل ئاتىلىپ كەلگەن. مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ تا- رىختىكى ھەر خىل ئىسىم ۋە تەخەللۇسلىرى:

1. غىياسىددىن
2. غىياسىددىن مۇھەممەد
3. غىياسىددىن دوست مۇھەممەد
4. غىياسىددىن مۇھەممەد نەققاش تەبرىزى
5. غىياسىددىن پىر ئەھمەد زەركوب
6. پىر ئەھمەد زەركوب تەبرىزى
7. خوجە غىياسىددىن پىر ئەھمەد زەركوب تەبرىزى
8. ھاجى مۇھەممەد نىگاھى
9. ھاجى مۇھەممەد ھىرەۋىي (ھىراتلىق)
10. دوست مۇھەممەد
11. دوست مۇھەممەد ھىرەۋىي
12. مۇھەممەد بىن مەھمۇد شاھ ھەييام
13. دەرۋىش مۇھەممەد نەققاش (رابىنسۇن) مەۋلانا خوجا مۇھەممەد نەققاش (1507 — ؟)
14. مەۋلانا دەرۋىش مۇھەممەد
15. ئاجايىپ نىگار
16. سىياھىسىم
17. سىياھ قەلەم
18. مۇھەممەد سىياھ قەلەم
19. ئۇستاد مەۋلانا تاجىددىن ئەلى مىنشارى
20. قەلەمى
21. ئۇستاز مۇھەممەد سىياھ قەلەم
22. ئۇستاد مەۋلانا غىياسىددىن مۇھەممەد نەققاش رەھىمەھۇللاھ

يۇقىرىقىلارغا قارايدىغان بولساق، بەزىلىرى ئۇنىڭ رەسساملىق ھۈنەرگە ئاساسەن بېرىلگەن نام بولسا، بەزىلىرى ئۇ ياشىغان شەھەرنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان، بەزىلىرى ئۇنىڭ ئۆز ئىسمى ۋە ئاتىسىنىڭ ئىسمى بىلەن قوشۇلۇپ تولۇق ئاتالغان، يەنە بەزىلىرى ھۆرمەت نامى بىلەن ئاتالسا، بەزىلىرى پەقەتلا باشقا ئىسىم بىلەن ئاتالغان. بۇنىڭدىن رەسسامنىڭ ئۆمرىدە بىزگە نامەلۇم بولغان بەزىبىر سەۋەبلەر تۈ- پەيلىدىن بىر نەچچە خىل ئىسىم ئىشلەتكەنلىكىنى ھەمدە ئۆز نۆۋىتىدە بۇ خاسلىقتا يېگانە رەسسامنى كىشىلەر تۈرلۈك جايلاردا ھەر خىل ناملاردا ئاتىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. ئىچكىرىلەپ تەتقىق قىلساق بۇ مەسىلىلەرمۇ بارا - بارا ئايدىڭلىشىدۇ، ئەلۋەتتە.

تارىخىي مەنبەلەردە بۇ رەسسام ھەققىدە بىردىنبىر مەنبە - توپقاپى مۇزىيىدە ساقلىنىۋاتقان «فاتىھ ئالبومى» دەپ ئاتالغان رەسىم مەجمۇئەسىدىكى بىر نەچچە رەسىمنىڭ ئۈستىدىكى «ئۇستاز مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ ئىشى» (كارى ئۇستاد مۇھەممەد سىياھ قەلەم) دېگەن ئىمزا دۇر. شەرق ئۆلكىلىرىنىڭ تارىخ بەتلەرىدە رەسسامنىڭ ئۆزىنى «ئۇستاد» دەپ ئاتىغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلمىگەن. بەلكى بۇ

ئىسمىنىڭ، سەنئەتكارنىڭ ئۆز قولى بىلەن رەسىملەرنىڭ مەلۇم بىر جايغا قويغان ئىمزا سىدىن بەكرەك سىزىلىشى گۈزەل ۋە دەۋرىدىكى ھەرقانداق بىر رەسىمگە ئوخشىمايدىغان شەكىلدە سىزىلىشى، بۇ ئىمزا-نىڭ كېيىنچە رەسىملەرنىڭ ئىزاھاتى يېزىلغاندا قوشۇلغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئىمزا-دىكى «كارى - ئىشى» دېگەن سۆزمۇ بۇنى ئىسپاتلايدۇ. يەنى رەسىم ئۆزىنىڭ ئەسىرىگە («ئۇستاز پالان-چىنىڭ قىلغىنى، سىزغىنى») دەپ يازمايدۇ. شۇنىڭدىن بىلىمىزكى، رەسىمغا بۇ نام ئۇسلۇبقا قاراپ بېرىلگەن ۋە تارىختا شۇ بويىچە تونۇلۇپ كەلگەن.

ھافىز ئەبرۇنىڭ «زۇبەدە تۈت - تەۋارىخ» ناملىق ئەسىرىدە دېيىلىشىچە، رەسىم مۇھەممەد سىياھ قەلەم «سەفەرنامە يى قەلەمى» (قەلەمىنىڭ سەپەرنامىسى) دېگەن كىتابنى يازغانىكەن. بۇ سەپەرنامىنىڭ ئىسمىنى ھافىز ئەبرۇ ئۆزى شۇنداق ئاتىدىمۇ ياكى رەسىم ئۆزى قويغانمۇ؟ ئەسەرنىڭ قول يازمىسى بىزنىڭ قوللىمىزدا بولمىغانلىقتىن بۇ مەسىلىگە ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيمىز. ئەگەر ئاپتور كىتابنى ئۆز قولىدا يېزىپ ئەسەرنىڭ ئىسمىنى ئۆز لەقىمى بىلەن قويغانلىقى ئېنىق بولسا كىتابنىڭ ئىسمىدىن شۇنى بىلەلەيمىزكى رەسىم مۇھەممەد سىياھ قەلەم ئۆزىگە «قەلەمى» دەپ تەخەللۇس قويغان. بايسۇنقۇر مىرزا ئەۋەتكەن ئەلچى تۇرۇقلۇق ئەسىرىنىڭ ئىسمىنى ئەنە شۇ دەۋرنىڭ ھۆكۈمدارلىرىنىڭ نامى بىلەن ئاتىماستىن ئۆز تەخەللۇسى بىلەن ئاتىغانلىقى ئۇنىڭ مۇستەقىل پىكىرلىك، ھۆكۈمدارلارغا خۇشامەت قىلمايدىغان ھەقىقىي مەنىدىكى سەنئەتكار ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىسپاتلايدۇ.

بەزى مەنبەلەردە «بۇ رەسىم رېئالزىملىق ۋە خىيالىي فانتازىيەلىك ئۇسلۇبتا مىنىياتۇرا رەسىم ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان. قەمەرىيە 9 - ئەسىردە «سىياھىسىم» نامى بىلەن تونۇلغان، غىياسىدىن نەققاش دېيىلگەن» دەپ يېزىلغان.

يەنە بەزى مەنبەلەردە سىياھ قەلەم ئەسلىي تەبىرىلىك ئۇيغۇر رەسىم بولۇپ، سەيىد ئەھمەت تەبىرىزىي، خوجا ئەلى مۇسەۋۋىر، قەۋامۇددىن مۇجەللەد تەبىرىزىي قاتارلىقلار بىلەن دەۋرداش بولۇپ بىرلىك-تە ئىشلىگەن. ھىجرىيە 810 - يىلى بايسۇنقۇرنىڭ ۋاقتىدا ھېراتقا كەلگەن. ھېراتتىكى رەسىمخانىدا باغدادتىن كەلگەن ئەمىر خەلىل بىلەن بىللە ئىشلىگەن. ھېراتقا نىسبەتەن تەبىرىزىي كىشى ھېسابلان-غاچ كىشىلەر ئۇنى «غىياسىدىن نەققاش تەبىرىزىي» دەپ ئاتىغان.

يەنە بىر تارىخىي تاسادىپىيلىق شۇكى، مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ تارىختىكى ھەرخىل ئىسىملىرى ئىچىدىكى پىر ئەھمەد زەركوب تەبىرىزىي دېگەن ئىسىم بىلەن كەمالىدىن بېھزادىنىڭ تېمۇرىيلار سارىيىدىكى ئۇستازلىرىنىڭ ئىچىدىكى سەيىد ئەھمەد تەبىرىزىي ئىسمى بىر ئىسىم بولۇپ چىقىش ئېھتىماللىقى چوڭ، چۈنكى بۇ ئىككى ئىسىمنىڭ ئەھمەد تەبىرىزىي دېگەن ئاساسىي قىسمى ئوخشاش، پەقەتلا شۇ «پىر، سەيىد» دېگەن ھۆرمەت ناملىرىلا ئارتۇق.

بەزىلەر ئۇنىڭ كۆپىنچە ئىشلەتكەن رەڭلىرىنىڭ قارا ۋە شۇنىڭغا مايىل رەڭلەر ئىكەنلىكىگە قاراپ، ئۇنىڭ لەقىمىنى «سىياھ قەلەم» دەپ ئاتىغان ياكى ئۆزىنى «قەلەمى» دەپ ئاتىغان بولسا كىشىلەر ئۇنىڭ قوللانغان ئاساسىي رەڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ «سىياھ قەلەم» دېگەن بولۇشى مۇمكىن.

غىياسىدىن نەققاشنىڭ ئىسمى تېمۇرىي تارىخىي مەنبەلىرىدە غىياسىدىن دەپلا ئېلىنغان. كېيىنكىلەر ئىسمىنىڭ كەينىگە ھەرخىل ئۇنۋان ناملىرىنى قوشۇپ ئېيتىشقان.

غىياسىدىن نەققاش بىلەن غىياسىدىن پىر ئەھمەد زەركوبنىڭ بىر ئادەم ئىكەنلىكىنى بەھرام مىرزا دېگەن كىشى بىر ئەسىرنىڭ (2001 - تاجىكىستان نەشرى. 14 - بەت) كىرىش سۆزىدە تىلغا ئالغان. بايسۇنقۇر مىرزىنىڭ ئۆز ئوغلى ئەلائۇددەۋلە مىرزا بىلەن بولغان ئۇرۇشى توختاپ ھىجرىيە 837 - يىلى ھەممە رەسىملار تەبىرىزىي كۈتۈپخانىغا يىغىلغان. خوجە غىياسىدىن پىر ئەھمەد زەركوب -

كوبنى تەبرىزدە ئۇلارنىڭ (گۈزەل - سەنئەتتىكى) ئۇستازى قىلىپ تەيىنلىگەن. بەلكىم شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا تەبرىزىي دېگەن لەقەم سىڭگەن بولۇشى مۇمكىن.

ئەگەر بۇ يەردە دېيىلگەن غىياسىدىن مۇھەممەد نەققاش بىلەن بايسۇنقۇر مىرزىنىڭ دەۋرىدىكى غە- ياسىدىن نەققاش بىر ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭ تەخەللۇسىنىڭ «ئۇستاد مۇھەممەد سىياھ قەلەم» دەپ ئاتالغۇ- نىغا قاراپ مۇنداق دېيىشكە بولىدۇ: غىياسىدىن نەققاشنىڭ رەسىملىرىگە قاراپ كىشىلەر ئۇنى سىياھ قەلەم دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭ قۇرئان قىرائەت ئىلمىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ھۆرمەت نامى سۈپىد- تىدە «مۇھەممەد» دېگەن ئىسىمنى قوشۇپ «ئۇستاد مۇھەممەد سىياھ قەلەم» دەپ ئاتىغان بولۇشىمۇ ئې- تىمالغا ناھايىتى يېقىن.

بۇنداق دېيىشتە مۇنداق بىر ئاساس بار:

ئىراقنىڭ كەربالا شەھىرىدە ئۆتكەن ھافىز ھۈسەين كەربالايى دېگەن كىشى «رەۋزە تۇل - جىنان» (جەننەتكە كىرەلگۈچىلەرنىڭ باغچىسى) ناملىق كىتابىدا مۇھەممەد سىياھ قەلەم ھەققىدە مەلۇماتلارنى بەرگەن. ئۇ كىتابىدا مەۋلانا تاجىددىن ئەلى مىنشارىي دېگەن كىشى ھەققىدە يېزىپ كېلىپ: «قىرائەت ئىلمىدە دەۋرنىڭ مەشھۇر كىشىسى ئىدى، ئۇنىڭ نامى ئەينى دەۋردىكى تەبرىزدە تونۇلغان. قىرائەت ئىل- مىدىكى بۇ ئۇستاد تاجىددىن ئەلى مىنشارىي دەل ئاشۇ ئۇستاد مەۋلانا غىياسىدىن مۇھەممەد نەققاش رەھىمەھۇللاھ دېگەن كىشى شۇ» دەپ يازىدۇ. (مەزكۇر كىتابنىڭ ھىجرىيە 1358 - يىلىدىكى 159 بەتلەك نەشرىنىڭ 1 - بېتىدىن ئېلىنغان.)

مەۋلانا تاجىددىن مىنشارىي تېمۇر ۋە شاھرۇخ زامانىسىدا ياشىغانىكەن، مۇھەممەد سىياھ قەلەم بول- سا بايسۇنقۇر مىرزىنىڭ ھامىيلىقىدىكى ھىرات تەبرىزلەردە ياشىغان دېيىلىدۇ. شاھرۇخ بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى بايسۇنقۇر ئوخشاش بىر دەۋردە ھاكىمىيەت سۈرگەن. شاھرۇخ چوڭ پادىشاھ بولسا، بايسۇنقۇر ئۇ- نىڭ قول ئاستىدىكى ھىرات ۋە تەبرىز قاتارلىق سۇيۇرغاللىق زېمىننى باشقۇراتتى. بىر ھېسابتا، مەۋلانا تاجىددىن ئەلى مىنشارىي بىلەن مۇھەممەد سىياھ قەلەم ياشىغان دەۋرمۇ ئوخشاش بىر زامانغا توغرا كې- لىدۇ. دېمەك، تاجىددىن ئەلنىڭ مۇھەممەد سىياھ قەلەم بىلەن بىر ئادەم ئىكەنلىكى زامان جەھەتتىنمۇ ماس كېلىدۇ.

4. مۇھەممەد سىياھ قەلەم مەنسۇپ بولغان سەنئەت مەكتىپى

خەلقئارا مىنىياتۇرا تەتقىقاتچىلىرى ئارىسىدا بەزىدە ھىرات مىنىياتۇرا مەكتىپىگە، بەزىدە تەبرىز مىنىياتۇرا مەكتىپىگە تەۋە قىلىپ تەتقىق قىلىنىپ كەلمەكتە.

خەلقئارادا مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى ھېچقانداق مىنىياتۇرا مەكتىپىگە تەۋە قىلماستىن ئۇنى «سە- يياھ قەلەم ئۇسلۇبىنىڭ يېگانە پېشۋاسى» دەپ تەتقىق قىلىدىغانلارمۇ بار. ئەمما ئۇ بىر ئادەم ۋە ئۇنىڭ رەسىملىرىنى دوراپ سىزغانلار «سىياھ قەلەم» نامىدا مىنىياتۇرا مەكتىپى شەكىللەندۈرگەنلىكى مەلۇم ئەمەس ئەلۋەتتە.

ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر خەلقىدىن ئىكەنلىكى ئاساسەن مۇ- قىملاشتى. ئۇنىڭ سەنئىتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە پەقەت ۋە پەقەت ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت چەمبىد- ىرىكى ئىچىدىلا مەيدانغا چىقالايدىغانلىقى كۆپلىگەن مەنبەلەردە ئېنىقلاندى. بۇ توغرىدا يۇقىرىدا ئىنتايىن كۆپ تەپسىلىي مىساللار كەلتۈرۈلدى. شۇلارغا ئاساسەن مۇھەممەد سىياھ قەلەمنى ئالدى بىلەن تەۋە بول- غان قوۋمىنىڭ سەنئىتى نۇقتىسىدىن ئېلىپ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەتقىقاتلىرىمىزدا ئۇنى ئۇيغۇر مىنىيا- تۇرا مەكتىپىنىڭ دائىرىسى ئىچىدە تەتقىق قىلىش ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئەسەرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى

توغرا شەرھلەپ بېرىشتە ئەڭ ئاقىلانلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

5. جۇڭگوغا ئەلچىلىككە بېرىش مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك سەپەردۇر تېمۇرىيلار ھۆكۈمدارى شاھرۇخ سۇلتان دەۋرىدە شاھرۇخ ۋە ئۇنىڭ سۇيۇرغال زېمىنلارنى باشقۇرۇپ تۇرغان ئوغۇللىرىنىڭ ئەلچىلىرىدىن تەشكىللەنگەن ئەلچىلەر ئۆمىكى ئېلىمىزنىڭ مىڭ سۇلالىسى ئور - دىسىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتىلگەن. رەسسام شۇ ئەلچىلەر ئۆمىكى تەركىبىدە شاھرۇخ سۇلتاننىڭ ئۈچىنچى ئوغلى بايسۇنقۇر مىرزىنىڭ خاس ئەلچىلىرى قاتارىدا ئەلچىلىككە بارغانىدى. ھافىز ئەبرۇنىڭ «زۇبىدەتۇت - تەۋارىخ» ناملىق ئەسىرىدە دېيىلگەندەك، جۇڭگوغا قىلىنغان بۇ قېتىمقى سەپەرنىڭ باشلانغان كۈنى 822 - يىلى شەئبان ئېيىنىڭ 17 - كۈنى بولۇپ، رەسسام مۇھەممەد سىياھ قەلەم بۇ جەرياندا «سەفەرنامەيى قەلەمى» (قەلەمى تەخەللۇسلۇق كىشى يازغان سەپەرنامە) دېگەن كىتابنى يازغانىكەن. رەسسامنىڭ سەپەرنامىسى ئىككى بولۇپ، بىرى كىتاب شەكلىدە يېزىلغان، بىرى ئۇنىڭ سەپەردە سىزغان رەسىملىرى توپلىمى ئىكەن. ياقۇپ ئازەندەمۇ ئۆز تەتقىقات كىتابىدا بۇ پىكىرنى قوللىغان.

بۇ بايانلارنى ئېلىمىزنىڭ مىڭ سۇلالىسى ئوردا خاتىرىسىدىكى ئوخشاش مەزمۇن بىلەن بىرلەشتۈرۈپ قارايدىغان بولساق، تېخىمۇ ئىشەنچلىك بولىدۇ. ئېلىمىز تارىخ تەتقىقاتچىسى ۋاڭ جىلەي ئەپەندىنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا ئومۇمىي تارىخى» ناملىق كىتابىدا بۇ ھەقتە مۇنداق بايان بار: «تېمۇرىيلار سۇلالىسى 1419 - يىلى ئەڭ چوڭ ئەلچىلەر ئۆمىكى تەركىبىدە، شاھرۇخ مىرزىنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى «بايسۇنقۇرنىڭ ۋەكىلى خوجا غىياسىددىن بىر رەسسام ئىدى، ئۇ بۇ ئۆمەك بىلەن جۇڭگوغا كەلگۈچە يول ئۈستىدە كۆر - گەن، ئاڭلىغان سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋاللارنى، مۇھىم شەخسلەر، ئورۇن - ئادەت قاتارلىقلارنى ئۇ - دۈللۈك خاتىرىلەپ ماڭغان.»

6. سىياھ قەلەمنىڭ رەسىم سەنئىتى

رەسسام جۇڭگودىن قايتىپ كېلىپ، تېمۇرىيلارنىڭ ۋاقتىدا ۋە ئاققويۇنلۇ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى تەبىرىدە رەسىم سىزغان. بۇ رەسىملەر سەفەۋىي سۇلالىسىنىڭ كىتابخانىسىدا ساقلانغان. رەسسام 863 - يىلى ۋاپات بولغان. ۋاپاتىدىن 57 يىل كېيىن، يەنى ھىجرىيە 920 - يىلى چالدىراندىكى ئۇرۇشتا غەلبە قىلغان ئوسمانلى سۇلتانى ياۋۇز سۇلتان سەلىم تەرىپىدىن تەبىرىدىكى ھەشت بېھىشت سارىيىدىن ئىس - تانبولغا غەنىمەت ئېلىپ كېتىلگەن.

توپقاپى سارىيىدا ساقلانغان مەزكۇر رەسىملەر ھەققىدە يېقىنقى بىر ئەسىر جەريانىدا كۆپلىگەن تەت - قىقاتلار ئېلىپ بېرىلدى.

بۇ رەسىملەر تۇنجى قېتىم 1910 - يىلىدا مېيۇنخىندا ماكس ۋان بىرھامنىڭ قوللىشى بىلەن سەن - ئەت دۇنياسىغا ئاشكارىلانغان ۋە كېيىنكى يىللاردا ئۇنتۇلۇپ قالغان. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، شۇ دەۋردىكى توپقاپى مۇزىيىنىڭ دىرېكتورى تاھسىن ئۆز دېگەن كىشى ئالبوملاردىن بىرىدىكى فاتمە سۇلتان مەھمەتنىڭ 2 پارچە رەسىمىنىڭ بارلىقىغا ئاساسەن بۇ ئالبومنى «فاتمە ئالبومى» دەپ ئاتىغان. بۇنداق ئاتاش ئىلىم ساھەسىدە ئۇزاق يىل ھۆكۈم سۈرگەن خاتالىققا يول ئېچىپ قويغان. كېيىن زەككى ۋەلىدى توغان بۇ ئەسەرلەرنى 1514 - يىلى ئوسمان ئىمپېرىيەسى پادىشاھى ياۋۇز سۇلتان سەلىمنىڭ دەۋرىدە تۈركىيەدىكى توپقاپى سارىيىغا ئېلىپ كېلىنگەنلىك ئېھتىماللىقى زور دەپ قارىغان.

سىياھ قەلەم رەسىملىرى بىزنى ھەرخىل تىپلەر بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ. بۇلار ئىچىدە ئوخشىمايدىغان ئىرقىلاردىن ۋە خەلقلەردىن بولغان تىپلارنى كۆرىمىز. ئەمما، سىياھ قەلەم بۇلار بىلەنمۇ كۆپايىلەنمىگەن،

رەسىم مەزمۇنىغا خىيالىي ئوبرازلارنىمۇ كىرگۈزگەن. مەسىلەن: كىشىگە قورقۇنچ سالىدىغان جىنلار ۋە دېۋىلەر؛ ئۇرۇشۇۋاتقان، ساز چېلىۋاتقان، ئۇسسۇل ئوينىۋاتقان، نامەلۇم بىر تەڭرىگە قۇربانلىق بېرىۋاتقانلار...

سىياھ قەلەم رەسىملىرى جانلاندۇرغان مەزمۇننىڭ مۇناسىۋەتلىك تېكىستلىرى يېزىلمىغانلىقى ئۈچۈن دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلىمىگەن. بىز پەقەت بۇ مەزمۇنلارنى باش پېرسوناژلىرىنىڭ ئوبرازلىرىدىن رەسىم ئارقىلىق كۆرىمىز. شۇنداقسىمۇ، ئۇ ئۆز ئۇسلۇبىدا تۇنجى ۋە ئەڭ ئاخىرقى رەسىم ئىدى. ئۇنىڭ رەسىملىقتا ئىنقىلاب خاراكتېرلىك نەتىجە قازانغانلىقى راست.

ھەرقانداق مۇۋەپپەقىيەت قازانغان سەنئەتكارنىڭ ھاياتى دېگەندەك ئوڭۇشلۇق بولۇپ كېتىشى ناتايىن. ئۆز دەۋرىدىكى سەنئەتنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىكىنى ھېس قىلمايدىغان دەۋر ھۆكۈمرانلىرى ۋە كېيىنكى ھۆكۈمرانلار دەۋرى سىياھ قەلەمنىڭ رەسىملىرىنى غەلىتىلىكى ئۈچۈن تاللاپ ساقلىغان ۋە ئۇنى ئەتىۋارلاپ، كۈتۈپخانا رەئىسى ۋە دۆلەتنىڭ خاس ئەلچىسى دېگەندەك مەرتىۋىلەرنى بەرگەن بولسىمۇ، كىتابلارغا چىرايلىق نەپىس رەسىملەرنى سىزىدىغان كەمالىدىن بېھزادنى قەدىرلىگەندەك قەدىرلىمىگەن، ئۆز ھىمايىسىگە ئالمىغان، ھەتتا رەسىم سىياھ قەلەمگە كۆپ ئازارلارنى بەرگەن. بەزى تەتقىقاتچىلار رەسىمىنىڭ رەسىملىرىدىكى ئومۇمىي كەيپىياتنىڭ ناھايىتى بىسەرەمجان، قاراڭغۇ، ھەتتا قورقۇنچلۇق ئىكەنلىكىگە قاراپ ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا دېۋەڭلىك ياكى ئاق كېسەلدەك كىشىگە قاتتىق روھىي زەربە بېرىدىغان بىرەر كېسەللىككە گىرىپتار بولغان بولۇشى مۇمكىن دەپمۇ قارايدۇ. بۇ ھال سىياھ قەلەمنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. شۇ سەۋەبلىك سىياھ قەلەمنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ شۆھرەتى، ھەتتا ئاددىيسى ئۇنىڭ ھايات پائالىيىتىمۇ ھەرخىل ئېنىقسىزلىقلارغا ۋە سىرلىق مەنبەلەرگە باغلانغان.

7. سىياھ قەلەمنىڭ چوڭ ھەجىملىك رەسىملىرى ۋە ساراي ئالبوملىرى

بۇنداق رۇلو (يەنى توپلام ھالەتتىكى، چوڭ ھەجىملىك بىر يۈرۈش) رەسىملەر ئاسىيادا مانىي ۋە بۇددا مەدەنىيىتىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

رەسىم مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ رەسىملىرى ئۇنىڭ تارىختا ھەقىقىي ياشاپ ئۆتكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان بىردىنبىر جانلىق ئىسپات بولۇپ، سىياھ قەلەمنىڭ رۇلولىرى تارىخنىڭ مەلۇم بىر دەۋرىگە كەلگەندە نامەلۇم سەۋەبلەر بىلەن ھەرخىل يەرلەردە، پارچە - پارچە شەكىلدە دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئەسلىدە پۈتۈن ھالەتتە سىزىلغان رەسىملەرنىڭ كېيىنچە پارچىلىنىپ ئالبوملارغا چاپلانغانلىقىنى بىلەلەيمىز. ئەگەر ئۇلارنى قايتىدىن بىرلەشتۈرسەك ناھايىتى زور بوشلۇق بارلىقىنى بىلەلەيمىز، يەنى پارچىلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ يوقاپ كېتىپ، ئاز بىر قىسمىنىڭلا بىزگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىمىز. شۇڭا قوللىمىزدىكى رەسىملەر ھەممىسى بىرلەشتۈرۈلسىمۇ ئەسلىدىكى ھالىتىگە كەلتۈرۈش ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. سىياھ قەلەمنىڭ سەنئىتى ۋە ھاياتى بىلەن شۇغۇللانغان ھەرقانداق سەنئەت تارىخى تەتقىقاتچىسى كۆپىنچە يازما تارىخ بىلەن ئەمەس، بەلكى پارچىلىنىپ كەتكەن رەسىملەر ئارىسىدا ئىشلەشكە، ئۇنىڭ ھەقىقىدىكى ئۇچۇرلارنى تىلسىز تارىخ بولۇپ بىزگە يېتىپ كەلگەن ئەنە شۇ رەسىملەردىن تېپىشقا مەجبۇر بولىدۇ.

8. سىياھ قەلەم سەنئىتىنىڭ ئانا يۇرتى

مۇھەممەد سىياھ قەلەم سەنئىتىنىڭ ئەڭ چوڭ مەنبەسى بۈيۈك يىپەك يولى ئىكەنلىكىدە شۈبھە يوق. بۇ يولدىن ئوخشاش ۋاقىتتا مەدەنىيەتلەر، ئېتىقادلار، ئەپسانىلەر ۋە سەنئەتلەرمۇ يىراق يىراقلارغا تارقالغان. سىياھ قەلەمنىڭ ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتكۈزۈلگەن كۆپىنچە مەزمۇن ئەينى دەۋردىكى يىپەك

ئوردا - ساراي سەنئىتىنىڭ مۇھىم مەركەزلىرىدىن يىراق، پەقەت جۇڭگوچە تەسىرنى ئاسان قوبۇل قىلالايدىغان بىر رايوندا سىزىلغان بولۇشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. ئېتىتىنىڭ خاۋسپىنىنىڭ قارىد- شىچە «سىياھ قەلەم ياشاپ ئىجاد قىلغان يەر ئېران ئەمەس، ماۋەرائۇننەھر بولۇشى كېرەك». ئەمما، ھا- زىرغىچە بۇ رەسىملەرنىڭ زادى قەيەردە سىزىلغانلىقى بۈگۈنگىچە يازما ئىسپات بىلەن مەلۇم ئەمەس. پەقەت تەتقىقاتلار چوڭقۇرلاشقانسېرى ئېتىتىنىڭ خاۋسپىنىنىڭ بۇ يەرنى «ئوتتۇرا ئەسىردىكى شىنجاڭ ۋە ماۋەرائۇننەھر رايونى» دىن ئىزدىگەنلىكىنى توغرا دەپ تەستىقلايدىغان يىپ ئۇچلىرى ئوتتۇرىغا چىقتى.

شىنجاڭ ۋە ماۋەرائۇننەھر رايونلىرىدا كۆرۈلىدىغان خاسلىقلار سىياھ قەلەم رەسىملىرىدە ئېنىق كۆرۈنىدۇ. بۇ رايوننىڭ تارىخىدا كۆچمەن بوزقىر قوۋملىرى، بولۇپمۇ 12 - ئەسىردە بۇ رايونغا كەلگەن- لەردىن قىتانلار زور رول ئوينىغان. بۇلار ئېلىپ كەلگەن ئىدىيە، قائىدە - تۈزۈملەر ۋە ئەنئەنىلەر، چۆ- چەك ۋە ئەپسانە-رىۋايەتلەر بۇ يەردە بىخىلانغان ۋە ئۇزاق مەزگىل مەۋجۇدلۇقىنى قوغداپ تۇرغان. سىياھ قەلەم رەسىملىرىدە ئىشلىتىلگەن باش تېمىلار بۇ پىكىرنى ئىسپاتلايدىغان نۇرغۇن بەلگىلەر بىلەن تە- مىنلەيدۇ.

مېنىڭچە بىزنى قىزىقتۇرىدىغان يەنە بىر تەرەپ شۇكى، مۇھەممەد سىياھ قەلەم رەسىملىرىدە ئەينى زاماندىكى شىنجاڭدا ياشىغان ھەرخىل مىللەت، ئىرقلار سىزىلىدۇ - يۇ، نېمە ئۈچۈن ئۇلاردا ئىسلام دى- نىنىڭ ئىزنالىرى چوڭقۇر كۆرۈنمەيدۇ؟

چۈنكى، بىرىنچىدىن، ئەينى دەۋردە جۇڭگونىڭ رەسىملىقلا ئەمەس باشقا مەدەنىيەت ئۇتۇقلىرىمۇ يىپەك يولى ئارقىلىق غەربكە تارقىلىپ، داڭق قازانغان. مۇھەممەد سىياھ قەلەمگە جۇڭگو رەسىملىقىدە- نىڭ تېخنىكىسى تەسىر قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭدا ئىپادىلەنگەن خەنزۇچە تۇرمۇش شەكلى، ئۆرپ - ئادەت ۋە بۇددا دىنى تەسىرى؛ شىنجاڭ رەسىملىقىدا ئىپادىلەنگەن بۇددا، مانىي، نىستۇرىي، ئىسلام دىنى تەسىرلىرى بىلەن ئۇيغۇر تۇرمۇشى ئاساس قىلىنغان باشقا ھەرخىل قوۋملارنىڭ ئۆزگىچە كۆرۈنۈشلىرى بىرلىشىپ ئاجايىپ مول مەنىلەرگە ئىگە، ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان خاس ئۇسلۇبىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن. ئىككىنچىدىن، مۇھەممەد سىياھ قەلەمنىڭ سەنئەت ھاياتىدا بۇرۇلۇش خاراكتېرىگە ئىگە سەپەر جۇڭگوغا ئەلچىلىككە بېرىش سەپىرى داۋامىدا ئۇنىڭ مەدەنىيەت ۋە تىل جەھەتتىكى ئەڭ كۆپ ماتېرىيال توپلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە شىنجاڭنىڭ رەسىملىق ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىنى چوڭقۇرلاپ چۈشىنىپ ئۆگىنىشىگە تۈرتكە بولغان. رەسىم شىنجاڭغا كەلگەن دەۋر 15 - ئەسىرنىڭ باشلىرى بو- لۇپ، بۇ دەۋردە شىنجاڭنىڭ قومۇل، تۇرپان قاتارلىق رايونلىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئىسلام دىنىنى قو- بۇل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن نەچچە ئەسىرلىك تەسىرگە ئىگە بۇددا دىنى مەدەنىيىتى بىلەن يېڭىدىن بۇ زېمىنلاردا ئومۇملىشىۋاتقان ئىسلام مەدەنىيىتى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەزگىل ئىدى.

دىققەت قىلىشىمىزغا تېگىشلىك بىر مۇھىم نۇقتا شۇكى، مۇھەممەد سىياھ قەلەم چەت ئەللىكلەر- نىڭ بەزى تەتقىقاتلىرىغا قارىغاندا جۇڭگوغا ئۈچ قېتىم ئەلچىلىككە كەلگەن. بۇنداق بولغاندا بۇ ھال ئۇ- نىڭ جۇڭگو، شىنجاڭ مەدەنىيىتىگە پىششىق ۋە ناھايىتى ھېرىسمەن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. سىياھ قەلەم توغرىسىدىكى يۇقىرىقى تەپسىلاتلاردىن شۇنداق خۇلاسەگە كېلىمىزكى، مۇھەممەد سى- يياھ قەلەم 15 - ئەسىر ئۇيغۇر مىنىياتۇرا مەكتىپىنىڭ ئەڭ مەشھۇر مىنىياتۇرا رەسىمى. سارايدىن بەك- رەك خەلق ئىچىگە، شەرق سەنئىتىگە سىڭىپ ئۆتكەن بىر سەنئەتسۆيەر رەسىم. ئۆزىنىڭ ئۇسلۇبىدا تۇنجى ۋە ئەڭ ئاخىرقى مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچى شەخس.

مۇھەممەد سىياھ قەلەم ۋە ئۇنىڭ سەنئىتى ئۈستىدە تەتقىقات تېخى ئانچە ئۇزاق يىللار داۋاملاشمىغان

بولسىمۇ، خەلقئارادا مەلۇم كۆلەم ھاسىل قىلدى. ھالبۇكى، شىنجاڭدا مۇھەممەد سىياھ قەلەم ۋە ئۇنىڭ سەنئىتى ھەققىدە تەتقىقات ۋە ئۆگىنىشنى تېخى ھېچقانچە مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈرەلمىدۇق. ئاتاقلىق رەسساممىز غازى ئەھمەد ئەپەندىنىڭ شىنجاڭ سەنئىتىدە ئېلان قىلىنغان يۇقىرىقى بىر پارچە ماقالىسىدىن باشقا ئەسەر ئېلان قىلىنغانى يوق. بۇ توغرىدا چەت ئەلنىڭ تەتقىقات مېۋىلىرىنى تولۇق بولمىدى. سىمۇ تونۇشتۇرۇش ئىشى تېخى روياپقا چىقمىدى. ھۇلاكۇخان دەۋرىدىكى تەبىرىدە ئۇستاز بولغان ئۇيغۇر مەنىياتۇرا رەسساملىرى بىلەن مۇھەممەد سىياھ قەلەمدەك كىلاسسىك مەنىياتۇرپىست رەسساملىرىمىز ھەقىقىي تۈردە ئېلىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا ئېتىراپ قىلىنىپ، بىر تەرەپتىن جۇڭخۇا مەدەنىيەت - سەنئەت تارىخىغا شانلىق بىر مەزمۇن قوشۇلسا، بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر مەنىياتۇراچىلىقى تارىخى چەت ئەللەردە ھەرخىل خاتا كۆز قاراشلار ئاستىدا تەتقىق قىلىنىشتىن خالاس بولىدۇ. بۇنىڭدا كەڭ تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ بىرلىكتە كۈچ چىقىرىشى ئىنتايىن مۇھىم، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلقئارادىكى تارىخ تەتقىقات مېۋىلىرى بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇپ، تەرجىمە قىلىش، ھەمدە مەملىكىتىمىز ئىچىدە خەنزۇ تىلىدا ماقالە ئەسەرلەرنى ئېلان قىلىپ، تونۇشتۇرۇش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش بىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىزدۇر.

پايدىلانغان مەنبەلەر:

1. «مەن مۇھەممەد سىياھ قەلەم، ئىنسانلار ۋە جىنلارنىڭ ئۇستازى» مەنە ھەيدەر ئوغلى، ياپى كىرەدى نەشرىياتى، 2004 - يىلى نەشرى.
2. ئىراندىكى سىياھ قەلەم تەتقىقاتىغا ئائىت مەزمۇنلارنى يېزىشتا تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەتقىقاتى بولغان «ئۇستاد مۇھەممەد سىياھ قەلەم - ئەفسانەدىن ۋە قەلەرگىچە» ناملىق ئەسەر.
3. «مۇھەممەد سىياھ قەلەمگە ئائىت مەنىياتۇرالار»، بەيخان قاراماغالى، كۈلتۈر ۋە تۈرىزم مەنىستىرلىقى نەشرىياتى، ئەنقەرە، 1984-يىلى.
4. «بوزقىر شامىلى سىياھ قەلەم»، مەزھەر شەۋكەت ئىپشىر ئوغلى، ئادا نەشرىياتى. 1985-يىلى.
5. «بوزقىر شامىلى سىياھ قەلەم»، مەزھەر شەۋكەت ئىپشىر ئوغلى، ياپى كىرەدى نەشرىياتى، 2008 - يىلى.
6. «تۈرك سەنئىتىنىڭ مەنبەسى (سىياھ قەلەم)»، تۈركىيە. ئادا نەشرىياتى.
7. غازى ئەھمەد: «مۇھەممەد سىياھ قەلەم ۋە ئۇنىڭ سەنئىتى» (ماقالە)، «شىنجاڭ سەنئىتى» 1998 - يىللىق 2 - سان. 16 - بەت.
8. «ئوتتۇرا ئاسىيا ئومۇمىي تارىخى» (قەدىمكى زامان قىسمى، 2 - قىسىم)، ۋاڭ جىلەي، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2010 - يىلى نەشرى، ئۇيغۇرچە.

(ئاپتور شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى گۈزەل - سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ 2009 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

مەنسۇر جان تۇرسۇن

ئەلىشىر نەۋائىي غەزەللىرىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرلىرى

دۇنيادا گۈزەللىكنى سۆيمەيدىغان ھەم گۈزەللىككە ئىنتىلمەيدىغان بىر مۇ ئىنسان بولمىسا كېرەك. گۈزەللىك ھەممە ئادەم ئىنتىلىدىغان، ھەممە ئادەم ھۇزۇر ئالىدىغان بىر خىل مەنىۋى بايلىق. گۈزەللىككە مەھلىيا بولۇش، گۈزەللىك يارىتىش، گۈزەللىكنى نامايان قىلىش ۋە گۈزەللىكتىن ھۇزۇرلىنىش خاھىشى ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىشى. شۇڭا ئاتاقلىق مۇتەپەككۈر گىيوتى ناھايىدىكى تى ئىخچام قىلىپ: «گۈزەللىك — ھەممە يەردە ئارزۇلىنىدىغان مېھماندۇر.»^① دېسە، فرانسىيەلىك بىكون: «گۈزەل چىراي ئۆزى توغرىسىدا سۆزلەيدۇ.»^② دېگەن. دەرۋەقە، ئىنسان گۈزەللىكىنى سۆيىدۇ ھەم ئۇنىڭدىن ھۇزۇرلىنىشنى بىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىنسان تەبىئىتى گۈزەللىكنى سۆيۈش، گۈزەللىك تەلپى بويىچە ياشاشتىن ئىبارەت. ئەمما، تارىختىن بۇيان، ھەرقايسى مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن ئوخشاش دەرىجىدىكى ئېستېتىك تەپەككۈرى ۋە ئېستېتىك قاراشلىرى بولۇش بىلەن بىرگە، ئوخشاش شىمىغان ئامىللارنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن ئۆزىگە خاس گۈزەللىك چۈشەنچىسى، گۈزەللىك تۇيغۇسى ۋە گۈزەللىك ئۆلچىمى بولۇپ كەلگەن.

ئىنسان گۈزەللىكى ئىجتىمائىي گۈزەللىكنىڭ يادروسى، ئادەمنىڭ تاشقى شەكلى ۋە ئىچكى پەزىلەت تى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان ئىچكى تاشقى باغلىنىشى، كىشىگە گۈزەللىك تۇيغۇسى بېرىدىغان بىر پۈتۈن ئوبرازى بولۇپ، ئۇ تاشقى گۈزەللىك (جىسمانىي گۈزەللىك) بىلەن ئىچكى گۈزەللىكنى (قەلب گۈزەللىكىنى) ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىنسان گۈزەللىكىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى بولۇپ تاشقى قىياپەت، چىراي گۈزەللىكى كىشىگە كۆرۈش سېزىمى ۋە بىۋاسىتە ھېسسىي سېزىم ئارقىلىق تەسىر بېرىدىغان كۆنكرېت تاشقى شەكلى، كۆرۈنۈشى ۋە تەق - تۇرق ھالىتىگە قارىتىلغان بولۇپ، ئۇ ئىنساننىڭ كامىللىقىنىڭ تەڭداشسىز بېزىكىدۇر. بىز نەچچە مىڭ يىللىق ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەر جەريانىدا پەيدىنپەي شەكىللەنگەن، مول مەزمۇنلۇق ئۇيغۇر كىلاسسىك شېئىرىيەت چىمەنزارلىقىغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، نۇرغۇنلىغان مۇتەپەككۈر، شائىر - ئەدىبلەرىمىزنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرىدە ئىشقى تېمىسى بىلەن باغلانغان گۈزەل «مەشۇق» نىڭ تاشقى قىياپەت جەھەتتىكى بوي - تۇرقى، يۈزى، چېچى، قاش - كىرىپكى، ئېغىز - لەۋلىرى ھەتتا زىننەت ھەم خاللىرىغىچە ناھايىتى يارقىن تەسۋىرلەش ئارقىلىق «گۈزەل يار» ئوبرازىنىڭ مەڭگۈلۈك سىمىياسىنى ياراتقانلىقىنى ئېنىق كۆرىمىز، بولۇپمۇ تۈركىي تىللىق شېئىرىيەتنىڭ ئاجايىپ جىلۋىدار گۈل تاجى، كامالەتكە يەتكەن پىر ئۇستازى، بۈيۈك مۇتەسەۋۋۇپ شائىر ھەزرەت نەۋائىي (1441

— 1501) ئۆزىنىڭ كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالدىغان، تەسەۋۋۇرغا باي لىرىك غەزەللىرىدە «گۈزەل يار»نى ئىشقى يولىدا پەرۋانە، مەردلىكتە يېگانە ئوبراز سۈپىتىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇنىڭغا زور ھۆرمەت ۋە ئىپتىخار بىلەن يېقىنلىشىدۇ. بەدىئىي ئىجادىيەت قانۇنىيىتى بويىچە «گۈزەل يار»نىڭ جەزىمدار سىيما-سىنى بەدىئىي يول بىلەن ئەكس ئەتكۈزۈپ ئۆزگىچە ئىستېتىك قاتلام ھاسىل قىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر كۆر-گەننى لال، ئىككى كۆرگەننى ئاشىق قىلغۇدەك لىرىك ئوبرازنى شۇ قەدەر جانلىقلىققا، تىپىكلىككە ۋە يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇكى، «گۈزەل نازىنىن»نىڭ قەددى - قامەت ۋە ھۆسن گۈزەللىكىنى گويا ئەپسانە - رىۋايەتلىرىدىكى يۈكسەك غايىۋى ئوبراز پەرىشتىلىرىدىن، خىيالىي جەننەتنىڭ ھۆر - پەرىلىرىدىن گۈ-زەل، ھەتتا تەبىئەتنىڭ بارلىق گۈزەللىكلىرىدىن ئارتۇق بىلىپ سۈپەتلەيدۇ. تەپەككۈر كۆزىمىز بىلەن باقساق، شائىرنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى ئاستىدا ئاجايىپ زور ئىشتىياق بىلەن يارىتىلغان «گۈزەل يار»نىڭ شەرق ئىستېتىك گۈزەللىكى ۋە روھى بىلەن سۇغۇرۇلغان رېئاللىقتىكى ئىنسان گۈزەللىكىنىڭ يىمى-رىلمەس سىيماسى ئىكەنلىكى بىزنىڭ دىققىتىمىزنى ئالاھىدە تارتىدۇ، بۇ ماقالىدە پەقەت نەۋائىي غەزەل-لىرىدىكى «گۈزەل يار»نىڭ تاشقى - قىياپەت تەسۋىرلىرى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىمىز.

1. يۈز تەسۋىرى

يۈز — ئادەمنىڭ كۆز، بۇرۇن، ئېغىز قاتارلىق ئەزالىرى ئورۇنلاشقان، باشنىڭ ئالدى تەرەپتىن كۆ-رۈنىدىغان قىسمى. شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىستېتىك قارىشىدا كىشىنى ئۆزىگە ئەڭ مەپتۇن قىلىدىغان مۇھىم تەرەپلەرنىڭ بىرىدۇر، چۈنكى كىشىلەرنىڭ گۈزەللىككە بولغان قىزىقىشى شۇ ئادەمنىڭ يۈز گۈ-زەللىكىگە بولغان مەپتۇنلۇقى ھەم مەھلىيالىقتىن باشلىنىدۇ. ئادەمنىڭ يۈز گۈزەللىكى سۈزۈكلۈكى، جۈلالىقى، جەلپ قىلارلىقى بىلەن بىر كۆرۈشتىلا كىشىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى ئۆزىگە تارتىدۇ، شۇڭا، ئۇلۇغ شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدا مۇنداق يازىدۇ:

«گۈزەل يۈزنى كۆرگەن كىشى خۇشلىنىۋر،
كۆڭۈل ئېچىلۈر ھەم جان زوقلىنىۋر .
كىشى ئۈچۈن نە ياخشى نەرسە گۈزەل يۈز،
ئىچەر سۇ بۇ يۈز كۆرگىدىن ئىككى كۆز.»^③

شائىر نەۋائىي «گۈزەل يار»نىڭ گۈل بىلەن ھۆسن تالاشقان چىرايلىق يۈزىنى ئاساسلىق ئوبراز ئوب-يېڭىتى قىلىپ:

يۈزۈڭ گۈلگە كۆڭۈل رەۋزەسىن ياسا گۈلشەن
قەددىڭ نىھالىغا جان گۈلشەنن چەمەن قىلغىل

(يۈزۈڭ گۈلگە كۆڭۈل بېغىنى گۈلشەن قىل، قەددىڭ كۆچىتىگە جان گۈلشەننى چىمەنزار قىل.)
دەپ يېزىپ، گۈزەل «نازىنىن»نىڭ گۈلگۈن يۈزىنى دەريا دولقۇنلىرىدەك جۈش ئۇرۇپ تۇرغان ھاياجانلىق ھېسسىيات، سۆيۈنۈش دۇردانىلىرى چاقناپ تۇرغان نەپىس تەسۋىرلەر ئىچىدە نامايان قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن-مۇ، «نازىنىن»نىڭ مەپتۇنكار سېھرىي كۈچى زوقلانغۇچىلار قەلبىدە چوڭقۇر ئىستېتىك تەسىر قوزغايدۇ.

ئەي ئارەزى نەسىرىن ساچى سۈنبۈل قەدى شامشاد
بۈلبۈل كەبى ھەجرىڭدە ئىشىم نالەۋۇ فەرياد

(ئەي گۈل يۈزلۈك، سۈمبۈل چاچلىق، تۈز قەدىلىك، مېنىڭ ئىشىم دەردىڭدە خۇددى بۇلبۇلدەك نالە قىلىش بولۇپ قالدى)

يۇقىرىقى غەزەللەردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، شائىر «مەشۇقى» نىڭ يۈزىنى تەبىئەت دۇنيا-سىدىكى «گۈل» دىن ئىبارەت كۆنكرېت شەيئىنىڭ قىياپىتىگە يۆتكەپ، ئۇنىڭ كىشى ۋۇجۇدىنى ئەسىر قىلىدىغان، زىبا ھۆسن - جامالىنى تاۋلانغان شېئىرىي تىل، مۇكەممەل بەدىئىي دىت ۋە يۇقىرى شېئىر-رىي ماھارەتتە سۈپەتلەپ، كىشى قەلبىنى ھەقىقەتەن چەكسىز سۆيۈندۈرىدۇ.

گۈلنى سەرۋ ئۈزرە خەيال ئەتتىم كۆڭۈل بوستاندا
راست ئايتاي سەرۋى گۈلرۈيۈم كەبى زىبىا ئەمەس

(گۈلنى سەرۋ دەرىخى ئۈستىدە دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ باقتىم، ئەمما راستىنى ئېيتايكى، ئۇ كۆڭۈل بوستاندا مېنىڭ سۈمباتلىق گۈل يۈزلۈكۈمدەك گۈزەل ئەمەس ئىكەن.)
شائىر يەنە بىر غەزىلىدە:

گاھ سەرۋ ئۈزرە گەھى گۈل ئۈزرە بۇلبۇل نەغمە ساز
ۋەھكى مەن گۈڭۈ لال ئول سەرۋ گۈل رۇخسارسىز

(بۇلبۇل گاھ سەرۋى گاھ گۈل شېخىدا غەزەلخانلىق قىلىدۇ، بىراق مەن سەرۋى بوي، گۈل يۈزلۈك ياردىن ئايرىلىپ، ئاغزىم گەپكە كەلمەي ھاڭۋىقۇپ قالىم.)
دېمەك، شائىر نەۋايى ئۇچقۇر تەسەۋۋۇر ۋە تاۋلانغان تەپەككۈر بىلەن ئۆز سۆيگۈسىگە ئاشىق، قەلبى پاك «جانان» نىڭ يۈزىنى چىمەنلەردىكى گۈللەردىنمۇ گۈزەل قىلىپ تەسۋىرلەپ، ئۇنىڭ ۋىسال ئىشقىدا پۈچىلىنىپ، ئازابقا قالغان لىرىك قەھرىمان «مەن» نىڭ پىداكارانە ئوبرازىنى قايتا يارىتىدۇ.

2) چاچ تەسۋىرى

چاچ ئادەمنىڭ باش قىسمىدا ئۆسىدىغان، ئىنساننىڭ تاشقى گۈزەللىكىنى، لاتاپىتىنى، نازاكتىنى نامايان قىلىدىغان گۈزەللىك جۇلاسى. شۇڭا، ئوخشىمىغان ئىرق ۋە مىللەتلەرنىڭ چاچقا قويغان كۆنكرېت رېت گۈزەللىك ئۆلچەملىرى بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. تەبىئىيىكى، ئۇيغۇرلاردا چاچ گۈزەللىكىگە بولغان تەلەپ ئالاھىدە گەۋدىلىك بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر پۈتۈن ئېستېتىك ئېڭىدىكى چاچ گۈزەللىك قارىد-شىدا ئۇزۇن ھەم پارقىراق، يەلپۈنۈپ تۇرىدىغان قارا چاچ قىز - ئاياللارنىڭ تاشقى قىياپەت گۈزەللىك ئۆلچىمىنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. شائىر نەۋايىنىڭ غەزەللىرىدىكى يارنىڭ چېچىغا ئائىت تەسۋىرلەردىن بۇنى كۆرەلەيمىز.

چۈن مەسەل بولدى ساچىڭ زۇلم ئىچرە ياشۇرماق نى سەۋدا
مۇشك ئىسىن ياشۇرسا بولماس بۇ مەسەل مەشھۇر ئېرۇر

(زۇلۇم ئىچىگە يوشۇرۇنغان چېچىڭدىن ماڭا بولغان سەۋدالار «ئىپار ھىدىنى يوشۇرغىلى بولماس» دېگەن مەسەلگە ئوخشايدۇ، بۇ مەسەل مەشھۇردۇر.)

كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، شائىر بۇ غەزەلدە «مەشۇق» نىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەش يولى بىلەن نەۋقىران يىگىتلەرنى ئىشقى - پىراقىغا مۇپتىلا قىلغان ئاي يۈزلۈك «مەشۇق» نىڭ ئاجايىپ سېھرىي

كامالەتكە تويۇنغان، ھەر تارى جان رىشتىسىگە ئۇلانغان، ئەنەردەك خۇشبۇي، قاپقارا سۇمبۇل چېچىنى قايدىلىق ئىچىدە تىلغا ئېلىپ، مۇھەببەتنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى بىزگە تېخىمۇ كۈنكەرتىپ نامايان قىلىپ بېرىدۇ.

دېيىپ يوق مۇشەۋۋەش بولماغان گويىكى پۇتراتىش
جەھان باغىدا سەۋدا سۇنبۇلى زۇلفى پەرشانىڭ

(كىيىمنىڭ يوقلۇقىدىن پەرشان بولمىغانلار جاھان بېغىدىكى سۇمبۇلدەك چېچىڭدىن پەرشان بولۇپ، گويى پاراكەندە بولۇپ كېتىپتۇ.)

نەۋايى «سۆيۈملۈك نىگار» نىڭ دەريا سۈيىدەك دولقۇنلۇق، مەجنۇنتالدىك تال - تال، قاپقارا سۇمبۇل چاچلىرىغا مەجنۇنلارچە ئاشىق بولغان، ئىشقى پىراقىدا يۈرەك باغرى دەردلەنگەن، شۇ سەۋەبتىن شائىر «مەشۇق» نىڭ بالقىپ تۇرغان تەبىئىي گۈزەللىكىنى تۇتقا قىلىپ، ئۇنىڭ چېچىنى ئىنتايىن ئۇزۇن قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ، بۇنداق گۈزەل تەسۋىرلەرنى شائىرنىڭ نۇرغۇن غەزەللىرىدىن ئۇچرىتىشقا بولىدۇ.

زارمەن زۇلفۇ يۈزى فۇرقەتىدىن شامۇ سەباھ
ساقىيا بادە كەتۈر قايدا مەنۇ قايدا سەلاھ

(مەن زار بولغان چاچ ۋە يۈزۈڭنى شام ھەم سەھەرلەردە مەندىن جۇدا قىلىدىڭ، ئەي ساقىي، مەي كەل - تۇر، مەن قەيەردە - يۇ، ئۇنىڭ چاقىرىغىنى قەيەردە؟)

شائىر يۇقىرىقى غەزەلدە «مەھبۇبە» نىڭ قارا ۋە ئۇزۇن چاچلىرىنى ئوتتەك قىزغىن مۇھەببەت ئىچىدە كۈيلەيدۇ، شۇنداقلا «گۈزەل يار» نىڭ كامالەتكە يەتكەن نۇرانە سىماسىنى ئۆزگىچە شېئىرىي پاسا - ھەت ۋە بالاغەتتە تولمۇ يارقىن ئەكس ئەتكۈزۈپ كىشىنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. ئېنىقنى ئېيتقاندا، بۇنداق گۈزەل ۋە يېقىملىق مىسرالارنى قايتا - قايتا ئوقۇغان كىتابخان «لېۋەن يار» نىڭ لاتا - پەتلىك ئوبرازىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ زوقلىنىدۇ.

3) بوي تەسۋىرى

ئۇيغۇر خەلقى ئادەتتە ئوغۇللارنىڭ ئېگىز ھەم قامەتلىك بولۇشىنى، قىزلارنىڭ ئوتتۇرا بوي ۋە ئىند - چىكە، نازۇك بولۇشىنى ئاساسىي ئۆلچەم قىلىدۇ. بۇ ھەقتە 11 - ئەسىردە ياشىغان مۇتەپەككۈر شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستاندا:

2086 بويى بەك ئۇزۇننى خوپ كۆرمەس بىلىم،
تولا قىسقا بولسا بولماس خۇش پىچىم.

2087 مۇشۇنداق ئىكەن ئورتا بويلۇق كېرەك،
بويى ئورتا بولسا بولۇر تۈزۈكرەك.

2015 بېلى نازۇك بولسۇن ھەم كەڭ يەلكىلىك،
تېنى ئاق ئۆزى ھەم قىزىل مەڭزىلىك.

2854 يۈزى ھۆسنى كۆركەم بولسۇن خۇلقى ئۈز،

ساقال چاچى رەتلىك، تىلى كۆڭلى تۈز. ④

دەپ يېزىش ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى گۈزەللىك ئۆلچەملىرىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ. نەۋا - يى ئۆزىنىڭ كۆپلىگەن غەزەللىرىدە بۇنى تەستىقلاپ، يار جامالى مەستخۇشلۇقىدىن ئاشىق بولغان سۆ - يۈملۈك «نىگار» نىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتىنى، كىشى ئەقلىنى لال قىلىدىغان تەڭداشسىز گۈزەل ھۆسن - جامالىنى كامالەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق ئىچىدە مەدھىيەلەيدۇ.

رۇخسار ئاچىب ئول سىمبەر قامەتنى ئەيلەپ جىلۋەگەر
ئوزدىيۇ كەتتى سەربەسەر گۈل رەغبەتنى سەرۋ ئۆلپەتنى

(ئۇ كۈمۈش بەدەن قەددى - قامىتىنى ئويغىتىپ، يۈزىنى ئاچقاندى، سەرۋىگە ئۆلپەت بولىدىغان گۈلگە قىزىقىدىغانلار زادى قالمىدى.)

شائىر ئۆزىنىڭ كۆڭلى چۈشكەن «گۈزەل جانان» نىڭ بويىنى سەرۋ دەرىخىدەك تۈز ۋە ئىنچىكە تەس - ۋىرلەشتە ئوخشىتىش، سۈپەتلەش، جانلاندىرۇش، مېتافورا، مېتانومىيە قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەرگە مۇراجىئەت قىلىدۇ ھەمدە مۇشۇ ۋاسىتىلەر «يار» رۇخسارنى ئاچايىپ قىزغىن ئىشتىياق ۋە زور شېئىرىي ماھارەتتە سىزىپ كۆرسىتىدۇ:

گۈل فەرىشان بولدىيۇ سەرۋى سەھى تاپتى شىكەست
باغ ئارا گۈلگەشت ئول سەرۋ گۈلئەندام ئەيلەگەچ

(ئۇ سەرۋ بويلۇق، گۈل يۈزلۈك گۈزەل باغ ئارىلاپ تاماشاغا چىقسا، گۈل پەرىشان بولۇپ، سەرۋ غولى ئەيپىناك بولۇپ قالىدۇ.)

دېمەك، شائىر ئىنساننىڭ كامالەتكە يەتكەن تەبىئىي گۈزەللىكىنى يار ئوبرازىدا ئەكس ئەتكۈزگەندە، ئۆزى چىن مېھرى بىلەن سۆيگەن، كۈچلۈك تەلپۈنگەن گۈزەلنىڭ يۈزىنى گۈلگە تەققاسلاپ، تال چىۋىق - تەك زىلۋا ۋە ئەۋرىشىم بوي - تۇرقىنى سەرۋ دەرىخىدىنمۇ ئارتۇق بىلىپ، ئۇنى تەڭدىشى يوق گۈزەللىك ئىگىسى دەپ تەسەۋۋۇر قىلىدۇ.

«سەرۋىدىن جىلۋە ئارتۇقسەنۇ گۈلدىن تازا،
تازە گۈل دەيمۇ سېنى سەرۋ راۋان دەيمۇ سېنى.»

(سەن جىلۋىدە سەرۋىدىن ئارتۇق، گۈلدىن چىرايلىق، شۇڭا سېنى چىرايلىق گۈل، قەددى تۈز سەرۋى دەپسەم قانداق بولار؟)
يەنە بىر غەزەلدە:

رەشكىدىن جانمغا ھەر نەرگىس كۆزى بىر شۇئەلدۇر
باغ ئارا ناگاھ خىرام ئول سەرۋ رەئنا ئەيلەسە

(ئۇ سەرۋى بويلۇق گۈزەل باغنى ئايلانسا، كۈندەشلىكتىن ماڭا ھەربىر نەرگىس گۈلىنىڭ كۆزى ئوت بولۇپ كۆرۈنىدۇ).

شائىر يۇقىرىقى غەزەلدە «گۈزەل يار» نىڭ ئويماقتەك چىرايلىق ئېغىزىنى كونكرېت تەسۋىرىي ۋاسىتىلەرنىڭ ياردىمىدە ئوبرازلاشتۇرۇپ، قىسقا، ئىخچام، يارقىن تىللار بىلەن تەلپىن قىلىدۇ. يەنە شۇ-نىڭدەك ئۆز قەلبىدە مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان لىرىك ھېسسىي تۇيغۇنى، ۋۇجۇدىغا يوشۇرۇنغان ئوتلۇق ئىنسانىي سۆيگۈ - مۇھەببىتىنى ئاجايىپ چوڭقۇر مەزمۇن تېرەنلىكىگە ئىگە قىلىدۇ.

(5) قاش تەسۋىرى

ئوخشىمىغان ئىرق ۋە مىللەتلەردە قاشنىڭ شەكلى ۋە رەڭگى بىر ئاز پەرقلىنىدۇ. قاشلارنىڭ شەكلى ۋە رەڭگىدىن قارىغاندا ئىنچىكە، يايىسىمان، قارا بولۇش كىلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنىڭ گۈزەللىك قارىشىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. شائىر نەۋائىي ئاي يۈزلۈك «جانان» نىڭ ھىلال ئايدەك ئەگىم قېشىنى مېھرابقا تەڭ قىلىپ، ئاجايىپ ماھىرانە تەسۋىرلەيدۇ.

سالما ئول كوي ئىچرە قاشىڭغا گىرىھىم شۇبھەدۇر
تائەت ئەيلەر يەرگە تۇشسە ئەگرى مېھرابى ئانىڭ

(بۇ كوچىدا قېشىڭنى پۈرۈشتۈرمە، ئىبادەت قىلىدىغان يەرنىڭ مېھرابى قىڭغىر بولۇپ قالسا، نا-مازاغا شەك چۈشۈپ قالىدۇ).

شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، شائىر تەبىئىي ۋە يەڭگىل تىل، ئوبرازلىق ۋە گۈزەل تەسۋىرىي ۋاسىتىلەردىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ، يارنىڭ ئەگمە قېشىنى مېھرابقا ئوخشىتىدۇ، شۇنداق قىلىپ خاسلىققا ئىگە بولغان بەدىئىي يول بىلەن رېئاللىقتىكى ئىنسان گۈزەللىكىنى يەنىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. پىكىرىمىزنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە تۆۋەندىكى غەزەلگە كۆز يۈگۈرتەيلى:

ھەر ئوقى ئول قاشى يانىڭ جاننى كەم قىلۇر
راست بىر ئوقدۇركى قۇربان كۆڭلۈم ئىچرە سانچىلۇر

(ئۇ قېشى يانىڭ ھەر ئوقى جاننى قۇربان قىلىدۇ، ئۇ دەل تېگىدىغان ئوق ئىكەن، مېنىڭ قۇربان كۆڭلۈمگە سانچىلدى).

بۇ مىسرالارغا شائىرنىڭ قىزغىن ھېسسىياتى سىڭدۈرۈلگەن بولۇپ، شائىر ئۆز مەشۇقىغا بولغان مەجنۇنلارچە ئاشىقلىقنى ھەم ئىشقى - مۇھەببەتكە ئەسىر بولغان «گۈزەل يار» نىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىنى تەسۋىرلىگەندە، ئۇنىڭ قاپقارا قېشىنى سەممىي ۋە قايناق، ساپ ھېسسىيات دۇردانىلىرى ئىچىدە تەرىپ-لەپ، روھىيىتىمىزنى غىدىقلاپ، تەسەۋۋۇرىمىزنى چەكسىز بوشلۇقتا ئەركىن پەرۋاز قىلدۇرىدۇ.

نى خەم قاشلاردۇر كىم ھەسرەتى قەددىمنى يا قىلمىش
نى كىرىپكەلەر ئوقىكىم روزگارمىنى قارا قىلمىش

(بۇ قانداق قاشلاردۇر، ھەسرەتى قەددىمنى ياردەك ئېگىۋەتتى. بۇ قانداق كىرىپكە ئوقلىرىدۇ، مېنى قارا كۈنلەرگە سېلىپ قويدى).

شائىر يەنە بىر غەزىلىدە مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

قارقلاردىن پولاك جان رىشتەسىدىن ھۈللەۋار ئەتكىل

قاشىق ياسىن نەۋايى قەسدىغە گەر ئىستەسەڭ قارماق

(قېشىڭنىڭ ياسىنى نەۋايىغا توغرىلىماقچى بولساڭ، ياننىڭ بەتلىگۈچىنى كۆز قارىچۇقۇمدىن، كىرىد-چىنى جان رىشتىمدىن ياسا).

دېمەك، يۇقىرىقى غەزەلدىن مەلۇمكى، شائىر نەۋايى «گۈزەل يار»نى بەدىئىيلىك بىلەن شۇنداق تەس-ۋىرلەيدۇكى، چىن مۇھەببەتكە سادىق، ئاي يۈزلۈك «نىگار»نىڭ سېھرىي مەپتۇنكارلىقىغا تولغان قاپقارا قېشىنى، ناز - كەرەشمىلىك مەجەز - خۇلقىنى خۇددى ماھىر رەسساملاردەك سىزىپ كۆرسىتىپ، كى-شىگە غايەت زور ئېستېتىك زوق، ئىلھام ۋە مەنىۋى لەززەت بېغىشلايدۇ.

6) كۆز تەسۋىرى

ئادەمنىڭ كۆزى بەش ئەزالار ئىچىدە ئادەمنىڭ قەلب تۇيغۇلىرىنى ئەڭ تېز ۋە ئاشكارا ئىپادىلەيدىغان ئەزادۇر. خۇددى خەلق ماقال - تەمسىللىرىدە: «ھەسرەت سۆزدىن، سۆيگۈ كۆزدىن بىلىنەر» دەپ قەيت قىلىنغاندەك ئادەمنىڭ قەلب تۇيغۇلىرىنى كۆزنىڭ سېھرىي كۈچى ئارقىلىق ئىزھار قىلغىلى بولىدۇ. كىلاسسىكىلىرىمىزنىڭ نەزەرىدە ئىنساننىڭ بەدەن گۈزەللىكى يۈزدە، يۈزنىڭ گۈزەللىكى كۆزدە نامايان بولىدۇ. بۇ ھەقتە ئۇلۇغ شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» داستاندا: «كىشى كۆركى يۈز، ئول يۈز كۆركى كۆز، ئەقىل كۆركى تىل، ئول تىل كۆركى سۆز» (274 - بېيىت) دېگەن مىسرالارنى قۇرلارغا پۈتمدۇ. شائىر نەۋايى ئۆز غەزەللىرىدە: «نەرگىس گۈلىنىڭ كۆزى كۈنداشلىقتىن يېنىۋاتقاندەك قىلىدۇ» دەپ «نازىنىن»نىڭ شوخ، ئويناق كۆزلىرىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

رەشكىدىن جانىمغە ھەر نەرگىس كۆزى بىر شۇئەلدۇر
باغ ئارا ناگاھ خىرام ئول سەرۋى رەئنا ئەيلەسە

(ئۇ سەرۋ قانچىلىك گۈزەل باغ ئىچىدە يۈرسە، ماڭا ھەر بىر نەرگىس گۈلىنىڭ كۆزى كۈنداشلىقتىن يېنىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ).

يۇقىرىدا نەقىل ئېلىنغان غەزەلدە شائىر ۋۇجۇدى ئىشقى بىلەن تولغان، ئوت يالقونىغا ئوخشاش ھارا-رەتلىك سۆيگۈ ئوتىنى ياققۇچى «گۈزەل يار»نىڭ «گۈزەل»لىكىگە مەپتۇن بولۇپ، ئۇنىڭ سېھىرلىك شەھلا كۆزلىرىنى نازۇك، ھېس - ھاياجانغا تويۇنغان شېئىرىي كەيپىيات ئىچىدە ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بېرىدۇ، يە-نە شۇنىڭدەك غايىۋى يارنىڭ ۋەسلى دىدارغا يېتىش ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى تولمۇ تەسىرلىك ئىپادىلەيدۇ:

كۆزۈڭ نەرگىس ئۇزارىڭ گۈل قەدىڭ سەرۋ ساچىڭ سۇنبۇل
بۇزۇغ كۆڭلۈم خەيالىدىن بولارىڭ تۇرغە باغ ئولمىش

(كۆزۈڭ نەرگىس، جامالىڭ گۈل، بويۇڭ سەرۋ، چېچىڭ سۇنبۇل، بۇ نەرسىلەرنىڭ خىيالى بىلەن ۋەيرانە كۆڭلۈم گۈزەل باغقا ئايلاندى).

شائىر يەنە بىر غەزەلدە يارنىڭ ئاھۇ كۆزىنى ئوبرازلاشتۇرۇپ، مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

زۇلفۇڭ ئاللىدا فۇسۇنگەر كۆزلىرىڭ ھەر گوشەدىن
گويى ئول مۇشكىن يىلان قەيدىغە ئەيلەرلەر فۇسۇن

(ئۇرۇم چىچىك ئالدىدىكى كۆزۈك، گويا يىلانغا سېھىر باغلايدىغان قارا سېھىرگەرنى ئەسلىتىدۇ).
شائىر يۇقىرىقى غەزەلدە ئىشقا سەۋداسىغا سەۋەب بولغان «گۈزەل يار» نىڭ تەلمۈرۈپ تۇرغان قاپقارا
ھەم نۇرلۇق كۆزىنى شېئىرىي مۇھىت ئىچىگە قويۇپ تەسۋىرلەپ، ئۇنىڭ نازاكتلىك ئوبرازىنى جانلىق
سۈرەتلەپ بېرىدۇ، بۇ ئارقىلىق ئۆز لىرىكىلىرىنىڭ بەدىئىيلىكىنى ۋە ئېستېتىك قىممىتىنى زور دەردە.
جىدە ئاشۇرۇپ، كىتابخانلار قەلبىدە چوڭقۇر تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. ئۇنداقتا بىز نەۋائىنىڭ مۇنۇ غەزە.
لىگە نەزەرىمىزنى ئاغدۇرۇپ باقايلى:

كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەزىگىسى جادۇ كۆرۈپ
تۇفەيل ياڭلىغىكىم يۈگۈرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ

(بىر جادۇ كۆزلۈكنى كۆرۈپ كۆز يېشىم شۇنداق ئاقتىكى، خۇددى كىچىك بالا كېيىكىنى كۆرۈپ
ھەر ياققا يۈگۈرگەندەك).

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، شائىر بۇ غەزەلدە گۈزەل قىزنىڭ جادۇ كۆزىنى كېيىكىنىڭ كۆزىگە، لىرىك
قەھرىماننىڭ قىزنىڭ كۆزىگە قاراپ ھودۇققان، ئاشىق - بىقارارلىقتىن كۆز ياش تۆككەن ھالىتى كە.
چىك بالىنىڭ كېيىكىگە ھەم ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ ھودۇققىنىدىن يىغلاپ، ئۇياق - بۇياققا يۈگۈرۈپ يۈر.
گەن ھالىتىگە ئوخشىتىپ، يېقىملىق ھەم ئۆزگىچە تەسىرگە ئىگە شېئىرىي كەيپىيات ھاسىل قىلىدۇ.

(7) لەۋ تەسۋىرى

لەۋ كىلاسسىك شائىرلىرىمىزنىڭ گۈزەل «يار» نى سۈپەتلەش ۋاسىتىلىرىدىن بىرى. ئەلىشىر نەۋائى
غەزەللىرىدە لەۋ تەسۋىرى كۆپ ئۇچرايدۇ.

لەبلىرىڭ ھەجرىدە گىريان كۆزلەرىمنىڭ قانلارى
قەترەئى گەر تامسا بىر دەريانى ئەيلەر لەئلىگۈن

(لەۋلىرىڭنىڭ پىراقىدا كۆزۈمدىن ئاققان قانلارنىڭ بىرەر تامچىسى تېمىپ كەتسە، بىر دەريانى يا.
قۇت رەڭگىگە بويلايدۇ).

شائىر يەنە بىر غەزەلىدە يارنىڭ لېۋىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

تا كۆڭۈل دىۋانە بولدى ئول پەرى لەئلىن كۆرۈپ
ھىغز ئۈچۈن قەيدىغە قىلدىم رىشتەئى جاندىن تەناب

(ئۇ پەرىنىڭ ياقۇتتەك لېۋىنى كۆرۈش بىلەنلا كۆڭلۈم ساراڭ بولدى، ئۇنى باغلاش ئۈچۈن جان رىش.
تىمىنى ئارغامچا قىلدىم).

كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، يۇقىرىقى غەزەلدە شائىر لاتاپەتلىك «گۈزەل يار» نىڭ ئوماق لەۋلىرىنى بە.
دىئىي تەسەۋۋۇر ۋە ئوبرازلىق شېئىرىي تەپەككۈرغا تايىنىپ جانلىقلىققا، يارقىنلىققا ۋە ھەقىقىي گۈزەل.
لىكىگە ئىگە قىلىش ئارقىلىق شېئىرىي پىكىر چوڭقۇرلۇقىدا لىرىك قەھرىماننىڭ مۇھەببەت يالقۇنىدا
پىنھان كۆيۈۋاتقان قەلب سېماسىنى ئاستا - ئاستا جۇلالاندۇرىدۇ.

يۈزۈڭدە خۇش كۆرۈنۈر جامى لەئلىڭ ئول ياڭلىغ

كى تازە گۈلشەن ئارا لەئىل رەنگى ساغەر خوش

(يۈزۈڭگە ياراشقان قىزىل لېۋىڭ ، گويا ساغەر خوش، ئارىسىدا تۇرغان ياقۇت رەڭ قەدەھدەك چىراي-لىق كۆرىنىدۇ).

شائىر يەنە بىر غەزىلىدە:

بادەئى مىزاجى روھپەرۋەردۇر بەسىي،
گويىيا مەھزۇج ئېتسەن ئابىھەيۋاندىن ئاڭا

(لېۋىڭ شارابىنىڭ تەپتى تازا جان بېغىشلايدۇ. گويا ئۇنىڭغا سەن ئابىھايات سۈيىنى ئارىلاشتۇرغاندەك). دەپ يېزىپ، پاك ئىنسانىي سۆيگۈنىڭ پىداكارى بولغان «گۈزەل رەنا» نىڭ ئىشىق غوۋاسىغا سەۋەب بولغان قىپقىزىل لەۋلىرىنى تىپىك ۋە كونكرېت سۈرەتلەپ بېرىدۇ، دەرۋەقە، بىز شائىرنىڭ پىشقان، ماھارەتلىك قەلىمى ئاستىدا يارىتىلغان «گۈزەل رەنا» نىڭ كىشى ئەقلىنى لال قىلىدىغان نازۇك لەۋلىرىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ تۇرغاندەك ھېسسىياتقا چۆمۈلىمىز.

(8 مەڭ تەسۋىرى

شۇنىسى ئايانكى، قەلبىگە مۇقەددەس ئىشىق ئوتى تۇتاشقان ئاشىقنىڭ قەلبىدە مەشۇق سۆيگۈسىدىن باشقا نەرسە بولمايدۇ. ئۇنىڭ تىلى مەشۇقىدىن ئۆزگىنىڭ گېپىنى، ئۇنىڭ دىلى مەشۇقتىن ئۆزگىنىڭ خىيالىنى قىلمايدۇ. پاك مۇھەببەتنىڭ ھىجران ئوتىدا ئىزتىراپ چېكىۋاتقان، «گۈزەل يار» نىڭ ئىشىق پىراقىدا يۈرەك باغرى كاۋاپ بولغان ئاشىق ئۆزى چىن دىلىدىن سۆيگەن «مەشۇق» نىڭ ۋىسالغا يېتىش ئۈچۈن مۇھەببەت دېڭىزىنىڭ دەھشەتلىك قايناملىرىدا ئۈزۈشكە كىرىشىدۇ. يار ئىشىقىدا مەستانە بولغان ئاشىق شائىر مۇنۇ مىسرالاردا «مەھبۇبە» سىنىڭ يۈزىدىكى ياراشقان قارا خالىنى مۇنداق سۈپەتلەيدۇ:

يۈزدە خالىڭدۇر يا تەھرىر ئېتەر ھالەتدە خەت
تامدى قۇدرەت كېلىكىدىن كۈن سەفەسىگە بىر نوقتە

(يۈزۈڭدىكى خالىمۇ ياكى يېزىلمۇۋاتقاندا خۇدانىڭ قەلىمىدىن كۈن سەھىپىسىگە تېمىپ كەتكەن چېكىتمۇ؟) تۆۋەندە بىز شائىرنىڭ مۇنۇ غەزەلگە نەزەرىمىزنى ئاغدۇرۇپ باقايلى:

نوقتەئى خالىڭ نىدىن شىرىن لەبىڭ ئۈستىدەدۇر
نوقتە چۈن ئاستىن بولۇر ھەرقايدا كىم يازىلسا لەب

(چېكىت خالىڭ نېمىشقا شىرىن لېۋىڭنىڭ ئۈستىدە؟ قاچان بولسۇن «لەب» دېگەن خەت يېزىلسا چېكىت ئاستىدا بولاتتىغۇ).

ناھايتى روشەنكى، بۇ مىسرالاردا شائىر ئۆزى ئاشىق - بىقارار بولغان «گۈزەل يار» نىڭ سېھرىي كۈچكە تولغان قاپقارا مېڭىنى چەكسىز ئىپتىخارلىق ۋە چوڭقۇر سۆيۈنچ ئىلكىدە سىزىپ بېرىدۇ. شۇڭا، بۇ غەزەلنى ئوقۇغان كىشىنىڭ قەلبى ئارامبەخش تۇيغۇنىڭ تەسىرىدە يېنىڭ تەۋرەيدۇ.

لەبىڭدە نىلگۈن خالىڭدۇر ئەي جانان

نچۈككىم شەربەت ئىچرە تۇخىمى رەيھان

(ئەي سۆيۈملۈكۈم، لېۋىڭ يېنىدا بىر قارا خال تۇرۇپتۇ، ئۇ خۇددى شەربەت ئىچىدە تۇرغان رەيھان ئۇرۇقىدەك كۆرۈنىدۇ.)

ئومۇمەن، شائىر «گۈزەل يار» نىڭ كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغان، ئىپار ئەڭلىك خالىنى شەربەت ئىچىدە تۇرغان رەيھاننىڭ ئۇرۇقىغا ئوخشىتىپ، ئىشقا سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان يۈرەكنىڭ ھېسسىيات ئۈنچىلىرىنى نۇرلاندۇرىدۇ. شۇڭا، شائىر قەلبىنىڭ پىنھان قاتلاملىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان مۇھەببەتتىن ئىبارەت بۇ خىل يالقۇنلۇق شېئىرىي ھېسسىيات، كىشىگە تەبىئىي ھالدا گۈزەللىك تۇيغۇسى ئاتا قىلىدۇ.

9 كىرىپىك

كىرىپىك ئادەمنىڭ چىرايى گۈزەللىكىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغان تاشقى ئەزالارنىڭ بىرىدۇر. شۇڭا، شائىر نەۋائىي يارنىڭ كىرىپىكلىرىنى تەسۋىرلەشكە يۈكسەك ئېتىبار بىلەن قارايدۇ، مەنىۋى پاسا-ھەت بىلەن يازغان كۆپلىگەن لىرىكىلىرىدا ئىنسان گۈزەللىكىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپ، «گۈل يۈزلۈك پەرى» نىڭ جاننى ئېلىپ ياندا قويىدىغان كىرىپىكلىرىنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ تەسۋىرلەپ، كىشىنىڭ بەدىئىي زوقنى قوزغايدىغان ئېستېتىك شېئىرىي گۈزەللىك ۋە تاكامۇللاشقان ئېستېتىك قىممەت يارىتىدۇ. ئېستېتىك غايىسىنىڭ ئارامبەخشلىك قىرغاقلىرىغا پەيدىنپەي يېقىنلاپ بارىدۇ. مىسال ئۈچۈن نەۋائىينىڭ مۇنۇ غەزەلنى كۆرۈپ باقايلى:

ياغدۇرۇپ ناۋەك بۇزۇغ كۆڭلۈم ئىمارەت ئەيلەدىڭ
گويىيا ھەلفۇش ئېتىپ قويدۇڭ ئاڭا ھەريان سۈتۈن

(كىرىپىك ئوقۇغۇنى ياغدۇرۇپ، بۇزۇلغان كۆڭلۈمنى خۇددى ھەل بەرگەن تۇۋرۇكلەرنى قويۇپ، يېڭى ئىمارەتكە ئايلاندۇردۇڭ).

مانا بۇ پاساھەتلىك مىسرالار كامالەتكە يەتكەن ئىنسان گۈزەللىكىنىڭ، ئىنسانىي سۆيگۈنىڭ ئەڭ يۈكسەك، ئەڭ يېقىملىق مەدھىيەسى، شائىر تەڭداشسىز گۈزەللىكىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن «ئە-دېئال يار» نىڭ كىرىپىكلىرىنى مەجازىي ۋاسىتىلەر بىلەن گىرەلەشتۈرۈپ، ئىشقا - مۇھەببەت لىرىكىلىرىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى يەنىمۇ ئاشۇرىدۇ. شۇبھىسىزكى، بىز شائىرنىڭ غەزەللىرىدىكى مەنىۋى دۇنياغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىدىغان بولساق يەنە چىن مۇھەببەتكە ئوقۇلغان مۇڭلۇق مەدھىيەلەرنى، ئاڭلايمىز، ئۆز نۆۋىتىدە ئىشقا سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان لىرىك قەھرىماننىڭ مەپتۇنلۇقنى يوشۇرۇن رەۋىشتە ئىزھار قىلغانلىقىنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز.

ئەگەر مىزگانۇ قاشىڭ ھەيرەتى ئەردى ئەمەس گەردۈن
نې ئەردى ئەيلەمەك ئاھىم ئوقى قەددىمنى يا قىلماق

(ئەگەر كىرىپىكنىڭ بىلەن قېشىڭ پەلەكنى ھەيرەتتە قالدۇرمىغان بولسا، ئاھىمنى ئوق، قەددىمنى يا قىلىپ نېمە قىلاتتىم؟)

شائىر يەنە بىر غەزەلدە يارنىڭ كىرىپىكلىرى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

كۆڭۈل سەيدى كۆزۈڭدىن ھېچ قۇتۇلماس

نى مۇندا تۈزدىلەر ئول خەيلى مىزگان

(كۆڭۈل ئوۋى كۆزۈڭدىن ھېچ قۇتۇلمايدۇ، چۈنكى بۇ تەرەپتە كىرىپكىلىرىڭ بەتلەنگەن تۇرسا.)
دەرھەقىقەت، شائىر كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان سەرۋى - قامەتلىك، پەرىشتە سۈپەت «گۈزەل يار» نىڭ كىرىپكىلىرىنى ئوققا ئوخشىتىش ئارقىلىق يارنى تېخىمۇ تەڭداشسىز گۈزەللىك سۈپىتىگە ئىگە قىلىدۇ. شۇنىڭدەك كۈچلۈك سىمۋوللۇق خاراكتېرىگە ئىگە نۇرانە ئوبراز «يار» نى ۋاسىتە قىلىش ئارقىلىق پاك مۇھەببەت رىشتىسىگە چۆمۈلگەن ئىنسان ۋە ئىنسان گۈزەللىكىنى، يار ۋاسالىغا بولغان زارىقىش، سېغىنىش - ئىنتىزارلىقنى، ئىنسانىي گۈزەللىككە مەھلىيا بولۇش غايىسىنى تەسىرلىك ئىپادىلەيدۇ.
قىسقىچە خۇلاسەلىگەندە، نەۋائىي يۈكسەك بەدىئىي كامالەتكە تويۇنغان لىرىك غەزەللىرىدە بۈيۈك ئىنسانىي تۇيغۇ بولغان چىن سۆيگۈ - مۇھەببەتنى ئوتتەك قىزغىن ھاياجان بىلەن كۈيلەيدۇ، چىن مۇ - ھەببەتنى سۆيىدىغان، ۋاپادار، ساداقەتمەن «ئىدېئال يار» (غايىۋى يار) نى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرۈپ، ئۇنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سۆيىدۇ. قەلبىدە گويا ئوت بولۇپ، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئىشقى - مۇھەببەتنى رېئاللىقتىكى ئىنساننىڭ تەبىئىي گۈزەللىكى بىلەن قاناتلاندۇرۇپ، ئۆز غايىسىدىكى «ئىدېئال يار» نىڭ گۈزەللىكىنى، سۆيگۈ بېغىنىڭ جىلۋىلىك سېھرىي مەپتۇنكارلىقىنى زوق - شوخ بىلەن كۈيلەيدۇ. ئۆزىگە خاس ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە، تىپىكلەشكەن ئۆلمەس بەدىئىي ئوبراز «گۈزەل يار» نىڭ تاشقى كۆرۈنۈش گۈزەللىكىنى مۇڭلانغان قەلبىنىڭ ئىچكى ھېسسىيات گۈزەللىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئىخچام ۋە يىغىنچاق تەسۋىرلەشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، نەۋائىي غەزەللىرىدىكى كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالدىغان «گۈزەل يار» نىڭ جىلۋىدار ئوبرازى كىتابخانلارنى زوقلاندۇرۇش تەلىپىگە يېتىپ، يۇقىرى ئېستېتىك ئۈنۈم ھاسىل قىلىدۇ.
ئىزاھاتلار:

- ①② ئابلىز ساقى پەزىلەتشاھ: «گۈزەللىك ئاياللارنىڭ ھەقىقىي ئىمتىيازى»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2006 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى، 1 - بەت.
③ توختى ھاجى تىللا تۈزگەن: «ئاياللار ھەققىدە ھېكمەتلەر»، شىنجاڭ ياش - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2002 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 78 - بەت.
④ يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى، 97 - بەت. پايدىلانغان ماتېرىياللار:
ئەلىشىر نەۋائىي: «غەزەللەر» (تېمىپجان ئېلىيوف نەشرگە تەييارلىغان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىلى 12 - ئاي، 1 - نەشرى.
شەرىپىدىن ئۆمەر: «ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى» (1 -، 2 - قىسىم)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2007 - يىلى 3 - ئاي نەشرى.
ماھىنۇر ئەنۋەر: «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلرىدىكى ئىنسانلارنىڭ تاشقى قىياپەت گۈزەللىكى توغرىسىدا»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2008 - يىللىق 1 - سان.
ماخمۇتجان مۇھەممەت: «نەۋائىي غەزەللىرىدىكى ئىنسانپەرۋەرلىك روھ ۋە بەدىئىي يۈكسەكلىك»، «تارىم» ژۇرنىلى، 1998 - يىللىق 4 - سان.
مۇھەممەتتۇرسۇن ئېلى: «يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئادەم گۈزەللىكى قارشى ھەققىدە»، «ئۇلۇغ ئىلمىي ئابىدە - قۇتادغۇبىلىك، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى نەشرى.

(ئاپتور ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ 2009 - يىللىق 3 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

دانشمەن دېدەك

(چۆچەك)

توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: مۇتەللىپ پالتاجى، خەپىز ساتتار سالمۇ

سودىگەر ئوغلىنى كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلەپتۇ. ئۇنىڭغا سودا - سېتىق، جەڭ ماھارەتلىرىنى ئۆگىتىپتۇ. شۇڭا، ئوبۇلەسەن ناھايىتى ئەدەپلىك، بىلىملىك ۋە باتۇر بولۇپ يېتىلىپتۇ. ئوبۇلەسەن ئون سەككىزگە تولۇپتۇ. بۇ چاغدا سودىگەرگە قېرىلىق يېتىپ، يېشى سەكسەندىن ئېشىپ، چىشىلىرى چۈشۈپ، بەللىرى مۈكچىيىپ، ئاجىزلىق ۋە بىمارلىق غالىب كەلگىلى تۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ ئوغلى ئوبۇلەسەننى چاقىرىپ: — ئوغلۇم، بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىدى. مەندىن كېيىن قالساڭ، يىغقان مال - دۇنيالىرىم ساڭا بىر ئۆمۈر يېتىدۇ، يامان كۈنگە قالدۇرمايمۇ دەپ غەم يېمە. ھەر دائىم پاك دىيانەتلىك بولغىن، تەكەببۇرلۇقنى، يامان نىيەتنى قويغىن. سەنمۇ چوڭ بولۇپ قالدىڭ، بالىلىق دەۋرىڭدىكى ئويۇن ھازىر ساڭا ياراشمايدۇ، ۋاقتىنى قەدىرلەپ ئىلىم - ھۈنەر ئۆگەن، «ھۈنەرلىك ئەر خار بولماس» دېگەن گەپ بار، — دەپ نەسىھەت قىپتۇ ھەمدە ئۇزاق ئۆتمەي باقىي دۇنياغا سەپەر قىپتۇ. ئوبۇلەسەن قازاغا رازى بولۇپ، ئاتىسىنىڭ نەزىر - چىراغلىرىنى بېرىپ تۈگىتىپتۇ.

ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە، تەكلىماكاننىڭ تۆرىدە بىر شەھەر بولغانىكەن، شەھەر ئىچى گۈل - گىياھلارغا تولغانىكەن. بۇ شەھەردە زامان ئەھلىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن، بايلىقتا قارۇنغا يېتىشكەن، ئەقىل - پاراسەتلىك، ناھايىتى پاساھەتلىك، ئىلىم - ھۈنەرگە تولغان، ئەلگە تونۇلغان بىر سودىگەر بار ئىكەن. سودىگەرنىڭ توققۇزى تەل، پۈتۈن ئارزۇسى ھەل بولغان، بېشىغا بەخت قۇشى قونغان بولسىمۇ، ھاياتىدا زادىلا پەرزەنت يۈزى كۆرمەپتۇ. لېكىن، پەرزەنت كۆرۈشتىن ئۇنىڭ مەدنىي ئۆزىدىن پەرزەنت تىلەپتۇ.

«تىلىگەن تاپار» دېگەندەك سودىگەرنىڭ تىلىكى ھاسىل بوپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ بىر ئوغلۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. سودىگەرنىڭ خۇشلۇقتىن بېشى ئاسمانغا يېتىپتۇ. ئۇ ئوغللىغا ئوبۇلەسەن دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. سودىگەر شۇ خۇشلۇقىدا قوي، كالىلار سويۇپتۇ، داشقازانلار ئېسىپ ئەلگە ئاش تارتىپتۇ، خەيرى - ئېھسان ئۈچۈن تەڭگە - تىللارنى چېچىپتۇ. ناخشا - كۈيلەر ياڭراپ ئەل كۆڭلى ئېچىلىپتۇ. بۇ توي ئۈچ كېچە - كۈندۈز داۋاملىشىپتۇ.

بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ يېنىدا ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ناھايىتى چىرايلىق لەززەت ئىسىملىك بىر دەپدىكى بار ئىكەن.

بىر كۈنى ئوبۇلھەسەن ئەتىگەنلىك ناشتسىغا يېگۈدەك بىرەر نەرسە تاپالماي بېشى قېيىپ، ماغ-دۇرى كېتىپ ئولتۇرغاندا، لەززەت ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— غوجام، غەم قىلمىسىلا. ئاقىللار: «ياش ىد-گىتلەر ئەقىل ۋە نەپسىدىن ئىبارەت ئىككى كۈچ-نىڭ تەسىرىدە بولىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ ئەقلى غا-لىب كەلسە، تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ راھەت - پاراغەتكە ئېرىشىدۇ؛ ناۋادا نەپسىنىڭ كەينىگە كىرسە، پالاكەت ۋە ھالاكەتكە دۇچار بولىدۇ» دېگەن ئىكەن. سىلى ئەدەپ - ئەخلاق بىلەن ئىد-لىم - ھۆنەرنىڭ ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك ئىكەن-لىكىنى ئۇنتۇپ مۇشۇ كۈنگە قالدىلا. ئەمدى بۇ پالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى شۇكى، مېنى شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارسىلا، شاھ ھوزۇ-رىدا باھاغا سالىسىلا. شاھلار شەھۋەتخور كېلىدۇ. ناۋادا، شاھ مېنى ئالماقچى بولسا، مىڭ تىللا باھا قويسىلا، ئەگەر شاھ ھەيران بولۇپ قارىغۇدەك بولسا، سىلى: «ئەسلى ئونمىڭ تىللىق دېدەك ئىدى، ھوزۇرلىرىدا قىممەت دېيىشكە تىلىم بارمىدى» دېسىلە. ئەگەر شاھ باشقا گەپ سوراپ قالسا، جىم تۇرسىلا، ئۇنىڭغا جاۋابىنى ئۈزۈم بېرىمەن، — دەپتۇ. نەزم:

كۆل ئىدى تۈنۈگۈنلا، بۈگۈن تېقىر،
باي ئىدى تۈنۈگۈنلا، بۈگۈن پېقىر.
بايلىق كېتىپ، بېشىدىن بەخت ئېغىپ،
ناشتا ئۈچۈن بىر نان تېپىش بولدى ئېغىر.

شۇنداق قىلىپ ئوبۇلھەسەن دېدەكنى سېتىش ئۈچۈن شاھ ھوزۇرىغا كىرىپتۇ ۋە قىزنى ساتىدۇ. غانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوبۇلھەسەننىڭ دوست - يارانلىرى كېلىپ، ئۇنىڭ قايغۇسىغا تەسەللى بېرىپ، كۆڭلىنى تىندۈرۈپتۇ ۋە كېلىش مەقسىتىنى بىلدۈرۈپتۇ:

— ئوبۇلھەسەن، — دەپتۇ ئۇلارنىڭ بىرى، — سېنىڭ شۇنچە مال - دۇنيانىڭ تۇرسا، جاپا چېكىپ نېمىمۇ قىلارسەن. كىشىلەر مال - دۇنيا يىغىمىز دەپ جاپا چېكىشىدۇ. جاپا چېكىشنىڭ مەقسىتىمۇ ياخشى ياشاش ئۈچۈنغۇ، — دەپتۇ.

بۇ سۆزلەر ئوبۇلھەسەننىڭ كاللىسىدىن ئۆتۈپ-تۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ ئويۇن - تاماشا، ئەيش - ئىشرەتكە كىرىشىپتۇ. مال - دۇنياسىنى توپىدەك شامالغا سۈرۈپتۇ.

«يېتىپ يېسەڭ تاغۇ توشۇماس» دېگەندەك ئىككى يىل ئۆتەر - ئۆتمەي ئوبۇلھەسەن بىر تى-يىن پۇلغا خار، بىر نانغا زار ھالەتكە چۈشۈپ قاپ-تۇ. بۇرۇنقى بايۋەتچىلىك تونىنىڭ ئورنىغا سىپا-يىلىك جەندىسىنى كىيىپتۇ. ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىمۇ ئۇنى كۆرسە قاچىدىغان بوپتۇ. نەزم:

يوقنى تاپماق بەسى مۈشكۈلدۇر ئەجەب،
بارنى يوق قىلغۇسىدۇر ھۇرۇن تەلەت.
بەش ئەزا ساق خارچىلىقتۇر بەك يامان،
قېرى - ياش ھەممە ئوقارلار لەنەت.

بەزىلەرگە گاداىلىقتىن دۆلەت قونسا،
كۆك ئاسماندا قانات قېقىپ قىلۇر پەرۋاز.
قىرقىلىسىمۇ قاناتلىرى قورقمايدۇ ھېچ،
كونا دوست، ئۆز ئەجرى بار، ئاتا سەرباز.

ھۈنەرسىز بايلىقنى ئەسكە ئالساق،
سۇسىز قالغان بۇلاققا نەزەر سالغىن.
قالماي ئەگەر ئېغىر كۈنگە دېسەڭ،
سۇ كەلگۈچە ئېرىققا توغان سالغىن.

گەرچە ئوبۇلھەسەننىڭ ھېچنەرسىسى قالمىغان

لەرزەت خەۋەردار، ئەقىل - پاراسەتلىك قىز ئىدە - كەن. قايسى ئىلىمدىن سورىماقچى بولساڭلار، جاۋاب بېرىشكە تەييار ئىكەن. سوراڭلار، قايسى ئىلىمدىن سورىساڭلار ئىختىيارىڭلار، - دەپتۇ. قىز شاھنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپتۇ ھەمدە قولغا تەمبۇر ئېلىپ غەزەل ئوقۇپتۇ:

گەر مۇرادىم ئىچرە يەتكۈسى،
غەم بىلەن ئەندىشە مەندىن كەتكۈسى.

غەيرىتىمدىن بولمىسا مەقسەت تامام،
ئۇندا مەن مەزۇر بولغۇم، ۋەسسalam.

لەرزەت غەزىلىنى ئېيتىپ بولۇپ كۆپچىلىككە قاراپ:

- قېنى، قانداق سوئاللىڭلار بولسا جاۋاب بېرىشكە تەييارمەن، ئەمما بىر شەرتىم بار، يېڭىمۇ ئال - سام يېڭىلىگەن كىشىنىڭ كىيىمىنى يېشىۋالمەن، بىر كاسە مەي ئىچىۋالمەن، تەڭگە - تىللا ئالمايمەن، مال - دۇنياغا نەزەر سالمايمەن، - دەپتۇ. شۇ چاغدا ئولتۇرغانلاردىن بىر بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ، ساقلىنى سىلاپ تەكەببۇرلۇق بىلەن سوراپتۇ:

- قۇۋۋىتى، جىنىسى، ئۆلىدىغىنى - بۇلار ھەركىمنىڭ بىلىدىغىنى. بۇ ئۈچ ئىشنىڭ كىشى - لەرنىڭ سالامەتلىكىگە بولغان مۇناسىۋىتى قانداق؟ شاھ قىزنىڭ جاۋابىنى سۈكۈت ئىچىدە كۈتۈپتۇ، دېمىنى ئىچىگە يۈتۈپتۇ. سورۇن خۇددى مازار - دەك جىمجىتلىققا چۆمۈپتۇ.

لەرزەت ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

- ئۆز ئەھۋالىنى توغرا بىلىش سالامەتلىككە پايدىلىق. ئەر كىشى بىلەن ئايال كىشىنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى ئوخشاش ئەمەس، ئۇلاردىن ئوخشاش ئىش - لەشنى تەلەپ قىلىش دورۇس ئەمەس، ئەگەر ئوخ - شاش ئىشلەش تەلەپ قىلىنسا، سالامەتلىككە زى -

لەرزەت ھەقىقەتەنمۇ يەتتە ئىقلىمدىن تېپىل - غۇسىز گۈزەل ئىكەن. ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايىنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدىكەن. بۇ ھەقتە شۇ زاماننىڭ شائىرلىرىدىن بىرى مۇنداق دېگەنكەن:

پەرىشتىمۇ ياكى ھۆرمۇ كۆرگىنىم،

يالقۇنىدا ئۆرتەندى بۇ يۈرىكىم.

كۆرگەن جاننىڭ ئەقلى - ھوشى لال بولۇر،

قۇياش ئۇنىڭ ئاتىسىمۇ بىلىمدىم؟!

شاھ لەرزەتنىڭ ھۆسن - جامالىغا ھەيران بوپ - تۇ، يۈرىكى ئاتەش بولۇپ يېنىپتۇ. شاھ قىزنىڭ باھاسىنى سورىغاندىن كېيىن، قىزدىن: - ئەي پەرى قىز، ئېتىڭ نېمە؟ - دەپ سوراپتۇ.

- لەرزەت، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز. - قانداق ھۈنرىڭ بار؟ - دەپ سوراپتۇ شاھ. - شاھ ئالىيلىرى، - دەپتۇ قىز، - ئىجتى - ھات قىلغان ئادەمگە بىلىم تەھسىل قىلىش قىيىن كەلمەيدۇ. مەن ئىلمى نۇجۇم، تارىخ، پەلسەپە، ئەدە - بىيات، تېبابەت، رەققاسلىق، مۇزىكا ۋە ئەدەب - ىملىرىنى ئۆگەنگەنمەن. تالاي پىرلارنى يەڭگەن - مەن. بىراق، پېشانەمگە «دېدەك» نامى پۈتۈلگەچكە سېتىلىشتىن باشقا ئىلاجىم يوق. بۈگۈن غوجام مېنى ھۇزۇرلىرىغا ئېلىپ كەلدى.

- شاھ قىزنىڭ سۆزلىرىدىن قىزنىڭ تولىمۇ چېچەنلىكىنى بىلىپتۇ. شۇڭا، ئۇ ئۆزىگە قاراشلىق جايلارغا ئايغاقچىلارنى چاپتۇرۇپ، بۈلۈك - پۈچ - قاقلىرىنىمۇ قالدۇرماي نامدار، نامسىز ئۆلىما، ھۆ - كۇما، ئالىم ۋە دانالارنى ئوردىغا توپلاپتۇ.

شاھ ئوردىنى ئالاھىدە زىننەتلەپ، قىزنى ئال - تۇن تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ، دەستۇرخانغا نازۇ - نېمەتلەرنى تولدۇرغۇزۇپتۇ ۋە ئولتۇرغانلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ:

- ئەي قەلەمدارلىرىم، بۇ قىز بارلىق بىلىم -

قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ئايانكى، بىر ئاياغلىق قۇش دەپ-
گىنىڭىز — قەلەم، ئەگەر قەغەزنى دېڭىز دەپسەك،
يول ئەلۋەتتە يېزىق.

بوۋاي لەززەتكە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ ۋە سوئالنى
داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— بارىكالا، قىزىم، كۈچلۈك ۋە مەرتىۋىلىك
بىر نەرسە باركى، بۇ پاندا ھېچكىم ئۇنىڭدىن خا-
لى ئەمەس، ئۇنىڭسىز ياشىماق تەس. ئۇنىڭ جېنى
يوق، بەدىنىدە قېنى يوق، قەدىر - قىممىتى ئۈس-
تۈن. بۇنىڭدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟

— ئەلۋەتتە خەۋىرىم بار، — دەپتۇ لەززەت
جاۋاب بېرىپ، — سىز تەڭگە - تىللانى نەزەردە
تۇتۇۋاتىسىز. ئۇ كۈچلۈك ھەم مەرتىۋىلىك، ئۇنىڭ
قېنى يوق، ئۇنىڭغا ئىگە بولغانلارنىڭ كۆڭلى توق،
مېھرى ئىللىق، تالاي كىشىلەرنى ئۆزىگە قىزىقتۇ-
رىدۇ، توغرا يولدىن ئازدۇرىدۇ.

— يەنە بىر جانسىز نەرسە بار ئىكەن، باي -
كەمبەغەلگە يار ئىكەن، ئوزۇقلىنىشى ئوت ئىكەن،
ئۇنىڭسىز ئۆي جۇت ئىكەن؛ بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرۇپ
سايىدىكەن، ناخشا ئېيتسا چوڭ - كىچىك ئاڭلايد-
دىكەن؛ ئۇنىڭ شەرىپىتىگە ئېغىز تەگكۈزسەڭ لەز-
زىتى شېكەردىن تاتلىقراق، راھىتى چىمەندىن
سالقىنراق، تۆت خىل ئوزۇقلۇقنى بەرمىسەڭ،
ھەممىدىن ھۇرۇنراق ئىكەن. بۇنىڭ نېمىلىكىنى
بىلمەسەن؟ — دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

— بۇ نەرسە دەل قازان، — دەپ جاۋاب بېرىپ-
تۇ لەززەت، — ئۇنىڭغا بايمۇ، كەمبەغەلمۇ ئېھتىد-
ياجلىق، ئۇنىڭسىز ئۆيدە ئىللىقلىق يوق. ئۇنى
ئوت ئارقىلىق ئىسسىتىپ، سۇ، سۈت قاينىتىپ،
تاماق پىشۇرسەن، بولمىسا ئۇنىڭ بىكار تۇرغىنى
تۇرغان. ئۇ قاينىغاندا ئاۋاز چىقىرىدۇ، پىشۇرغان
تاماقلىرى كىشىگە لەززەت بېرىدۇ.

بوۋاي سوئالنى داۋام قىپتۇ:

— ئاسمانغا چىققىلى بولامدۇ؟

— بىر كىتابتا يېزىلىشىچە، — دەپتۇ لەز-

يان، بۇ ھەممىگە ئايان. خوش، ھەرقاچان ئۆلىدۇ-
غانلىقىنى بىلگەن كىشىنىڭ كېسەلدىن ساقلىنىش
مەجبۇرىيىتى بار؛ يەنە بىرى ئاغرىق ئازابىنى
ئويلاش، بىھۇدە غەم قىلىش ئۆلۈمنى يېقىنلىتىدۇ،
ئادەمنى زەئىپلەشتۈرىدۇ.

بۇ جاۋابتىن قانائەتلەنگەن بوۋاي يەنە بىر سو-
ئال سوراپتۇ:

— غىزالىنىڭ پەرز ياكى سۈننەتلىكىنى
ئېيتىپ بەرسىڭىز.

— بۇ ھەقتە ئاقىلانە مەسلىھەتلەر كۆپ. ئادەم
ياشاش ئۈچۈن غىزالىنىدۇ، نەپسانىيەتچىلەر نەپسى
تۈپەيلى جازالىنىدۇ. غىزالىنىش تەبىئىي ئىش،
شۇڭا تاماق يېيىش پەرز، تەبىئىي تارتىمىغان
غىزانى زىيادە يېيىش سۈننەت ئەمەس، بەلكى مەك-
رۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ لەززەت.

— «ئۈچ نەرسە ئۈچ نەرسىنى يوقىتىدۇ، بۇنىڭ
ئاقىۋىتى كىشىنى قورقىتىدۇ» دەيدۇ، بۇنىڭ
قانداق مەنىسى بار؟ — دەپ سوراپتۇ ھېلىقى
بوۋاي.

— بىلىم ئەھلىلىرى بىلەن ياشانغانلار ھۆرمەت
قىلىنمىسا، جەمئىيەتنى پالاكەت باسدۇ؛ ئەل -
يۇرت ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلمىسا، مالاھەت ئاشد-
دۇ، خەلق بىرلىكتىن ئازىدۇ؛ يېمەكلىك ئىسراپ
قىلىنسا، ئۆيدىن بەرىكەت قاچىدۇ، ئېغىرچىلىق
يېتىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ لەززەت.

بوۋاي ئازراق ئويلىغاندىن كېيىن:

— ئەي ئەقىل ئىگىسى، پانىي ئالەمنىڭ پەرد-
سى، سەندىن بىر سوئال سوراي، جاۋابىنى توغرا
بەرسەڭ، ئايىغىڭغا باش قويۇپ تەزىم قىلاي. بىر
ئاياغلىق جانسىز بىر خىل قۇش بار بولۇپ، دەپ-
ئىزغا ئاجايىپ تېز يول سالىدىكەن دەپ ئاڭلىدىم،
ئەمما بۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىم، بۇنىڭ نېمە
ئىكەنلىكىنى ئېيتساڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

لەززەت تەمكىنلىك بىلەن:

— يېزىش ۋە سىزىشقا ھەرقانداق كىشى ھەۋەس

نىڭ خاسىيىتى ئادەم تېنىگە تولغان. يەنى ئوتنىڭ تەسىرى بىلەن ئادەم خۇشال بولىدۇ، قايغۇرىدۇ، غەزەپلىنىدۇ؛ سۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئادەم سەۋر - تاقەتلىك، چىدامچان، غەيرەتلىك بولىدۇ؛ شامالنىڭ تەسىرى بىلەن ئادەم تەپەككۈر قىلىپ ئۇچىدۇ؛ تۇپراقنىڭ تەسىرىدىن ئادەم دۇنيادىن نېرى كې - تەلمەيدۇ. ئادەمنىڭ ئۈچ خىل تومۇرى، ئىككى يۈز ئالتە پارچە سۆڭىكى بار. ئىچكى قۇرۇلمىلىرى سا - ناقلق. دۇنيانىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تولۇق بىلمەي تۇرۇپ، بىلىمەن دېيىش توغرا ئەمەس، ئەگەر دۇنيا قانۇنىيەتلىرىنى تولۇق بىلگەن بولساق ئىدۇق، ئۆلمەي ئەبەدى ياشىغان بولار ئىدۇق. شۇ نەرسە ئېنىقكى، دۇنيادا قانداق شەيئى بولسا، بۇنىڭ ھەممىسى ئادەم تېنىدە مۇجەسسەمدۇر. شۇڭا، ھەممىنى بىلىمەن دېيىش خاتادۇر.

— يۈرەك، ئۆپكە، جىگەر ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ تېبابەت ئالىمى.

— بىز كۆكرەك بوشلۇقىنى شاھ ئوردىسى دەپ قىياس قىلساق، يۈرەك پادىشاھ بولۇپ، ھەممىگە ئەمىر قىلغۇچىدۇر. ئۆپكە بىلەن جىگەر — ئوڭ قول، سول قول ۋەزىر بولۇپ، شاھ ئەمرىنى ۋاجىپ بىلگۈچىدۇر. ئەگەر ئۆپكە ئاغرىق، يۈرەك ساغلام بولسا يېگەن تاماقنىڭ قۇۋۋىتى تەنگە قونمايدۇ، يۈرەك كۈچكە تولىمايدۇ، يۈرەكنى كېسەل چىرمايدۇ، ئاخىرىدا ئەجەل يېتىدۇ.

تېبابەت ئالىمى لەززەتنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپتۇ ھەمدە سوئالنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— سىرتقى ئالامەت، ئىچكى كارامەتتىن دالالەت بېرەلمەيدۇ؟ تىۋىپلار تاشقى كۆرۈنۈشتىن ئىچكى كېسەللىكنى بىلەلمەيدۇ؟

— چىرايىنىڭ قېنى يوق، رەڭگى ئۆچكەن، تومۇرلىرى كۆكەرگەن، تىنىقى سېسىق، بەدىنى ئىسسىق كىشىلەر سالامەتلىكى ياخشى كىشىلەرگە ئوخشىماس، ئىچىدىكى دەردى سىرتىغا تەپمەي

زەت، — ئىنسانلار ئىخلاى بىلەن ئىزدىنىپ، بىلىم - ھۈنەر ئۆگىنىپ، شۇ ئارقىلىق كۆككە چىقالايدىكەن.

— ئېيتقىنا، قىزىم، — دەپ سوراپتۇ بوۋاي، — دۇنيادا ئىشىكى، تۇڭلۇكى يوق بىر ئۆي ئىچىدە نېسىۋىسى بار، بىردە جانلىق، بىردە جانسىز، رەڭ - گى - رويى قانسىز مەخلۇقمۇ بارمىدۇ، ئۇ ئىنسانلارغا يارمىدۇ؟

— بار، — دەپتۇ لەززەت ۋە سوئالغا نەزم ئارقىلىق جاۋاب بېرىپ:

ئىككى ياخشى ھەمراھ بولسا دوست بولىدۇ، توغرا جاۋاب بەرسەم كۆڭلۈم خوش بولىدۇ. تۇخۇم ئۆيدۈر، ئىشىكى ھەم تۇڭلۇكى يوق، ئۇ جانسىزدىن جانلىنىدۇ — قۇش بولىدۇ.

بوۋاي لەززەتنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىنىڭ ھەممىسىگە قايىل بوپتۇ. سوئال سوراش نۆۋىتى لەززەتكە كەپتۇ. لەززەت بوۋايدىن بىر سوئال سوراپتۇ. بوۋاي جاۋاب بېرەلمەي ئېغىر تىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھ بوۋاينىڭ چاپىنىنى سالدۇرۇشنى بويرۇپتۇ.

ئولتۇرغانلار ئارىسىدىن بىر تېبابەت ئالىمى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— قىزىم، ئادەم نېمە سەۋەبتىن ئىنسان دەپ ئاتالغان، ئۇنىڭ تېنى قانداق تۈزۈلگەن؟ ئادەمنىڭ قانچە تومۇرى، قانچە سۆڭىكى بار؟ — دەپ سوراپتۇ.

تەقىسىر، — دەپتۇ لەززەت، — بۇنىڭدىن ئازراق خەۋىرىم بار. دۇنيادا ئۆلمەيدىغان ئىنسان يوق. ئادەمنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بار، ئۇنى ھايۋانغا ئوخشاش قىلىپ بولمايدۇ. ئادەمنىڭ ئىككى قۇلاق، ئىككى كۆزى، ئېغىزى بىلەن بايان قىلىدىغان ئاقىل - قىلانە سۆزى بار. بۇرۇن ئارقىلىق نەپەس ئالىدۇ، ئادەم بەدىنىدە يەتتە تۆشۈك بار. ئادەم ئوت، سۇ، تۇپراق ۋە ھاۋادىن ھاسىل بولغان. بۇ تۆت شەيئە -

توختىماس.

— ئىچكى كېسەل نېمىدىن بولىدۇ؟

— ئوزۇقلىنىشتىن.

— شەرھەلەپ بەرگىن.

— تەبىئىتى تارتىمىغان، تۇرۇپ قالغان، بۇزۇل.

غان تائاملارنى يېيىش سالامەتلىككە ئىنتايىن زى.

يانلىق. يېيىش، ئىچىش ۋە دەم ئېلىشتىن ئىبارەت

ئۈچ ئىشنىڭ ئۆلچىمى بار. تار ئېرىققا ئارتۇق سۇ

باشلاشنىڭ ھاجىتى يوق.

— تېبابەت ئالىمى كۆڭلىمدە قىزغا «بارىكاللا»

ئېيتىپتۇ ھەمدە سوئال سوراشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— ئۈچ ئىشكى بار، ئىچىدە دېڭىزى بار بىر

تاغنى كۆردۈم. خۇدايىم ئۇنىڭغا كۆپ رىزىق، نې.

سىۋە بەرگەنلىكىگە زەن قويدۇم. تاغنىڭ يېشىدا

ئالتە يەردە ئۆي تۇرىدىكەن، تاغ كۆچىدىكەن. ئىك.

كى ئۆي ئىككى مەزگىل يېپىلىدىكەن، ئوچۇق

تۇرسا نۇرغۇن نەرسە تېپىلىدىكەن، مۇبادا ئىشكى

يېپىلىپ قالسا، بۇ ئېگىز تاغ تۇپراققا قېتىلىد.

كەن. ئىلاھىي قۇدرەت بىلەن يارالغان يەنە ئىككى

ئۆي خەۋەر كۈتۈپ تۇرىدىكەن، ئەگەر خەۋەرسىز

قېلىپ ئىشكى تاقىلىپ قالسا، ئۇ ئۆيلەرنىڭمۇ

زۆرۈرىيىتى قالمايدىكەن. قالغان ئىككى ئۆينىڭ

ۋەزىپىسى كىرگۈزۈپ چىقىرىدىكەن، ياخشى - يا.

ماننى بىلدۈرىدىكەن، بۇ ئىككى ئۆي قوشنا بول.

خاچقا كېرەكلىك خەۋەرلەرنى بەرگۈزىدىكەن. بۇ

تاغقا ئىككى تېرەك، ئىككى تېرەككە ئون پۇتاق يا.

رتىلىپتۇ. تاغ ئۈستىگە تىكىلگەن ئىككى تېرەك

بىر - بىرىگە يانداش تۇرۇپ قارىشىپتۇ. بۇ يەردە

ھەرخىل چۆپلەر ئۆسكەن ئىكەن، بىر يەردە ئاز،

بىر يەردە كۆپ ئىكەن. چۆپ تېرىشقا بىر كىم ئۇ.

رۇق سالمايدىكەن، سۇ قۇيىمىسىمۇ زادى قۇرۇپ

قالمايدىكەن. ئۈچ ئىشكىگە ئۈچ ئاچا يول سېلىد.

نىپتۇ، دەسلىپىدە بىر يول بىلەن ماڭغان نەرسە،

كېيىن بېرىپ ئىككى يولغا ئايرىلىپتۇ. بۇ تاغنىڭ

ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان تۆت ئارال تۆت شاھزادىنىڭ

ماكانى ئىكەن. شاھزادىلەر ئاشۇ تاغنىڭ خاقانىد.

كەن. بۇ يەردە ئەجدىھا، گۆھەر، دۈلدۈل ۋە نۇردىن

ئىبارەت تۆت شەيئى بىر - بىرىگە ھەمكارلىشىپ

ئىشلەيدىكەن. بەزىدە ئۇلار تاڭ قالغۇدەك چىشلىد.

شىدىكەن، بۇلارنىڭ سىرلىرىنى ئاچىدىكەن، بۇل.

بۈلدەك خەندان ئۇرۇپ سايىرايدىكەن، ياخشى - يا.

ماننى قويمايدىكەن. بۇ تەپسىلاتلارنىڭ نېمىلەردىن

بېشارەت بېرىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ بەرسەڭ.

— خوپ، — دەپتۇ قىز جاۋابىنى باشلاپ، —

ئىچى دېڭىز تاغ دېگەنلىرى ئادەمزات. ئىككى ئۆي

دېگەنلىرى — ئىككى كۆز، ئۇ ھاياتلىقنىڭ چىرىد.

غى. ئۇ ئوچۇق تۇرسا، كۆپ نەرسىلەر تېپىلىدۇ.

مۇبادا، قارىغۇ بولۇپ قالسا، يورۇقلۇق زۈلمەتكە

ئايلىنىدۇ. يەنە ئىككى ئۆي — ئىككى قۇلاق، ئۇ

ھەممە ئىشتىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ. ئەگەر، پاك

بولۇپ قالسا، ئىنساننى خاراب قىلىدۇ. سىلى قا.

رىسىلا، ياخشى - يامان پۇراقنى بىلدۈرىدىغان

ئىككى ئۆي — بۇرۇننىڭ ئىككى تۆشۈكىدىن باش.

قا نەرسە ئەمەس. ئىككى تېرەك دېگەنلىرى ئىككى

پۇت، ئون پۇتاق — ئون بارماقنى كۆرسىتىدۇ. ئا.

دەمنىڭ ساقال - بۇرۇت، چاچلىرى ئۇرۇقسىز ۋە

سۇسىز ئۆسۈپ تۇرىدۇ. ئۈچ ئىشكىنىڭ بىرى ئې.

غىز، تاماق ئېغىزدىن كىرىپ ئىككى يولغا ئايرىد.

لىپ كېتىدۇ. ئەگەر ئادەمنىڭ نەپسىنى ئەجدىھا

دېسەك، ئەقىل گۆھەردۇر. نەپس غالىب كەلسە،

بايمۇ ئاخىرىدا دىۋانگە ئايلىنىدۇ. بىلىم — كۆز،

كۆڭۈل — دۈلدۈل. بۇلارنىڭ نام - ئەمەلىنى بايان

قىلغۇچى تىل — سايىراپ تۇرغان بۇلبۇل.

— بىر جاي بار، — دەپتۇ تېبابەت ئالىمى، —

كۈن نۇرى بىر قېتىم چۈشىدۇ، ئىككىنچىلەپ

ھەرگىز چۈشمەيدۇ، بۇ قانداق جاي؟

— دۇنيادا بۇنداق يەرلەر كۆپ، تاغ يېرىلىپ

چوڭقۇر سايىنى بېسىۋالسا، ئۇنداق يەرگە مەڭگۈ

كۈن نۇرى چۈشمەيدۇ. مۇسا پەيغەمبەر ھاسسى

بىلەن نىل دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئوتتۇرىسىدىن

يان، — دەپتۇ لەززەت.
 نازىم سورايتۇ:
 — دۇنيا قانداق يارالغان؟
 لەززەت بايان قىلىپ دەپتۇ:
 — جان - جانىۋارلار تۇپراقتىن يارالغان،
 تۇپراق سۇنىڭ كۆپىكىدىن يارالغان. سۇ سالقىنى -
 نىڭ ھاسىلى، سالقىن ئىسسىقنىڭ مەھسۇلى.
 بۇ جاۋابتىن نازىمنىڭ ئەقلى قېچىپتۇ. ئۇ
 ئورنىدىن تۇرۇپ سوئالغا ئېغىز ئېچىپتۇ:
 — ئاخىرقى سوئالىم شۇكى، نېمە قىلىپتىن
 ئۆتكۈر؟ قانداق نەرسە بالدىن تاتلىق، تاشتىن قات -
 تىق؟ ھاياتلىقتىكى ئەڭ ئۇنتۇلغۇسىز ۋاقىت قا -
 چان؟ بىر ھەپتىلىك خۇشاللىقنى كىم بىلىدۇ؟ ئا -
 دەمنىڭ يوشۇرالماس سىرى قايسى؟ قانداق قىل -
 غاندا تىرىك ئادەم ئۆلگەن بولىدۇ، قانداق ئادەمنىڭ
 كۆڭلى كۈلگەن بولىدۇ؟ قايسى چاغدا تۇرمۇش
 زىندان بولىدۇ، بىر جانلىق كىشىلەرگە دۈشمەن
 بولىدۇ؟ يەردىن چىقىپ كۆككە ئۇچقان، يەتتە مەخ -
 لمۇقنىڭ شەكلىنى قۇچقان زادى نېمە؟
 لەززەت جاۋاب بېرىپ دەپتۇ:
 — دۇنيادا پەرزەنت بالدىن تاتلىق؛ يوقسۇزلۇق
 بىلەن جۇدالىق تاشتىن قاتتىق؛ قىلىچتىن ئۆتكۈر
 تىلدۇر، بۇنىڭغا قايىل دىلدۇر؛ ياخشىلار ئەدەپ -
 ئەخلاققا مايىلدۇر، ئۇلارنىڭ سۆزىگە ئەھلى ئاۋام
 قايىلدۇر. ئەدەپسىزنىڭ ئاغزىدىن چىققان سۆز
 ئاچچىق، بۇنداقلارنىڭ ھەممىسى پاسىق؛ ۋىسال
 تاپقان قىز بىلەن يىگىتنىڭ يۈرەك سۆزلىرىنى
 ئېيتقان تۇنجى كۈن قايتا كەلمەيدۇ. بۇنى ئۇلار
 ئۆزلىرى سەزمەيدۇ، مۇھەببەت ئىگىلىرى بۇنى بى -
 لىدۇ، شۇڭا شۇنداق كۈننىڭ قايتا تەكرارلىنىشى -
 نى ئارزۇ قىلىدۇ؛ يەتتە كۈننىڭ ياخشىسى ھەر -
 كىمگە ھەر تۈرلۈك، بۇنى جەزمەن بىلگۈلۈك؛ پا -
 دشاھ تەختكە چىققان كۈنىنى، ئالىملار ئاتاق -
 ئابروي تاپقان كۈنىنى ماختايدۇ، شۇ كۈننى ياخشى
 دەپ ھېسابلايدۇ، ئۇنىڭدىن ئارتۇق خۇشاللىقى بول -

ئىككىگە بۆلۈۋەتكەن، شۇ يەرگە كۈن نۇرى چۈش -
 كەندى، ھاسىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن ھېلىقى
 يەرنى سۇ بېسىۋالغان. شۇ يەرگە شۇنىڭدىن كېيىن
 زادىلا كۈن نۇرى چۈشۈپ باقمىدى، — دەپ جاۋاب
 بېرىپتۇ لەززەت.
 تېبابەت ئالىمى بۇ جاۋابىنىمۇ توغرا تېپىپتۇ ۋە
 ئەبجەتتىن سۆز ئېچىپتۇ:
 — بىر توپ كەپتەر ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئۇچۇپ -
 تۇ. بىر توپى يەرگە، بىر توپى ياغاچقا قو -
 نۇپتۇ. ياغاچتىكى كەپتەرلەردىن بىرى كېلىپ
 يەرگە قونسا، ئىككى توپ كەپتەر تەڭ بولىدىكەن،
 يەردىكى كەپتەرلەردىن بىرى ئۇچۇپ بېرىپ ياغاچقا
 قونسا، يەردىكىسى بىر ھەسسە كەم بولىدىكەن.
 قېنى ئېيتىڭ، جەمئىي نەچچە كەپتەر بار، نەچچە -
 سى ياغاچقا، نەچچىسى يەرگە قونغان؟
 — لەززەت جاۋاب بېرىپ دەپتۇ:
 — بۇ سوئاللىرىغا مەدرىستىكى تالىمۇ جاۋاب
 بېرەلەيدۇ، ئويلانسا كىچىك بالىمۇ بىلەلەيدۇ. كەپ -
 تەرلەرنىڭ سانى ئون ئىككى. ياغاچتىكى كەپتەر
 يەتتە، يەردىكىسى بەش.
 — بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغان تېبابەت ئالىمى لەز -
 زەتنىڭ جاۋابلىرىغا قايىل بوپتۇ ھەمدە:
 — مانا چاپنىم، بۇ يەردە قارار تاپمىسۇن مې -
 نىڭ تاپنىم، — دەپ چاپنىنى تاشلاپ، بېشىنى
 قاشلاپ شاھتىن رۇخسەت ئېلىپ چىقىپ
 كېتىپتۇ.
 شۇ چاغدا قىزنىڭ قېشىغا نازىم ئىسىملىك
 بىر ئاقىل كىشى كېلىپ:
 — مەن ھېچكىم بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى
 سوراپ باقاي، جاۋاب بېرەلمىسەڭ چاپنىڭنى ئې -
 لىپ ساتاي. قېنى جاۋاب بەرگىنە، دۇنيا مەۋجۇت
 بولۇشتىن ئىلگىرى يارىتىلغان بەش نەرسە
 قايسىلار؟
 — ئوت، سۇ، ھاۋا، يورۇقلۇق ۋە قاراڭغۇلۇق -
 نىڭ دۇنيادىن بۇرۇن يارىتىلغانلىقى ھەممىگە ئا -

لەززەتنىڭ جاۋابىغا سورۇن ئەھلى ھەيران قېلىشىپتۇ. بىرقانچە ئۆلىما، دانىشمەنلەر بېرىلگەن جاۋابلارغا قايىل بولۇپ چاپىنىنى ساپتۇ. سوئال سورىغۇچىلار بولمىغانلىقتىن ئارىنى سۈكۈت بېسىپتۇ. شۇ چاغدا پادشاھ ئېغىز ئېچىپ:

— قىزىم، ئەقىل - پاراسەتتە كامالەتكە يېتىپسەن، ئىلىم - ھېكمەتتە نۇسرەت قۇچۇپسەن. مېنىڭمۇ بىر - ئىككى تېپىشماق سوئالىم بار ئىدى، قانائەت تاپقۇزۇپ، كۆڭلۈمنى بىئاراملىقتىن خالاس قىلساڭ، — دەپتۇ.

— قېنى سورىسلا، شاھىم، كۈچۈمنىڭ يېتىدە. شىچە جاۋاب بېرىشكە تەييارمەن، — دەپتۇ لەززەت.

سوئال:

بىر جانسىز شىرنى كۆردۈم، يالغۇز تىلى، ئوخشىماس ھىچنەرسىگە ئۇنىڭ تۈرى. بولسىمۇ ئۆزى جانسىز جانلىق ئالغان، ساڭمۇ ئايان بەلكىم بۇنىڭ سىرى؟! جاۋاب:

دەسلەپ قورقۇپ ئۆزلىرىگە يانداشمىدىم، ئىقتىدارىم يەتمىگەنگە تالاشمىدىم. جانلىقنى ئالغان جانسىز قارماق ئۆزى، تېپىشماقنىڭ مەنىسىدىن ئادا شمىدىم. سوئال:

بىر جانسىز بوغۇپ قويسا گۈرۈلدەيدۇ، ھېچبىر نەرسە كۆرەر كۆزىگە كۆرۈنمەيدۇ. ئادەملەرنىڭ قولىدا راست ئىختىيارى، كېچە - كۈندۈز ئىشقا سالىساڭ ئېرىنمەيدۇ. جاۋاب:

تۆمۈرچىنىڭ كۆرىگى راست گۈرۈلدەيدۇ، سىرتىدىن ھېچبىر نەرسە كۆرۈنمەيدۇ. ئاشۇرىدۇ جاۋابىمنىڭ راستلىقىنى، ئادەم ئۇنى ئىشلەتسلا ئېرىنمەيدۇ. سوئال:

مايدۇ. سودىگەرنىڭ نۇرغۇن پايدا ئالغان كۈنى، ئۇخلىيالمى ھېساب قىلىپ ياتقان كۈنى، شادلىقىدىن بىغەملىككە ياتقان كۈنى قەدىرلىك. چۈنكى، ئۇلار بايلىققا توپمايدۇ، مەنپەئەت ئۈچۈن جېنىنى قۇربان قىلىشتىن يانمايدۇ. قىز بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ، قوشۇمىسىنى تۈردە ئېلىپ، بەزى سوئاللارغا نەزم بىلەن جاۋاب بېرىپتۇ:

دۇنيادا مەڭگۈ ياشار جانلىق بولماس، ئەجەلدىن قاچقان بىلەن ئۇ قۇتۇلماس. تۇغۇلغاننىڭ ئۆلىمىكى چىن ھەقىقەتتۇر، ئەجەل كەلسە ئۇنى ھېچكىم يوشۇرالماس.

ئاڭلىغاندىن ھەرقاچان كۆرگەن ئارتۇق، كۆرگەننى بۇزماي سۆزلەپ بەرگەن ئارتۇق. يالغان سۆزۈڭ ئەل ئالدىدا ئېنىقلانسا، ئۇندىن كۆرە ھايات يۈرمەي ئۆلگەن ئارتۇق.

خوش، يەنە بىرى، دۇنيادا ھېچكىم يامانلىقنى ئۆزىگە راۋا كۆرمەيدۇ. ئايال ئېرىنى چىن ئىخلاس بىلەن ھۆرمەت قىلسا، شۇ كىشىنىڭ كۆڭلى ھەمىشە باھار تۇرىدۇ، جۈدۈن - چاپقۇننى بىلمەيدۇ. بىز ئەۋلادلارنىڭ غېمىنى يېگەنلىكىمىز ئۈچۈن ئۇلارغا ئەقىل كۆرسىتىمىز، مەسلىھەت بېرىمىز، ئاتا - ئانىنىڭ مەسلىھەتكە كىرمىگەن بالىنى دەل تۇرمۇشنىڭ زىندانى دەيمىز.

يەردىن چىقىپ كۆككە ئۇچقان، ئادەمگە دۈشمەن بولغان يەتتە مەخلۇقنىڭ سۈپىتىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن جانلىق — چېكەتكە. ئۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسىدۇ، قانات چىقىرىپ ئۇچىدۇ. زىرائەت - لەرگە زىيان سالىدۇ، ئۇنىڭ كاساپىتىدىن چىرايلىق يېشىللىقلار قاقاس بولىدۇ. ئۇ ئات باشلىق، يىڭنە قاناتلىق، تۆگە ئاياغلىق، يىلان قۇيرۇقلۇق، چايان قېرىن، ئۆكۈز بويۇن، كېيىك مۇڭگۈز لۈكتۈر.

خىنى بىلمەيمەن. بۇنداق بىلىم - ھۈنەردە كامالەت - كە يەتكەن قىزىمىزنىڭ بولغانلىقىدىن خەلقىمىز پەخىرلەنسە بولغۇدەك. ئەگەر لايىق كۆرسىڭىز، بۇ قىزنى باشتىن - ئاياغ كىيىندۈرسەم، ئۇنىڭغا ئون مىڭ تىللا ھەدىيە قىلسام ھەمدە بۇ ئىلتىپاتىم ئۈچۈن ئۇنىڭ رەھىمىتىگە سازاۋەر بولسام، - دەپتۇ.

شاھ بۇ تەلەپنى ماقۇل كۆرگەندىن كېيىن: - نەغمە - ناۋا قىلىنسۇن، زىياپەت باشلاڭ. سۇن، - دەپ پەرمان قىپتۇ. شۇ چاغدا لەززەت بەرباپنى قولغا ئېلىپ غەزەل باشلاپتۇ:

مەن چىمەننىڭ بۇلبۇلى،
سەن ئېچىلغان گۈلۈمسەن.
كۆڭلۈمدىكى ئارزۇنى
ئەلگە يايار ئۈنۈمسەن.

لەززەت ئۆزىنىڭ ئارزۇ - ئارمىنى، مەقسەت - نىشانى، ھەسرەت - پىغانى، كۆڭۈل كۈيى، يۈرەك سىرىنى غەزەل بىلەن بايان قىپتۇ. شاھ ۋە پۈتۈن سورۇن ئەھلى ئۇنىڭ غوجىسىغا بولغان مېھرى - مۇھەببىتىنى چۈشۈنۈپتۇ.

ئايان بولدى جاھانغا
مېنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىم.
ئەلگە مەلۇم بولغاندۇ
راست - يالغان ھەزىلىم.

ئۆچمەس ھايات ئوتىغا،
چۈشۈپ قالسا نەزىرىم.
مەنمۇ، ئانا، قوشۇلاي،
يايراپ كەتسۇن بەدىنىم.
ئۆز بەختىنى تېپىشقا
ھەممە ئادەم ئىنتىزار.
ئاشۇ يولنى ئېچىشقا،

توقسان تۇۋرۇك تارقىلىپ،
تاش بولىدۇ بېكىنىپ.
قىرىق تال تاش ئوينىسا،
ئالار بىرسى كۆتۈرۈپ.
بىر كىنىدىكى تۇرىدۇ،
بىر ياغاچقا ئېسىلىپ.

جاۋاب:

توقسەن ئالتە مىسقىلىڭ،
جىڭنى سەرگە قوشقىنىڭ.
ئېسىپ قويساڭ تۇرىدۇ،
كارى يوقتۇر باشقىنىڭ.

شاھ قىزنىڭ جاۋابىدىن قانائەت ھاسىل قىپتۇ. ئۇ تەختىدىن چۈشۈپ قىزنىڭ پېشانىسىگە ئا - تىلىق مېھرى بىلەن سۆيۈپتۇ: - قىزىم، تۈرلۈك ھۈنەرلەرنى ئىگىلىدىم، بە - لىمىمنى تۈگەللىدىم دېگەندىكى. شاھمات تاختى - سىدا ماھارىتىڭنى نامايان قىلغايىسەن، - دەپتۇ. - ئۇنىڭدىنمۇ ئاز - تولا خەۋەردارمەن، پەرمان - لىرىغا پەرمانبەردارمەن، - دەپتۇ قىز. شاھمات ماھىرلىرىدىن بىرى كەپتۇ. قىز ئۇ - نىڭغا «باشلاڭ» دەپتۇ. ھېلىقى ماھىر ھەرىكەتلى - نىپتۇ، لېكىن ئۈچىنچى ئۇرۇق يۆتكەلگەندە مات بولغانلىقىنى بىلىپ ھەسرەتلىنىپتۇ. ئىككىنچى، ئۈچىنچى قېتىم ئويناپتۇ، لېكىن قىزنى ئۇتالماپتۇ.

شۇ چاغدا قىز مۇنداق دەپتۇ:

ئۇتتۇردىڭىز بىر يۈرۈشكە يول تاپالماي،
گەردىڭىز تۇرۇپ قالدى يا قاچالماي.
قالايمىقان يۈرگەنلىكتىن قامالدىڭىز،
ھەم شاھىڭىز مات بولدى يول تاپالماي.

خىجالەت ئىچىدە قالغان ھېلىقى ماھىر: - شاھىم، ئۆمرۈمدە بۇنداق دانىشمەن قىزنى كۆرمىگەندىم، بۇنىڭغا كىمنىڭ تەڭ كېلەلەيدىغى -

ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى، شادلىقىم دولقۇنلىنىپ تاشتى. سىلى بۇ ئىشنى بەجانمىدىل بەجا قىلدىلا، كۆڭۈل سىرىمنى بىلدىلە. ئەمدىكى تەلپىم، مېنى غوجامغا قوشۇپ قويغان بولسىلا؟

شاھ قىزنىڭ تەلپىنى قوبۇل كۆرۈپتۇ ھەمدە لەززەتنى ئۆزىگە مەسلىھەتچىلىككە، ئوبۇلھەسەننى ئوردا غەزىنىدارغا تەيىنلەپتۇ.

ئەتىسى توي باشلىنىپتۇ، دۈشمەن كۆزى ياش-لىنىپتۇ. داقا - دۇمباقلار ئۇرۇلۇپ، سۇناي - كا-نايلار چېلىنىپ، قوي، تۆگىلەر سويۇلۇپتۇ. زىياپەت باشلىنىپ، ئالتۇن قەدەھلەرگە مەيلەر قۇيۇلۇپتۇ، شىرەلەرگە نازۇ - نېمەتلەر تىزىلىپتۇ. زىياپەتتىن كېيىن، لەززەت بىلەن ئوبۇلھەسەننىڭ نىكاھى ئو-قۇلۇپتۇ. بۇ ئىش ئەل ئاغزىدا داستان قىلىپ تو-قۇلۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ لەززەت بىلەن ئوبۇلھە-سەننىڭ ئوتتۇز كۈن ئويۇنى، قىرىق كۈن تويى ئۆتكۈزۈلۈپتۇ.

ياردەمچى قول نەدىدۇر؟
ئەقىدەم شۇ، ئەھدىم شۇ،
ھەقتائاللا ئۆزى يار...

لەززەت غەزىلىنى تۈگىتىپتۇ. پادىشاھ لەززەتكە قاراپ:

— قىزىم، ھەممىدىن غالىب كەلدىڭ، ھەممە-مىزگە كۆپ تەلىم بەردىڭ. ئولتۇرغانلار سېنىڭدىن ئۈلگە ئالسۇن، سېنىڭ بۇ كارامىتىڭ ئەلگە ئۈلگە بولۇپ قالسۇن. ساڭا بىلىم تەھسىل قىلىشقا پۇر-سەت يارىتىپ بەرگەن غوجاڭغا ئونمىڭ تىللا ھەدد-يە قىلدىم، قانداق تىلىكىڭ بولسا ئېيت، كۈچۈم يەتسە تىلىكىڭگە يەتكۈزۈمەن.

شاھنىڭ سۆزلىرىدىن خۇش بولغان لەززەت ئېيتىپتۇ:

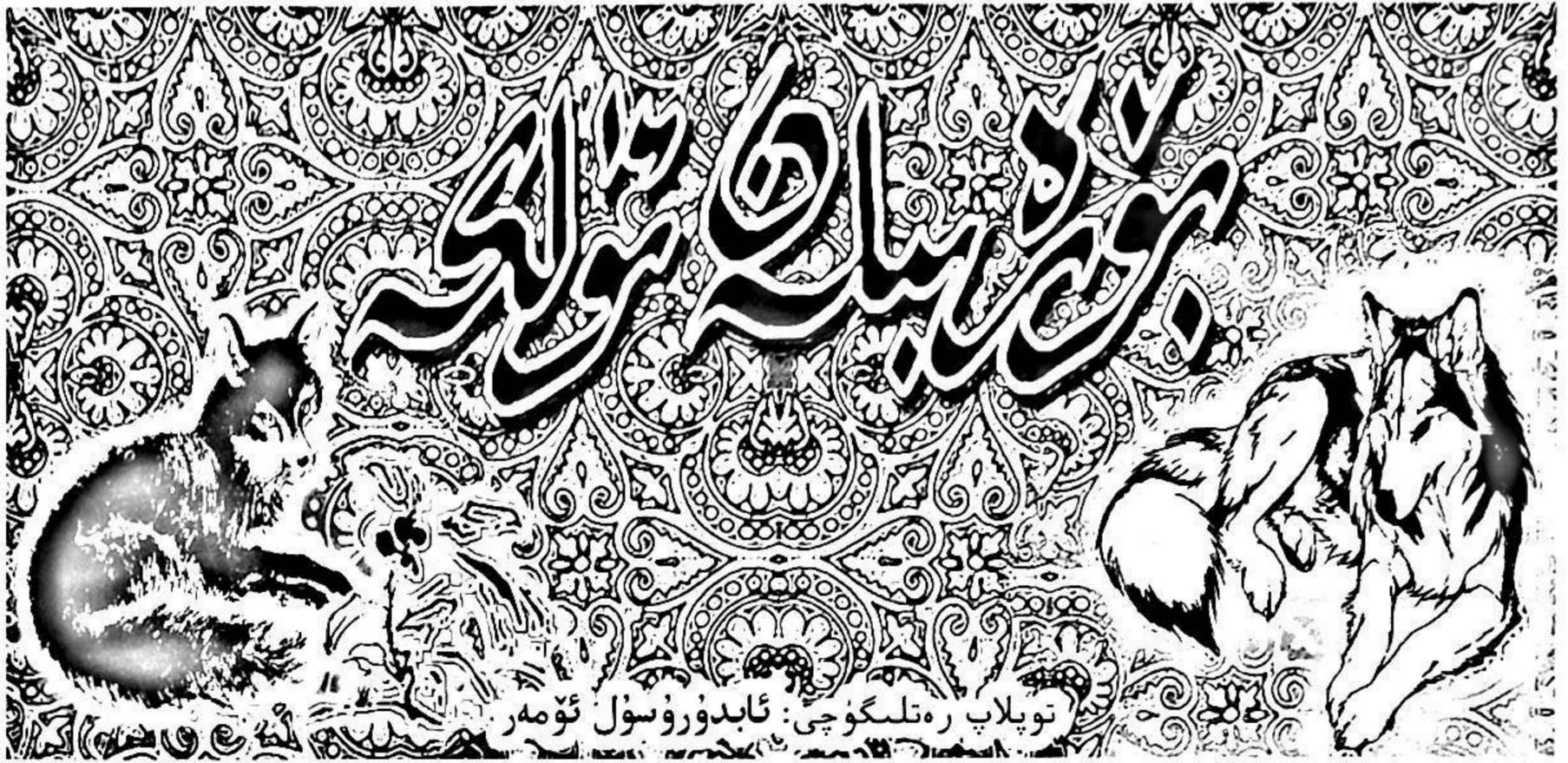
— شاھىم، مېنىڭ ئوردىلىرىغا كېلىشتىكى مەقسىتىم، يوقسۇزلۇققا چۈشۈپ قالغان غوجامغا ئۆزلىرىدىن ياردەم ئېلىپ بېرىش ئىدى. كۆڭۈل

(ئېيتىپ بەرگۈچى: قورغاس ناھىيە لەڭگەر يېزا مەركىزى كەنت ئەزاسى ئۆمەر قارى، خاتىرە)

قالدۇرغۇچى: قورغاس ناھىيەسىدىن مۇتەللىپ پالتاجى)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق ئازسانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرىنى

يىغىش، رەتلەش، نەشرگە تەييارلاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى ئىشخانىسىدە)

تويلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

مېڭىۋېرىپتۇ. خوتۇنلار يېتىشىۋېلىپ ئەمدىلا تۇتاي دېيىشىگە تۈلكە دۇمىلاپ زادىلا تۇتۇق بەرمەپتۇ. تۈلكە شۇ تەرىقىدە ئۇلارنى ئەخمەق قىلىپ، خېلى-خېلى يۈگۈرتۈپتۇ. بۆرە بولسا خاتىرجەم ھالدا تاۋاقلاردىكى تاماقلارنى مەرزە قىلىپ يەپ، قورسىقنى تويغۇزۇپ قايتىپ كېتىپتۇ. خوتۇنلار «بۇدۇ-نە» نى تۇتالماي چارچاپ قايتىپ كېلىپ قارىسا، تاۋاقلارنى قۇيقۇرۇق تۇرغۇدەك. «ۋاي شورىمىز قۇرۇسۇن، ئايىم بۇۋى ئوۋغا چىقتى، ئارقىسىدىن غوۋغا چىقتى، دېگەندەك، بۇ قانداق بولغىنى؟» دېيىشىپ داد - پەرياد چېكىشىپتۇ.

تۈلكە ئايلىنىپ كېلىپ قارىسا، بۆرە بىر جايدا دەم ئېلىپ ياتقان. ئۇ بۇرىدىن:

— ھەي بۇرادەر، قورسىقىڭ تويدىمۇ؟ — دەپ سورايتۇ. بۆرە:

— قورسىقىم بەك تويۇپ كەتتى، دەم ئېلىپ ياتتىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئەتىسى بۆرە تۈلكىنى ئىزدەپ بېرىپ دەپتۇ:

— بۇرادەر، تۈنۈگۈن مېنى بەك خۇشال قىلدى. ۋەتتىڭ، بۈگۈن بىر ئاز خاپا قىلىپ قويغىنا، بەك

بۇرۇن بۇرۇندىكەن، تېرىق تۈلۈمدىكەن، بىر زامانلاردا بۆرە بىلەن تۈلكە يېقىن دوست بولغاندەك. بىر كۈنى تۈلكە دوستى بۆرىنىڭ يېنىغا كەپتۇ. بۆرىنىڭ قورسىقى ئېچىپ ئاران تۇرغاندەك. ئۇ تۈلكىنى كۆرۈپ:

— دوستۇم تۈلكە، دەل ۋاقتىدا كەپسەن. بەك ئېچىر قاپ كەتتىم، بىر ئامال قىلىپ قورسىقىمنى تويغۇزۇپ قويساڭ بوپتىكەن، — دەپتۇ. تۈلكە «خوپ» دەپتۇ — دە، ئۇنى ئەگەشتۈرۈپ مېڭىپتۇ. مېڭىپ — مېڭىپ بىر يەرگە كېلىپ قارىسا، يەتتە — سەككىز خوتۇن تويغا كېتىۋاتقانكەن. ھەممىسىنىڭ قولىدا بىردىن تاۋاق بار ئىكەن. تۈلكە شۇ ئان بىر دۈمىلاپلا بۆدۈنىگە ئايلىنىپتۇ — دە، ئۇ خوتۇنلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ يورغىلاشقا باشلاپتۇ. ئۇنى بىر خوتۇن كۆرۈپ قېلىپ:

— قاراڭلار ئاۋۇ بۆدۈنىنى، تۇتۇپ بالامغا ئېلىپ كېتەيچۇ، — دەپتۇ ۋە قولىدىكى تاۋاقنى يەرگە قويۇپ، بۆدۈنىنى قوغلاشقا باشلاپتۇ. قالغان خوتۇنلارمۇ تاۋاقنى قويۇپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپتۇ. تۈلكە بولسا ئۇلارنىڭ ئالدىدا يورغىلاپ

زېرىكىپ كەتتىم.
تۈلكە جاۋابىن:

— بولىدۇ، قېنى مەن بىلەن يۈرگىن، — دەپ بۇرنى باشلاپ مېڭىپتۇ. باغنىڭ تېمىنىڭ ئاس-ئىدا تارغىنا بىر ئامبار بار ئىكەن، ئۇلار شۇ ئامباردىن قىسىلىپ ئۆتۈپ ئىچىگە كىرىپتۇ. قارىسا بۇ يەر ئۈزۈملەر بىلەن توشۇپ كەتكەن بولۇپ، ئەتراپتا ھېچكىم يوق ئىكەن. ئۇلار پۇرسەتنى غە-نىمەت بىلىپ، ئۈزۈملەرنى يېيىشكە باشلاپتۇ. تۈلكە قورسىقىنى راسا تويغۇزغاندىن كېيىن، ئىككى تال ئۈزۈمنى بۇرنىنىڭ تۆشۈكىگە تىقىپ، بۇرنىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

— ئاغىنە، مەن بەك تويۇپ كەتتىم، سەنمۇ جىقراق يەۋالغىن، — دەپتۇ تۈلكە. بۆرە تۈلكىنى كۆرۈپ تېخىمۇ كۆپ يېيىشكە باشلاپتۇ. ئاخىر قورسىقى يوغىناپ بولالماي قاپتۇ. لېكىن ئۈزۈم بۇرنىدىن چىقماپتۇ.

— مەنمۇ بەك تويۇپ كەتتىم، لېكىن ئۈزۈم مېنىڭ بۇرنۇمدىن چىقىدىغۇ؟، — دەپتۇ بۆرە. تۈلكە بۇرنىنىڭ تۆمۈشۈقىنى كۆتۈرۈپ قاراپ:

— ھوي، ئەنە كۆرۈنۈپ قاپتۇ. يەنە بىر ئاز يېسەڭ ئاندىن چىقىدۇ، — دەپتۇ. بۆرە يەنە يې-يىشكە باشلاپتۇ. بۇرنىنىڭ قورسىقى تېخىمۇ توم-پىيىپتۇ. ئۇ ئاخىر ئۆزىنى كۆتۈرۈپ بولالماي يې-تىپ قاپتۇ. تۈلكىمۇ دەل شۇنى كۈتكەن ئىكەن. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ تامنىڭ ئۈستىگە چىقىپتۇ — دە:

— ئۈزۈم ئوغرىسى، ئامبارغا ئوغرى كىردى، — دەپ ۋارقىراپتۇ. باغۋەن بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ، يوغان توقماقنى كۆتۈرۈپ يېتىپ كەپتۇ. بۆرە ئورنىدىنمۇ تۇرالماقچا قاچالماپتۇ. باغۋەن:

— خەپ ئوغرى، يېگەن ئۈزۈملىرىڭنى بۇرنۇڭ-دىن چىقىرىۋەتمەسەم، — دەپ بۇرنىنى تازا ساپتۇ. بۇرنىنىڭ يېگەنلىرى ئاغزى — بۇرنىدىن چىقىپ، ئا-خىر تاياقنىڭ زەربىسىدە ھوشىدىن كېتىپتۇ. باغۋەن

ئۇنى ئۆلگەن ئوخشايدۇ دەپ كېتىپ قاپتۇ.
بىر چاغدا بۆرە ھوشىغا كېلىپ ئۆزىنى ئام-بارنىڭ ئاغزىدا كۆرۈپتۇ. ئۇ مىڭ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر چەتكە بېرىپ ئېڭراپ يېتىپتۇ. بىر چاغدا تۈلكە يېتىپ كەپتۇ:

— ئاغىنە، ئەھۋالنىڭ قانداقراق؟ — دەپ سورايتۇ ئۇ بۇرنىدىن.

— سەنمۇ ئاغىنە بولدۇڭمۇ؟ ئازراق خاپا قى-لىپ قويغىن دېسەم شۇنداقمۇ قىلامسەن؟ — دەپ ئاچچىقلاپ كېتىپتۇ بۆرە.

— باغۋەننىڭ ئۇنداق ئۇرۇپ كېتىشىنى مەن نەدىن بىلەي؟ — دەپتۇ تۈلكە.

ئەتىسى تۈلكە ئايلىنىپ يۈرسە ئالدىغا يوغان بىر تاش ئۇچراپتۇ. تاشنىڭ يېنىدا قوينىڭ قۇيرۇق مېيى تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن تۈلكە: «بۇ يەردە چوقۇم بىر گەپ بار» دەپ ئويلاپتۇ — دە، ئۇدۇل بۇرنىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— قورسىقىڭ ئاچتىمۇ؟ — دەپ سورايتۇ.
— بەك ئاچتى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بۆرە.
— مەن بىر قوينى يېگەندىم، ئازراق يېغى قالدى، بولمىسا شۇنى يېگىن، — دەپتۇ تۈلكە.

بۆرە خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بوپتۇ، چۈنكى ئۇ ھېلىقى تاياقنىڭ زەربىسىدىن ھازىرغىچە ھېچ-نېمە يېيەلمىگەن ئىكەن. ئۇ تۈلكىگە ئەگىشىپ، ھې-لىقى تاش بار تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. ئاز قالغاندا تۈلكە يىراقتىن ھېلىقى قۇيرۇق ياغنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. بۆرە ئالدىراپ بېرىپ قۇيرۇق ياغنى چىشلەپ بىر تارتقان ئىكەن، «چاس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قاپقانغا ئىلىنىپ قاپتۇ. ماراپ تۇرغان تۈلكە يۈگۈرۈپ كېلىپ، قۇيرۇق ياغنى يە-ۋېتىپلا قېچىپ كېتىپتۇ.

بىر چاغدا ئوۋچى كېلىپ، قاپقانغا چۈشۈپ قالغان بۇرنىنى كالتەك بىلەن راسا ئۇرۇپ، ئاندىن قويۇپتۇ.

— يېسەڭ يېگىن، بىراق ئاۋۋال بىر ئىشقا ماقۇل بولغىن، — دەپتۇ. بۆرە ئويلىنىپ ئولتۇر. مايدا ماقۇل بوپتۇ.

— ئارقا پۈتۈمنىڭ ئوڭ تۇپقىغا ئاتام يېزىپ قالدۇرغان بىر خەت بار ئىدى، شۇنى ماڭا ئوقۇپ بېرىپ ئاندىن يېگىن، — دەپتۇ ئات. بۆرە ئاتنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپتىكەن، ئات تۇپقىنى كۆتۈرۈپتۇ، بۆرە خەتنى كۆرمىەن دەپ يېقىن كېلىشىگە، ئات كۈچەپ بىرنى تېپىپتىكەن، بۆرىنىڭ چىشلىرى تۆكۈلۈپ ئاغزى — بۇرنى قان بىلەن بوپىلىپتۇ. دەل شۇچاغدا تۈلكە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ بۆرىنى بۇ ھالدا كۆرۈپ:

— ۋاي ئاغىنەم، ساڭا يەنە نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ. بۆرە:

— ھەي نېمىسىنى سورايىسەن، مانا مۇنداق ئىشلار بولدى، — دەپ، بولغان ئىشلارنى يېپىدىن — يىڭنىسىگىچە سۆزلەپ بېرىپتۇ.

— ھەي ئەخمەق، قوزنى تۇتۇپلا يەۋەتسەڭ بولماسمىدى، ساڭا كىم قويدى تۈز ئەكېلىشىنى؟ خورازنىڭ بوينىنى ئۈزسەڭ بولماسمىدى، كىم قويدى ساڭا پىچاق ئەكېلىشىنى؟ قېچىرنىڭ بوينىدىن چىشلىسەڭ بولماسمىدى، كىم قويدى ساڭا قېچىر مىنىشىنى؟ ئاتنى يەپ تېرىسىدە ياتساڭ بولماسمىدى، كىم قويدى ساڭا خەت ئوقۇشنى؟ — دەپتۇ تۈلكە.

بۆرە تۈلكىدىن دەشنام يەپ ئۈندىمەي ئورنىدىن تۇرۇپ، يەنە يولغا راۋان بوپتۇ. ئازراق مېڭىشىغىلا ئىككى ئوۋچى ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ قوغلاشقا باشلاپتۇ. بۆرە قېچىپ كېتىۋېتىپ قوش ھەيدەپ يۈرگەن بىر ئادەمگە ئۇچراپتۇ. ئۇ قوشچىغا يالۋۇرۇپ:

— جېنىم ئاكا، مېنى ئوۋچىلاردىن قۇتقۇزۇپ قالساڭ، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. قوشچىنىڭ بۆرىگە ئىچى ئاغرىپ ماقۇل بوپتۇ. ئۇ بۆرىنى چوڭ بىر تاغارغا سېلىپ يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. بىر چاغدا ئوۋ —

بۆرە ئوۋچىدىن قۇتۇلۇپ، ئاچ قورساق ئاران كېتىۋاتقاندىن، يولدا بىر قوزا ئۇچراپ قاپتۇ. بۆرە ئۇنىڭغا قاراپ:

— ھەي قوزا، بەك ياخشى ئۇچراپ قالدىڭ، قورسىقىم ئېچىپ چىدىمايلا قالدىم، سېنى يەيمەن، — دەپتۇ. قوزا قورقۇپ تۇرۇپ:

— تەقىسىر، مېنىڭ گۆشۈم بەك تەمسىز، شۇڭا ئاۋۋال تۈز تېپىپ كېلىڭ، — دەپتۇ. بۆرە ماقۇل بولۇپ تۈز ئىزدەپ كېتىپتۇ. بۆرە كېتىشى بىلەن قوزا دەرھال قېچىپ كېتىپتۇ. بۆرە تۈزنى ئېلىپ قايتىپ كېلىپ قارسا، قوزا يوق تۇرغۇ. دەك، ئۇ بۇ ئىشتىن ھەيران بولۇپ كېتىۋاتسا، خوراز ئۇچراپ قاپتۇ. بۆرە ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ: — ھەي خوراز، قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى، سېنى يەيمەن، — دەپتۇ. خوراز ئۇنىڭغا:

— يېيىش ئۈچۈن ئاۋۋال مېنى بوغۇزلىشىڭ كېرەك، شۇڭا دەرھال پىچاق ئېلىپ كەلگىن، — دەپتۇ. بۆرە ماقۇل بولۇپ پىچاق ئىزدەپ كېتىپتۇ. خوراز پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ قېچىپ كېتىپتۇ. بۆرە پىچاقنى ئېلىپ كەلسە، خوراز يوق تۇرغۇدەك، ئۇ ئىلاجسىز يەنە يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇ بىر ئوتلاققا كەلسە، قېچىر ئوتلاپ يۈرگۈدەك، ئۇ قېچىرنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي قېچىر، قورسىقىم ئېچىپ چىدىغۇ. چىلىكىم قالمىدى، سېنى يەيمەن، — دەپتۇ.

— مېنى يېمەكچى بولساڭ ئاۋۋال بىر مەنىپ، ئاندىن يېگىن، شۇ چاغدا گۆشۈم تەملىك بولىدۇ، — دەپتۇ قېچىر. بۆرە ماقۇل بولۇپ، قېچىرنى ئەمدىلا مىنىشىگە، قېچىر بىرلا سىلكىنىپ بۆرىنى يىقىتىۋېتىپتۇ. — دە، قېچىپ كېتىپتۇ.

بۆرە ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە مېڭىپتۇ. ئۇ بىر يەرگە كەلگەندە ئۇنىڭغا ئات ئۇچراپ قاپتۇ. بۆرە ئاتقا قاراپ:

— ھەي ئات، سېنى يەيمەن، — دەپتۇ. ئات بۆرىگە:

چىلار يېتىپ كېلىپ قوشچىدىن:

— بۇ يەردىن بىر بۆرە ئۆتتىمۇ؟ — دەپ سورايتۇ. قوشچى:

— ھە، ئاۋۇ تەرەپكە كەتتى، — دەپ باشقا بىر يەرنى ئوۋچىلارغا كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. ئوۋچىلار كەتكەندىن كېيىن، بۆرە تاغاردىن چىقىپ، قوشچىغا:

— ھەي قوشچى، ئەمدى سېنى يەيمەن، — دەپتۇ. قوشچى ھەيران بولۇپ:

— بۇ قانداق گەپ؟ مەن سېنىڭ جېنىڭنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغان تۇرسام، — دەپتۇ.

— ياخشىلىققا يامانلىق، — دەپتۇ بۆرە. دەل شۇ چاغدا تۈلكە يېتىپ كەپتۇ ۋە قوشچىدىن:

— نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سورايتۇ. قوش-

چى بولغان ئىشلارنى تۈلكىگە سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۈلكە بۆرىگە قاراپ:

— سېنىڭ مۇشۇ تاغارغا پاتقىنىڭغا پەقەت ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ، راستلا پاتتىڭمۇ؟ — دەپتۇ. بۆرە:

— راست پاتتىم، — دەپتۇ. تۈلكە يەنە ئىشەنمىگەن قىياپەتتە:

— ئەمىسە قايتا كىرىپ باققىنە، — دەپتۇ. بۆرە تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ، تۈلكە قوشچىغا

ئىشارەت قىلىپ، تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغۇشقا بۇيرۇپتۇ. قوشچى دەرھال تاغارنىڭ ئاغزىنى چىڭ بو-

غۇپتۇ، ئاندىن تۈلكە بىلەن ئىككىسى بىردىن كال-تەكنى ئېلىپ، بۆرىنى تازا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ دەر-

ياغا تاشلىۋېتىپتۇ.

(توپلاپ رەتلىگۈچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

تويلاپ رەتلىگۈچى: سابىر جان سىيىت

ياتلىق بولۇپ تۇغقان بالىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئېرىدىن ئاجىراشقان، ئەگەر «ئەرگە تېرگىتىكەن» دېمىسىلە، شۇ ئايالىنى ئەمىرلىرىگە ئالسلا، ئالا پەرزەنت ئاتا قىلسا ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ مەسلىھەتكە ماقۇل بوپتۇ ۋە: — ئۇنداق بولسا شۇ ئايالىنى نىكاھىمغا ئالاي، بۇ ئىشنى سىلى بېجىرسىلە، — دەپ ھېلىقى ۋەزىرگە ھاۋالە قىپتۇ. ۋەزىر ئۇ ئايالنىڭكىگە ئەلچى بولۇپ بېرىپتۇ. ئۇ ئايالمۇ رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي پا- دىشاھ بىلەن ئايال توي قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئايال پادىشاھنىڭ قىرىق بىرىنچى خوتۇنى بوپتۇ. توي قىلىپ ئۈچ ئايدىن كېيىن پادىشاھنىڭ خوتۇنىنى ھامىلىدار بوپتۇ. ئارقىدىنلا ۋەزىرنىڭ خوتۇنىمۇ تەڭلا قورساق كۆتۈرۈپتۇ. پادىشاھ بىلەن ۋەزىر بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇرسەن بوپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ ۋەزىر - ۋەزىرلىرى بىلەن كۆڭۈل ئاچماقچى بولۇپ شىكارغا چىقىپتۇ. بۇلار يول يۈرۈپ بىر ئاچا يولغا كېلىپ قاپتۇ. پادىشاھ:

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بولۇپ، ئۇنىڭ قىرىق خوتۇنى بار ئىكەن، لېكىن بىرمۇ پەرزەنتى يوق ئىكەن. پادىشاھ پەرزەنت كۆرۈشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ ۋەزىرلىرى بىلەن سەيلىگە چىقىپتۇ. باغباراڭلارنى ئارىلاپ بىرمۇنچە بالىلارنى كۆرۈپتۇ، بۇ بالىلارنىڭ ئىچىدە ۋەزىرلىرىنىڭ بالىلىرىمۇ بار ئىكەن. ۋەزىرلىرىنىڭ بالىلىرى يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ دادىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ، مۇڭدۇشىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھنىڭ پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسى تېخىمۇ كۈچىيىپ، كۆڭلى غەش ھالدا ئوردىغا قايتىپتۇ. پادىشاھ كۆڭلىدە: «قىرىق خوتۇن ئېلىپمۇ يا قىز يا ئوغۇل پەرزەنت كۆرمەپتەن، ناۋادا رىزىق نېسىۋەم تۈگەپ، ئەجەل شەرىپتى ئىچىپ ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلسام، نام - نىشانىم كېتەرەنمۇ» دەپ ئويلاپ، ۋەزىر - ۋەزىرلىرىغا بۇ كۆڭۈل غەشلىكىنى ئېيتىپ مەسلىھەت سورايتۇ. — ئەي پادىشاھى ئالەم، شەھىرىمىزدە بىر ئايال بار، ئۆزى ناھايىتى گۈزەل، لېكىن بىر قېتىم

ئېسىمگە كېلىپ ئۇنى ئاتىدىم، — دەپتۇ ۋەزىر. پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ:

— مېنىڭ ئالدىمغۇمۇ بىر بوغاز كېيىك ئۈچ-رىغاندى، مېنىڭ ئايالىمۇ ھامىلىدار بولغاچقا ئاد-مىغاندىم، ئىككىمىزنىڭ نىيىتى ئوخشاش ئىكەن، — دەپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە، — بىرىمىزنىڭ ئايالى ئوغۇل، بىرىمىزنىڭ ئايالى قىز تۇغسا قۇدا بولايلى؛ ھەر ئىككىلىسى ئوغۇل بولسا ئاكا - ئىنى بولسۇن، ئەگەر ئىككىلىسى قىز بولسا ئاچا - سىڭىل بول-سۇن، — دەپ ۋە ۋەزىر بىلەن ئەھدى قىلىشىپتۇ.

توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت ئۆ-تۈپ پادىشاھ بىلەن ۋەزىرنىڭ ئايالى تەڭلا ئوغۇل تۇغۇپتۇ. پادىشاھ ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ، ئوغ-لىنىڭ يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقانلىقىنى تەبرىك-لەپ، پۈتۈن يۈرت ئەھلىگە يەتتە كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ بىلەن ۋەزىر ئەھد-لىرىگە ئاساسەن بىر ئىمىكئانا تېپىپ، ئىككى ئوغۇلنى ئۇ ئانغا تاپشۇرۇپتۇ. ئىمىكئانا ئىككى ئوغۇلنى بىللە بېقىشقا باشلاپتۇ. بۇ بالىلار بىللە چوڭ بوپتۇ. كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈۋېرىپتۇ. ئىككى ئوغۇل مەكتەپ يېشىغا توشقاندا پادىشاھ ئۇلارنى مەكتەپكە بېرىپتۇ. ئىككىسى مەكتەپتە نا-ھايىتى ياخشى ئوقۇپتۇ. پادىشاھنىڭ ئوغلى ئون بەش ياشقا كىرگەندە، بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە پەرىلەردەك ساھىبجامال بىر قىز شاھزادىنى باغ-رىغا بېسىپ: «ئەي شاھزادە، مەن سىزنىڭ جۈپتە-نىڭىز، مېنى گۈزەل شەھىرىدىن تېپىڭ» دەپ كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ شاھزادە چۈشىدە كۆرگەن بۇ قىزغا غايىبانە ئاشىق بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشىلەرگە ئارىلاشمايدىغان، گەپ قىلمايدىغان، دائىم خىيال سۈرۈپ يۈرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. پادىشاھ تېۋىپ چاقىرىپ كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق كېسەل تېپىلماپتۇ. يىللار ئۆتسىمۇ شاھزادە زادى گەپ قىلماپتۇ. پادىشاھ ئۆز ئوغلىنىڭ گەپ قىلماس بولۇپ قالغانلىقىدىن

— ھەممىمىز بىر يولدا ماڭساق بىرەر كېيىك ياكى توشقان ئۇچرسا، ھەممىمىز تەڭ قوغلاپ ئاۋارە بولىدىكەنمىز، شۇڭا ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، ئالدىمىزغا نېمە ئۇچرسا شۇنى ئېتىپ ئېلىپ كېلەيلى، ئوۋدىن كېيىن ھەممىمىز مۇشۇ ئاچالدا ئۇچرىشىپ بىللە قايتايلى، — دەپتۇ.

ئۇلار ئىككىگە بۆلۈنۈپتۇ. بىر يولغا پادىشاھ باش بولۇپ، يەنە بىر يولغا ئوڭ قول ۋەزىر باش بو-لۇپ مېڭىپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىر بىر يەردە كېتىۋاتسا، ئۇنىڭغا بىر كېيىك ئۇچراپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە «ھەرنې-مە بولسا بىر كېيىك ئۇچرىدى، بۇ مېنىڭ تۇنجى ئولجام بولسۇن» دەپ، ئوقنى چەنلەپ ئاتاي دەپ تۈ-رۈشىغا، كېيىك ئالدى پۈتىنى كۆتۈرۈپ ۋەزىرنىڭ ئالدىدا تىك تۇرۇپتۇ. ۋەزىر قارىسا، بۇ كېيىك بوغاز ئىكەن، «بۇ كېيىك بوغاز ئىكەن، بىرنى تۇغامدۇ يا-كى بىر قانچىنى تۇغامدۇ، بۇنىسى نامەلۇم، ئىشقى-لىپ، ئايالىمنىڭ قورسىقىدىكى بالانىڭ بەختى ئۈچۈن بۇ كېيىكنى ئاتماي» دەپ كېيىكنى ھەيدىۋې-تىپتۇ. ۋەزىرگە ئۇنىڭدىن باشقا ھېچنەرسە ئۇچرى-ماپتۇ. ھېلىقى بوغاز كېيىك ئۇ يەردىن قېچىپ پا-دىشاھقا ئۇچراپتۇ. پادىشاھمۇ كېيىكنى ئاتاي دەپ ئوقنى چەنلەنگەنكەن، كېيىك ئىككى پۈتىنى كۆتۈ-رۈپ ئۆرە تۇرۇپتۇ. پادىشاھمۇ كېيىكنىڭ بوغازلى-قىنى كۆرۈپ، «مەن قىرىق خوتۇن ئېلىپ پەرزەنت يۈزى كۆرمىگەندىم، قىرىق بىرىنچى خوتۇنۇمدىن پەرزەنت كۆرۈش ئالدىدا تۇرمەن، بۇ دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان بالانىڭ بەختى ئۈچۈن بۇ كېيىكنى ئاتماي» دەپ ئۇمۇ كېيىكنى قاچۇرۇۋې-تىپتۇ. كەچتە ھەممەيلەن ئاچالغا كەپتۇ ۋە بىر-بىرىدىن ھاردۇق سورىشىپتۇ. پادىشاھ قارىسا، ئوڭ قول ۋەزىر بىلەن ئۆزىدىن باشقىلاردا بىرەردىن ئوۋ غەنىمەتلىرى تۇرغۇدەك، پادىشاھ سوراپتۇ:

— ۋەزىر، ئالدىڭغا ھېچنېمە ئۇچرىمىدىمۇ؟

— بىر كېيىك ئۇچرىغاندى، پادىشاھى ئالەم، قارىسام بوغاز ئىكەن، ئايالىمنىڭ ھامىلىدارلىقى

سېپىپ ئازابلىرىمنى كۈچەيتىۋەتتىڭ، مېنى ئې-
غىز ئېچىشقا مەجبۇر قىلدىڭ. دادامغا ئېيت، سول
قول ۋەزىرنىڭ قىزىنى ئالمايمەن، باشقا ھەر قانداق
قىزلارنىمۇ ئالمايمەن. مەن «مۇرادىمغا يەتمىگۈچە،
بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايمەن» دەپ ئەھدى قىلغا-
ندىم، لېكىن مېنى سىلەر گەپ قىلىشقا مەجبۇر-
لىدىڭلار، گەپ قىلمىسام بولمايدىغان ئوخشايدۇ.
مەن ئون بەش يېشىمغا توشقان كۈنى، ئوڭۇممۇ -
چۈشۈممۇ بىلمەيمەن، ئىنتايىن گۈزەل بىر قىز
مېنى باغرىغا بېسىپ «مەن سىزنىڭ مەڭگۈلۈك
جۈپتىنىڭىز، مېنى گۈزەل شەھىرىدىن تې-
پىڭ» دېگەندى. شۇنىڭدىن بېرى، ئەنە شۇ پەرى
سۈپەت ساھىبجامال قىز مېنىڭ ئارزۇ - ئارمانىم
بولۇپ قالدى. ئۇ زادى كىم، ھازىر قەيەردە، قانداق
ئادەملەرنىڭ قىزى؟ بۇلارنى بىلمەيمەن. لېكىن مەن
ئەنە شۇ جۈپتىنىڭىزنى ئىزدەپ تېپىپ شۇنىڭ
بىلەنلا توي قىلىمەن. ئەگەردە ئۇ قىزنى تاپالمى-
سام، بۇ ھاياتتىن ئۈمىدىمنى ئۈزۈمەن. مەن دائىم
ئاشۇ جۈپتىنىڭىز بىلەن خىيالەن مۇڭدېشىمەن،
سۆزلىشىمەن، خىيالىمدا بىر مىنۇتمۇ ئۇنىڭدىن
ئايرىلمايمەن، شۇڭا مېنىڭ باشقىلارغا گەپ قىل-
دىغان ۋاقتىم چىقمايدۇ.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، دەرھال پا-
دشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ شاھزادىنىڭ دېگەنلىرى-
نىڭ بىرىنى قويماي يەتكۈزۈپتۇ. پادشاھ بىر تە-
رەپتىن ئوغلىنىڭ گەپ قىلغانلىقىدىن خۇرسەن
بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن «گۈزەل شەھىرى» دېگەن
شەھەرنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقى ئۈچۈن غەم قىپتۇ
ۋە ۋەزىرنىڭ ئوغلىغا دەپتۇ:

— ئەي ئوغلۇم، ياخشى ئىش قىلدىڭ.
شاھزادىنىڭ ئاغزىدىن گەپ ئېلىپ، مېنى چوڭ
بىر غەمدىن قۇتۇلدۇردۇڭ. ئەمدى شاھزادىنى ئۆي-
لەشنىڭ غېمى قالدى. شاھزادىگە دېگىن، مەن
«گۈزەل شەھىرى» دېگەن شەھەرنىڭ بارلىقىنى
ئاڭلىمىغان، ئۇ شەھەرنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلمەي-

كۆڭلى بەكمۇ يېرىم ئىكەن. پادشاھ ئۇيان ئويلاپ،
بۇيان ئويلاپ ئاخىر شاھزادىنى ئۆيلەپ قويۇش
قارارىغا كەپتۇ. پادشاھ ۋەزىرنىڭ ئوغلىنى چاقى-
رىپ دەپتۇ:

— ئوغلۇم، سەن شاھزادە بىلەن بىر كۈندە
تۇغۇلۇپ بىر ئانىنىڭ قولىدا تەربىيەلەندىڭ، بىللە
ئويناپ، بىللە ئوقۇپ چوڭ بولدۇڭ. ئۆزۈڭ بىل-
سەن، شاھزادە خېلى ئۇزاقتىن بېرى بىر ئېغىزمۇ
گەپ قىلمىدى، ھازىر ھەر ئىككىڭلار بالاغەتكە
يەتتىڭلار، مەن كۆپ ئويلىشىپ شاھزادىگە سول
قول ۋەزىرنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىشنى لايىق تاپ-
تىم. ئۇ قىز ھەم ئەقىللىك ھەم چىرايلىق. بۇ
ئىشنى شاھزادىگە دېگىن، بىر ئامال قىلىپ ئۇنى
ماقۇل قىلساڭ، ھازىردىن باشلاپ توي تەييارلىقىنى
قىلساق دەيمەن.

— ئەي شاھ ئاتا، شاھزادە بەكمۇ خىيالچان
بولۇپ قالدى، ھەمىشە ئېغىز ئۇھ تارتىدۇ، دائىم
يالغۇز يۈرىدۇ، مەن بىر جاۋاب ئېلىشقا تىرىش-
مەن، ئەگەر جاۋاب ئالالمىسام، ئۆزلىرى بىلگەنچە
ئىش قىلىۋەرسىلە، شۇ چاغدا بىر گەپ بولار، —
دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى شاھزادىگە:
— ئەي شاھزادەم، شاھ ئاتىمىز سىلگە سول
قول ۋەزىرنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەرمەكچى، بۇنىڭغا
قوشۇلاملا؟ — دەپ خەت يېزىپ شاھزادىگە تۈتۈپ-
تۇ. شاھزادە خەتنى كۆرۈپ ئېغىز بىر «ئۇھ» تار-
تىپ يەنە گەپ قىلماپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى:

— ئەي شاھزادەم، سىلنىڭ گەپ قىلماس-
لىقىڭىزى رازىلىق بىلدۈرگەنلىكىڭىزى بولىدۇ،
ئۇنداقتا، شاھ ئاتىمىز تويىنى باشلاۋەرسۇن، — دەپ
خەت يېزىپ شاھزادىگە تۇتقۇزۇپتۇ.

شۇ چاغدا شاھزادە قاقاھلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ،
ئارقىدىنلا ھۆڭرەپ يىغلاپ كېتىپتۇ، بىر ھازادىن
كېيىن يىغىدىن توختاپ «ئاھ» ئۈرۈپ مۇنداق دەپتۇ:
— ئەي دوستۇم، سەن مېنىڭ يارامغا تۈز

— ياق، سەن بىلەن جاھان كېزىمەن، مېنى توشىمىغىن. ئوردىدىكى غەزىنىدارلار سېنىڭ گې-
 پىڭنى ئاڭلايدۇ، قىرىق خۇرجۇندا ئالتۇن - كۈمۈش
 ئېلىپ، شاھ ئاتىمىزغا ئۇقتۇرماي، سودىگەرچە يا-
 سىنىپ يولغا چىقايلى، — دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
 شاھزادە بىلەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى مەسلىھەتنى
 پىشۇرۇپ، ماللارنى قىرىق ئاتقا ئارتىپ، ئىككى
 ئاتقا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار مېڭىپتۇ - مې-
 ڭىپتۇ، چۆللەر كېزىپ، داۋانلار ئېشىپتۇ، نۇرغۇن
 شەھەرلەرگە بېرىپتۇ. لېكىن «گۈزەل شەھىرى»نى
 زادىلا تاپالماپتۇ. شاھزادە بىلەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى
 يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئالتە ئاي بولغاندا ئۇلار
 بىر شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. قارىسا، بۇ شەھەرنىڭ
 ياسىلىشى، ئادەملىرىنىڭ كىيىنىشى، ئۇلار كۆر-
 گەن شەھەرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا ئوخشىمايدىكەن.
 بۇ شەھەرنىڭ خەلقىمۇ ئۇلارغا ھەيران قېلىپ،
 ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىۋاپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ
 ئوتتۇرىسىدا يوغان قورولۇق بىر ساراي بار بولۇپ،
 ئۇنى بىر ئايال ئاچىدىكەن، ئۇنىڭ قىرىق خىزمەت-
 چىسى ۋە ئات باقارلىرى بار ئىكەن. ساراينىڭ ئايال
 يىراقتىن بۇ شەھەر خەلقىگە ئوخشىمايدىغان ئىك-
 كى سودىگەر يىگىتنىڭ شەھەر مەركىزىگە قاراپ
 كېلىۋاتقانلىقىنى، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى
 ئارقىسىغا كىرىۋالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ كۆڭلىدا
 «بىزنىڭ شەھەرگە يىراق شەھەرلەردىن سودىگەر
 كەلگەن ئوخشايدۇ، بۇلارنى ئۆز سارىيىمغا باشلاي،
 باي سودىگەرلەر بولسا جىقراق ھەق ئالارمەن» دەپ
 ئويلاپ، خىزمەتكارلىرى بىلەن چىقىپ بۇ ئىككى
 يىگىتكە تازىم قىپتۇ ۋە دەپتۇ: —
 — ئەي سودىگەر يىگىتلەر، بىزنىڭ ساراينىڭ
 چۈشۈڭلار، سارىيىمىز ئازادە، ئۇنىڭ ئۈستىگە
 شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا، كۆنۈپ قالساڭلار بىر
 نەچچە كۈن تۇرارسىلەر.
 — رەھمەت، بىزمۇ ساراي ئىزدەپ كېتىپ
 باراتتۇق، سىلەننىڭ سارايلىرىغا چۈشەيلى، —

مەن، شاھزادە ئۇنىڭدىن باشقا قايسى شەھەر پادى-
 شاھىنىڭ قىزىنى ئالىمەن دەپسە، ئېلىپ بېرىي،
 نەچچىنى ئالىمەن دەپسە، شۇنچىنى ئېلىپ بېرىي.
 ۋەزىرنىڭ قىزىنى ئالىمەن دەپسە، ۋەزىرنىڭ
 ئوغلى بۇ گەپنى ئاڭلاپ يەنە شاھزادىنىڭ يېنىغا
 بېرىپ پادىشاھنىڭ گېپىنى دەپتۇ. شاھزادە:
 — ئەي دوستۇم، ئاتامغا دېگىن، مەن مۇراد
 گۈلۈمنى ئىزدەپ تېپىش قارارىغا كەلدىم. سەپەر
 قىلىپ جاھان كېزەي. بۇ يولدا ياكى مۇرادىم ھا-
 سىل بولغاي ياكى ھالاك بولغاي مەن. جۈپتىنىڭ-
 رىمىنى ئىزدەش يولىدا ھالاك بولۇش مەن ئۈچۈن
 بەخت. ئەگەر نىگارمىنى تېپىپ ۋەسالىغا يەتسەم
 ئەجەب ئەمەس، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكە-
 لى بولماس» دېگەن گەپ بار، — دەپتۇ.
 — ئەي شاھزادەم، ئىككىمىز بىر كۈندە تۇ-
 غۇلدۇق، بىر ئانىنىڭ قولىدا تەربىيەلەندۇق، بىر
 مەكتەپتە ئوقۇدۇق، بىراق ھازىرغىچە سەن بىر
 ئېغىزمۇ گەپ قىلمىغانلىقىڭ ئۈچۈن مۇڭداشمە-
 دۇق، سىرداشىمىدۇق. گەرچە ئىككىمىز تەڭ بول-
 ساقمۇ ھۆرمەت يۈزىسىدىن سەن مېنىڭ ئاكام. يال-
 غۇز سەپەر قىلىش خەتەرلىك، جۈپتىنىڭ گەپنى
 تېپىش نىيىتىگە كەپسەن، سەپەر قىلىپ جاھان
 كەزمەكچى بولسا، مەن سەن بىلەن بىللە
 سەپەر قىلاي، سەن ئۆلسەڭ مەنمۇ بىللە ئۆلەي،
 سېنىڭ تەقدىرىڭ قانداق بولسا، مېنىڭ تەقدىرىم-
 مۇ شۇنداق بولسۇن، — دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
 شاھزادە بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ۋەزىرنىڭ ئوغلىنى
 باغرىغا بېسىپ يىغلاپ كېتىپتۇ ۋە دەپتۇ:
 — ئەي سادىق دوستۇم، سەن بىلەن تەڭ تى-
 لىم چىققان، لېكىن غايىب نىگارم بىلەن
 ئۇچراشقان كۈندىن باشلاپ، ئۇ نىگارم بىلەن خىيا-
 لەن مۇڭدەشپ يۈردۈم، ئۇ خىيال ئەينىكىمدىن
 بىردەممۇ نېرى كەتمىدى، شۇڭا ساڭمۇ گەپ قىل-
 غۇم كەلمىدى، كەچۈرگىن. بولدى، مەن يالغۇز
 جاھان كېزەي. مەن ئۈچۈن جاپا چەكمىگىن.

قا چىقىدىغان كۈنى، يوشۇرۇنۇۋېلىشىمىزنىڭ سە -
 ۋەبى شۇ، — دەپتۇ نەغمىچىلەر.
 شاھزادە «نىگارمىنىڭ شەھىرىگە كەلگەن
 ئوخشايەن» دەپ ئويلاپ، دېرىزىنىڭ ئالدىدا تۇ -
 رۇپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج شەھەر ئايلىنىپ ئايال
 ساراياۋەننىڭ سارىيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، يۈزىدە -
 كى نىقابىنى شامال قايرىۋېتىپتۇ، مەلىكىنىڭ يۈ -
 زىدىن چىققان نۇر شاھزادىنىڭ يۈزىگە تېگىپ
 شاھزادە ھوشىدىن كېتىپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى
 شاھزادىنى كۆتۈرۈپ ھۇجرىغا ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ -
 تۇ. شاھزادە ئۈچ كۈنگىچە ھېچنەمە يېمەي يېتىپ -
 تۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى شاھزادىگە دەپتۇ:
 — ئەي دوستۇم، مەلىكە زەررىن تاجنىڭ جا -
 مالنى كۆرۈپلا بىھوش بولسىڭىز، بۇنداق تاماق
 يېمەي يېتىۋېرىپ ئاجىزلاپ كەتسىڭىز، قىلماقچى
 بولغان ئىشلىرىمىزنى قانداق قىلالايمىز؟ ئالدى -
 مىزدا تېخى نۇرغۇن مۇشەققەتلەر بار. دەرھال ئور -
 نىڭىزدىن تۇرۇڭ، نىگارمىنىڭ ۋەسالىغا يېتىد -
 شىڭىز ئۈچۈن ئامال ئىزدەيلى.
 — مەن ئىزدىگەن جۈپتىنىڭىز ئاشۇ شۇ،
 مەشۇقۇم تېپىلدى. ئەمدى ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارما -
 نىم يوق. مەن بىر ئامال قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆ -
 رۈشەي، — دەپتۇ شاھزادە.
 — بۇ ھالىڭىزدا ئۇ مەلىكە بىلەن كۆرۈشە -
 مەيسىز، تويى بولماقچى بولغان يىگىتنىڭ ئادەم -
 لىرى مەلىكىنى كېچە - كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلد -
 دىكەن. ئاۋۋال مەن بىر ئامال قىلىپ باقاي، —
 دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى ۋە ئىككى دانە گۆھەرنى
 ئېلىپ ساراياۋەن ئايالىنىڭ يېنىغا كىرىپ دەپتۇ:
 — غوجايىن، مەن بىلەن بىللە كەلگەن سودى -
 گەر يىگىت باغداد شەھىرى پادىشاھىنىڭ ئوغلى.
 شاھزادىمىز چۈشىدە مەلىكە زەررىن تاجنى كۆرۈپ
 ئاشىقى بىقارار بولغانىدى. لېكىن مەلىكىنىڭ قە -
 يەردە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى، ئۆزلىرىنىڭ شەپ -
 قىتىگە ئېرىشىپ مەلىكىنى تېپىشقا مۇيەسسەر

دەپتۇ يىگىتلەر. ئايال ساراياۋەن بۇ ئىككى سودىگەر
 يىگىتنى كۈتىدىغانغا مەخسۇس قىزلارنى تەيىن
 قىپتۇ. تاماق تەييارلاپ غىزا بېرىپتۇ. ئارقىدىن
 سازەندىلەرنى باشلاپ كىرىپ، نەغمە - ناۋا قىپتۇ.
 نەغمە تازا قىزىغاندا نەغمىچىلەر تۇيۇقسىز توختاپ
 يوشۇرۇنۇپتۇ. كوچىدىكىلەر مۇ تەرەپ - تەرەپكە
 قېچىپتۇ، شاھزادە بىلەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى بۇنىڭ -
 دىن ھەيران قاپتۇ ۋە بىر نەغمىچىدىن سورايتۇ:
 — بىر ئوبدان نەغمە قىلىۋاتاتتىڭلار، نېمە
 ئۈچۈن يوشۇرۇنۇۋالسىلەر؟
 — سىلەر يىراقتىن كەلگەچكە بىلمەيسىلەر.
 بۇ شەھەرنى «گۈزەل شەھىرى» دەيدۇ. پادىشاھنىڭ
 ئىسمى گۈزەل شاھ، پادىشاھنىڭ بىر قىزى بار،
 ئىسمى مەلىكە زەررىن تاج، گۈزەللىكتە تەڭدىشى
 يوق. بۇنىڭدىن ئالتە ئاي ئىلگىرى بۇشەھەردىن
 يىراق نايپال دېگەن شەھەرنىڭ شاھزادىسىدىن
 ئەلچى كەلگەن. مەلىكە زەررىن تاج رەت قىلغاندىن
 كېيىن ئۇ شاھزادە دەر غەزەپ بولۇپ لەشكەر تار -
 تىپ كېلىپ، گۈزەل شەھىرىگە تەھدىت سالدى.
 گۈزەل شاھ ئەسكەر چىقىرىپ جەڭ قىلغان بول -
 سمۇ، دۈشمەنگە كۈچى يەتمەي پادىشاھلىقىنىڭ
 ئامانلىقىنى دەپ قىزىنى ئۇ شاھزادىگە بەرمەكچى
 بولدى. لېكىن مەلىكە زەررىن تاج «مېنىڭ ئوقۇ -
 شۇم پۈتمىدى، ئالتە ئاي تەخىر قىلسۇن، ئوقۇشۇم
 پۈتكەندىن كېيىن ئاندىن توي قىلىشقا قوشۇلد -
 مەن، بولمىسا ئۆزۈمنى نابۇت قىلىمەن» دەپ تۇ -
 رۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ شاھزادە ئالتە ئايغىچە مە -
 لىكىنى نامەھرىمدىن قوغداش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ
 نۇرغۇن چاپارمەنلىرىنى بۇ شەھەردە قالدۇرۇپ
 كەتتى. ئۇلار كېچە - كۈندۈز مەلىكىنى قوغدايدۇ.
 مەلىكە ھەپتىدە بىر كۈن شەھەر ئايلانغىلى چىق -
 قاندا ئەركەكلەرنىڭ سىرتقا چىقىشى مەنئى قىلىند -
 غان، ئەگەر بىرەر ئەركەك مەلىكىگە ئۇچراپ قالسا
 ھېلىقى شاھزادىنىڭ چاپارمەنلىرى شۇ ھامان ئۇ -
 نىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ. بۈگۈن مەلىكىنىڭ سىرت -

موماي شاھزادە بىلەن ۋەزىرنىڭ ئوغلىنى ئا-
يالچە ياساندۇرۇپ، زىبۇ زىننەتلەرنى تاقاپ، شۇنداق
ياساپتۇكى، ھاي - ھاي، بۇ ئىككىيلەن ئاي دەپسە ئاي
ئەمەس، كۈن دەپسە كۈن ئەمەس، پەرىلەرنىڭ ئۆزى
بوپتۇ، موماي بۇ ئىككى «قىز»غا مۇنداق دەپتۇ:
— ھازىردىن باشلاپ ئىككىڭلار ئاچا - سىڭىل،
سىلەرنى مەلىكە زەررىن تاجنىڭ ئايال ئۇستازىنىڭ
قېشىغا ئېلىپ بارمەن، سىلەر ئوقۇغىلى كەلدۇق
دەيسىلەر. ناۋادا مەلىكە زەررىن تاجنىڭ كۆڭلىگە يې-
قىپ قالساڭلار، سىلەرنى ئۆزىگە كېنىزەكلىككە قو-
بۇل قىلسا، ياق دېمەڭلار، مەكتەپتە ئوقۇش جەرياندا
مۇددىئايىڭلارنى دېسەڭلار، مۇرادىڭلار ھاسىل
بولغاي.

موماي ئىككى «قىز»نى ئېلىپ ئوردىغا راۋان
بوپتۇ. موماي بۇ «قىز»لارنى مەلىكە زەررىن تاج-
نىڭ ئۇستازىنىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىپ، ئاۋۋال
سالام بەرگۈزۈپتۇ. ئاندىن يۈز تىلانى ئۇستازىنىڭ
ئالدىغا قويۇپ دەپتۇ:
— بۇ ئىككى قىز مېنىڭ بىر نەۋرە سىڭلىم-
نىڭ قىزلىرى، بۇلارنىڭ مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇ-
سى بار ئىدى. نەۋرە سىڭلىم ئۆزلىرىنىڭ تەرىپ-
لىرىنى ئۇزاقتىن بىرى ئاڭلاپ، سىلىدىن تەلىم
ئالسا دەپ مېنىڭ يېنىمغا ئەۋەتكەنكەن، ھوزۇر-
لىرىغا ئېلىپ كەلدىم، ئۇلارنى ئېلىپ قالسىلا،
قىزلار بىلەن بىللە تەلىم ئالسا بوپتىكەن.
ئۇستاز بۇ ئىككى «قىز»نىڭ چىرايى - شەك-
لى، ئەدەپ - ئەخلاقىغا قاراپ مەسلىكى كەپتۇ ۋە
دەپتۇ:

— پادىشاھنىڭ ھۆكىمى بويىچە ئوردىدا ئو-
قۇشقا سىرتتىن بىرمۇ قىز قوبۇل قىلىشقا بول-
مايتتى، ئەمما بۇ ئىككى قىز بەكمۇ ئەدەپ - قائى-
دىلىك ئىكەن، مەن پادىشاھقا مەلۇم قىلىپ ئېلىپ
قالاي، بىردەم تۇرۇپ تۇرسىلا.
ئۇستاز دەرھال پادىشاھقا:
«شاھ ئالىيلىرى، سىڭلىمنىڭ ئىككى قىزى

بولدى. مەلىكە زەررىن تاج بىلەن كۆرۈشۈش مۇم-
كىن بولامدۇ - يوق؟ يول كۆرسىتىشىلىرىنى
سورايمەن، — دەپ ئىككى گۆھەرنى ئۇنىڭ ئالدىغا
قويۇپتۇ.

— سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرەي دەمەسەن،
مەلىكە زەررىن تاجنى يۈزدىن ئارتۇق نەۋكەر كېچە -
كۈندۈز قوغدايدۇ، بىرمۇ يات ئەر كىشى بىلەن كۆ-
رۈشتۈرمەيدۇ. ئەگەر كىمدە كىم مەلىكىنىڭ پېيىد-
دە بولىدىكەن، كالىسى تېنىدىن جۇدا قىلىنىدۇ،
مەن ئۇنداق ئىشنى قىلالمايمەن، — دەپتۇ ئايال
سارايۋەن.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى يىغلاپ كېتىپتۇ. سارايۋەن
ئايال سوراپتۇ:

— نېمىگە يىغلايسەن؟
ۋەزىرنىڭ ئوغلى ھەممە ئىشلارنى سۆزلەپ بې-
رىپتۇ. «ئەمدى مەلىكىنى تاپقاندا، ۋىسالىغا يەتكىلى
بولمىسا قانداق قىلغۇلۇق» دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
— سەن يىغلاپ ئاۋارە بولما. شەھەرنىڭ جەنۇ-
بىدىكى دەريا بويىدا بىر موماي ئولتۇرىدۇ. سەن
شۇنى تاپ، بۇ گۆھەرنى شۇنىڭغا بەرسەڭ يول
كۆرسىتىشى مۇمكىن، — دەپتۇ ئايال سارايۋەن.
ۋەزىرنىڭ ئوغلى ئىككى دانە گۆھەرنى ئېلىپ
دەريا بويىغا بېرىپ ھېلىقى موماينى تېپىپتۇ. ئۇ
ئىككى دانە گۆھەرنى مومايىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئۆ-
زىنىڭ كېلىش مۇددىئاسىنى بىر - بىرلەپ دەپتۇ.
موماي بىرھازا تۇرۇپ كېتىپ:

— بۇ تولىمۇ مۈشكۈل ئىشكەن، شۇنداقتىمۇ
بىر ئامال قىلىپ كۆرەيلى. ئەتە مەلىكىلەرگە خاس
كىيىمدىن ئىككى يۈرۈش ۋە زىبۇ زىننەت ئېلىپ
كېلىڭلار. يەنە يۈز تىللا ئېلىپ كېلىڭلار، چار-
سىنى ئۆزۈم قىلىمەن، — دەپتۇ موماي.
ۋەزىرنىڭ ئوغلى دەرھال سارايغا قايتىپ
ئەھۋالدىن شاھزادىنى خەۋەردار قىپتۇ. ئېسىل ئايال-
چە كىيىمدىن ئىككى كىشىلىك تەييارلاپ، زىبۇ زىن-
نەتلەرنى يەتكۈدەك ئېلىپ مومايىنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ.

كۆرۈپ چۈشىدە كۆرگەن يىگىتنى ئەسلەيدىكەن، شېرىن خىياللارغا غەرق بولىدىكەن. لېكىن، بۇ يىگىت قەيەردە، نېمە ئۈچۈن ئۆزىنى ئىزدەپ كەل- مەيدۇ، بۇنى بىلمەيدىكەن. پەقەت ئاشۇ يىگىت ۋە مەڭزىدىكى مەڭ ئېسىدىن كەتمەيدىكەن. مەلىكە زەررىن تاج ئۆز ئاشىقىنىڭ ۋەسالىغا يېتەلمەي باشقا بىرسىگە زورلۇق بىلەن ياتلىق قىلىنماقچى بولغىنىغا ھەسرەت - نادامەت چېكىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەلىكە زەررىن تاجنىڭ ئۇستا- زى سىنىپقا گۈزەللىكتە ئۆزىنى بېسىپ چۈشكۈ- دەك ئىككى قىزنى باشلاپ كىرىپ دەپتۇ:

— بۈگۈن ئاراڭلارغا شاھىمىزنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئىككى قىز قوشۇلدى. بۇ ئىككى قىز مېنىڭ سىڭلىمىنىڭ قىزلىرى، بۇ ئىككىلىن ئاچا - سە- ئىل، بۇنىڭدىن كېيىن ھەممىڭلار ئوخشاش ساۋاقداش، بۇلارمۇ باشقا قىزلاردەك مەلىكەمنىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ.

بۇ ئىككى «قىز» ئورنىدىن تۇرۇپ ئاۋۋال ئۇستازغا ئاندىن مەلىكىگە تازىم قىپتۇ. ئەنە شۇ چاغدا شاھزادە بىلەن مەلىكىنىڭ كۆزلىرى ئىخ- تىيارسىز ئۇچرىشىپ قاپتۇ. مەلىكە «بۇ كۆزلەر چۈشۈمدە كۆرگەن يىگىتنىڭ كۆزىگە ئەجەپمۇ ئوخشايدىكەن» دەپ ئويلاپ، يىگىتنىڭ مەڭزىگە قا- رىغانىكەن، ئوڭ مەڭزىدە ئۆزىنىڭكىگە ئوخشاش مەڭدىن بىرسى تۇرغۇدەك، مەلىكە زەررىن تاج كۆڭلىدە «بۇ يىگىت چۈشۈمگە يىگىت سىياقىدا كىرىپ، ئەمدى قىز بولۇپ كۆرۈنگىنى قانداق ئىشتۇ!» دەپ ھەسرەتلىنىپتۇ. باغدادلىق شاھزادە- مۇ ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. دەرىستىن چۈشكەندىن كېيىن، مەلىكە زەررىن تاج بۇ ئىككى «قىز» بىلەن بىللە ئويناپتۇ، كېيىن بىللە دەرس تەكرارلاپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج بىر كۈنى ئۇستا- زىدىن رۇخسەت ئېلىپ، ئىككى «قىز»نى ھۇجرە- سىغا باشلاپ كىرىپتۇ. ئۇلار كەچ كىرگۈچە بىللە بوپتۇ. كەچ كىرگەندە، مەلىكە ئۇلارنىڭ قونۇپ

بار ئىدى، سىڭلىم ماڭا «شۇ قىزلىرىمغا تەلىم بەر- سە، دەپ قىزلىرىنى ئەۋەتىپتۇ. سىڭلىمىنىڭ ئۆ- يىگە بېرىپ تەلىم بېرىشكە ئىمكانىيىتىم يوق، ھو- زۇرلىرىدا سىڭلىمىنىڭ ئىككى قىزىنى كېنىزەكلە- رى قاتارىدا كۆرۈپ، قىزلار بىلەن بىللە تەلىم ئې- لىشقا رۇخسەت قىلىشلىرىنى سورايمەن» دەپ خەت يېزىپ ئەۋەتىپتۇ. پادىشاھ خەتنى كۆرۈپ:

— خەير، بوپتۇ. سىزنىڭ قىزىمىنىڭ ئۇستازى بولغىنىڭىز يۈزىسىدىن سىڭلىڭىزنىڭ قىزلىرىنىڭ ئوردىدا ئوقۇشىغا رۇخسەت قىلدىم. بىراق، بۇنداق تەلەپ قايتا تەكرارلانمىسۇن، — دەپ خەت ئېلىپ كەلگۈچىدىن جاۋاب ئەۋەتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىك- كى «قىز»نى قىزلار قاتارىغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

ئەمدى گەپنى مەلىكە زەررىن تاجدىن ئاڭلايمىز. مەلىكە زەررىن تاج گۈزەل شاھنىڭ: «قىزىم، شەھىرىمىزنىڭ ۋەيران بولماسلىقى ئۈچۈن ۋە پا- دىشاھلىق سەلتەنەتىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن نايپال شاھزادىسىگە ماقۇل بولغىن، ئۇ پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرى كۆپ ئىكەن، كۈچىمىز يەتمىدى» دەپ يالۋۇرغانلىقىدىن، دادىسىنىڭ ھالىغا ئىچى ئاغرىپ ئاھ ئۇرۇپ ھەسرەت چېكىپ يۈرۈپتۇ. مەلىكىنىڭ- مۇ ئۆزىنىڭ كۆيگىنى بار ئىكەن. ئۇ مەلىكە كە- چىك ۋاقتىدا بىر چۈش كۆرگەنىكەن، چۈشىدە ئاسماندىن بىر نۇر چۈشۈپ ئۇ شۇنداق چىرايلىق يىگىتكە ئايلىنىپتۇ، ئۇ مەلىكىنى قۇچىقىغا ئې- لىپ «ئەي مەلىكەم، سىز مېنىڭ جۈپتىمىڭگە، مەن سىزگە بىر بەلگە قىلىپ قوياي، بۇ ئالەمدە مۇرادىمىزغا يەتمىسەك، ئۇ ئالەمدە يېتەرمىز» دەپ سول مەڭزىگە بىرنى سۆيۈپتۇ، مەلىكىنىمۇ ئۆزدە- نىڭ ئوڭ مەڭزىگە سۆيۈرۈپتۇ ۋە «مانا قاراڭ، ھەر ئىككىمىزنىڭ مەڭزىدە ئوخشاش بىردىن مەڭ پەيدا بولدى، ئەمدى بىر - بىرىمىزنى بۇ ئالەمدە- مۇ، ئۇ ئالەمدىمۇ تاپالايمىز» دەپ كۆزدىن غايىپ بولغانمىش. شۇنىڭدىن بېرى مەلىكە زەررىن تاج ھەر قېتىم ئەينەككە قارىغاندا مەڭزىدىكى مەڭنى

مەنزىدىكى مەڭگە ئېتىبار قىلمىغانىكەن. شاھزادە «بىزنىڭ تەقدىرىمىز بىر ئوخشايدۇ، قانداقلا بولسۇن ئۆزۈمنى ئاشكارىلاي» دەپ ئويلاپتۇ ۋە:

— مەلىكەم، مېنىڭ سەرگۈزەشتەم سىزنىڭكىگە ئوخشاش ئىكەن. بىراق مەن بېشىمدىن ئۆتكەننى دېسەم، سىلنىڭ غەزەبلىنىشىلىرىدىن قورقمەن.

— مەن نېمىشقا غەزەپلىنەي؟ — دەپتۇ مەلىكە. — ئەمەس گۇناھىمدىن كېچىشكە ۋەدە بەر. سىلە، مەن ھەممىنى سۆزلەپ بېرەي، — دەپتۇ شاھزادە.

— شاھزادە ئۆزىنىڭ چۈشىدىن باشلاپ تاكى قىزبالىچە ياسىنىپ مەلىكىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغانلىقىغا قەدەر بېشىدىن ئۆتكەن ۋە قىلغان ئىشلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ ۋە مەلىكىگە:

— مەلىكەم، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتەكلى بولماس» دېگەن گەپ بار، مەن ئەدەپسىزلىك قىلىپ قىياپىتىمنى ئۆزگەرتىپ جاماللىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. قالغان ئىختىيار ئۆزلىرىدە، — دەپتۇ شاھزادە.

مەلىكە بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆز قۇلقىغا ئىشەنمەي، خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ئۆزىگە كېلىپ «سىز شۇمۇ؟» دەپتۇ - دە، شاھزادىنىڭ قۇچقىغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. كېچىچە بىر چۈشەك بىكار قاپتۇ. ئەتىسى مەلىكە ناھايىتى خۇشال يۈرۈپتۇ. شاھزادىدىن بىر مەنۇتمۇ ئايرىلالماپتۇ. بۇلار مۇشۇنداق ۋەسەل شارابىنى ئىچىپ يۈرگەن كۈنلەردە، مەلىكە زەررىن تاجىنىڭ سورىغان مۆھلىتى توشۇپ، مەلىكىنى ئالماقچى بولغان شاھزادە توي قىلىپ، مەلىكىنى يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن كەپتۇ. مەلىكىنىڭ بېشىغا يەنە غەم چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى مەلىكىگە:

— مەلىكەم، غەم قىلمىسلا، سىلى بىزگە

قېلىشىنى تەلەپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. شاھزادە دىگە بۇ گەپ تازا خوش كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۆزرە ئېيتىپتۇ، مەلىكە زەررىن تاج مۇنداق دەپتۇ:

— قىزلار، مەن ھۇجرامدا ھازىرغىچە بىرەر قىزنى قوندۇرۇپ قالغان ئەمەس، نېمە ئۈچۈنكىن، ئىككىڭلارنى قەۋەتلا ياخشى كۆرۈپ قالدىم، بۈگۈن ئۈستازىمغا دەپ سىلەرنى ئېلىپ قالدىم. ھازىرغىچە بىرەرسى مېنىڭ گېپىمنى رەت قىلغان ئەمەس، سىلەر نېمە ئۈچۈن رەت قىلىسىلەر؟

— مەلىكەم، ئىككىمىز قونۇپ قالساق باشقا قىزلار ھەسەت قىلىپ، شاھ ئاتىلىرىغا مەلۇم قىلسا، بىزنى ئوردىدىن ھەيدىۋېتىدۇ، — دەپتۇ شاھزادە. — ئاتامغا ئۆزۈم جاۋاب قىلىمەن، — دەپتۇ مەلىكە.

باغدادلىق شاھزادە ۋەزىرنىڭ ئوغلىغا قاراپ: — قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ.

— بىز مەلىكەمنىڭ كېنىزەكلىرى، مەلىكەم نېمە دېسە شۇنداق قىلىمىز. بىراق، قىزلارنىڭ ھەسەت قىلماسلىقى ئۈچۈن مەن قىزلار بىلەن ياي - تاي، قىزلارغا ھېكايە ئېيتىپ بېرىپ، كۆڭلىنى ئاچاي. «ئاچام» مەلىكەم بىلەن بىرگە ياتسۇن، — دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

بۇ گەپ مەلىكىگە يېقىپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى قىزلارنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج بىر كېنىزەككە چۈشەك ئەكىردۈرۈپ شاھزادىغا سالدۇرۇپ بېرىپتۇ.

بۇ ئىككىيلەن مۇڭدېشىپ ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى دېيىشىپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج شاھزادىگە قارىغانسېرى چۈشىدە كۆرگەن يىگىت كۆز ئالدىغا كېلىپ، ھېسسىياتىنى باسالماي ئالسىز ئۆزىنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىسىنى ۋە ئۆزىنىڭ مەنزىدىكى مېڭىگە ئوخشاش مەڭنىڭ شاھزادىنىڭ يۈزىدىمۇ بارلىقىنى دەپ بېرىپتۇ. شاھزادە ھەيران بوپتۇ، ئۇ ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ

تاج پەقەت چېنىپ قالمايدىغانلىقىنى بىلىپ تولد. مۇ خۇش بوپتۇ ۋە شاھزادە بىلەن كېنىزەكلەردەك ياسىنىپ، ئۇچرىشىدىغان جايىنى دېيىشىپتۇ.

قىز يۆتكىگىلى كەلگەنلەر «زەررىن تاج»نى پىل ئۈستىگە قۇرۇلغان ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇ. زۇپ، بىر يۈز ئاتمىش كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا چىقىپتۇ. يول ئۈستىدە گۈزەل شاھ شىكارغا چىققاندا قوندىغان بىر چاھارباغ بار بولۇپ، ناھا. يىتى چوڭ ۋە گۈزەل ئىكەن. مەلىكە زەررىن تاج شاھزادە بىلەن مۇشۇ يەردە ئۇچرىشىنى دېيىشكە. نىكەن. ئۇلار ئىككىنچى قونالغۇدا بۇ چاھار باغقا يېتىپ كەپتۇ ۋە مۇشۇ چاھار باغدا قونۇپتۇ. ئەتە. سى ۋەزىرنىڭ ئوغلى پىل ئۈستىدىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ، قىز يۆتكىگىلى كەلگەنلەر بىلەن مەلىكە زەررىن تاجنىڭ ئورنىدا يۈرۈپ كېتىپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج شاھزادە بىلەن باغدا يوشۇرۇنۇپ قاپتۇ. بۇلار باغدا قىلىۋەرسۇن، ئەمدى گەپنى ۋە. زىرنىڭ ئوغلىدىن ئاڭلايمىز.

مەلىكە زەررىن تاجنىڭ سىياقىدا ياسىنىۋالغان ۋەزىرنىڭ ئوغلى قىز يۆتكەيدىغانلار بىلەن مېڭىپ. تۇ. ئۇ ئاز مېڭىپ، كۆپ مېڭىپ، ئاخىر قىيىنئا. تىسىنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. «مەلىكە» شە. ھەرگە كەلگەندىن كېيىن، شاھزادىنىڭ يېنىغا كىرىشىنى رەت قىپتۇ. يۈزىدىن نىقابىنى زادىلا ئالماپتۇ. پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن مەلىكىگە:

«قىزىم، سىز كەلگىلى بىر قانچە كۈن بولدى، ھازىرغىچە يۈزىڭىزنى ئاچمىدىڭىز، شاھزادىنىمۇ قوبۇل قىلمايسىز، بۇنداق بولسا، ئېرىڭىز ۋە بىز كۆڭۈل غەشلىكىدە قالىدىكەنمىز» دەپ خەت كىر. گۈزۈپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى خەتنى كۆرۈپ مۇنداق جاۋان بېرىپتۇ:

«شاھ ئاتا، مەنمۇ ھالال جۈپتۈم بىلەن كۆرۈ. شۇشنى، بىر ياستۇققا باش قويۇشنى بەكمۇ خالايمەن، مەن نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغانىدىم، بۇ كى-

ماسلىشىپ بەرسىلە، بىزنىڭ دېگىنىمىزدەك قىل. سىلا، شۇ چاغدا بۇ غەمدىن قۇتۇلسىلا، — دەپتۇ. — قانداق قىلىمەن؟ — دەپ سورايتۇ مەلىكە. ۋەزىرنىڭ ئوغلى:

— سىلى ئۆز رازىلىقلىرى بىلەن ئۇ شاھزادا. دىگە تېگىدىغان قىياپەتتە ناھايىتى خۇشال يۈرسە. لى، سىلىنى يۆتكەيدىغان كۈنى سىلىنى ئالماقچى بولغان شاھزادىگە بىر يۈز ئاتمىش كېنىزەك ئېلىپ كېلىشىنى، ئۇ كېنىزەكلەر كېلىپ — كەتكۈچە ئا. رىلىقتا يۈزىگە نىقاب تارتىپ يۈرۈشىنى، بولمىسا نامەھرەم بولىدىغانلىقىنى ئېيتسىلا، قالغان ئىشلارنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرىمەن، مەن نېمە دەپ. سەم شۇنى قىلسىلا، — دەپتۇ.

مەلىكە زەررىن تاج ۋەزىرنىڭ ئوغلىنىڭ دەپ. گىنى بويىچە دادىسىغا خەت چىقارتىپتۇ. گۈزەل شاھ قۇدا تەرەپكە مەلىكىنىڭ تەلىپىنى يەتكۈزۈپ. تۇ. توي يەتتە كېچە — كۈندۈز داغدۇغا بىلەن ئۆت. كۈزۈلۈپتۇ. تويىنىڭ ئاخىرقى كۈنى ۋەزىرنىڭ ئوغ. لى مەلىكىگە دەپتۇ:

— سىلى توي كىيىملىرىنى كىيدۈرۈشكە «ئاچا — سىڭىل» ئىككىمىزنى تاللىسىلا، باشقا ھېچقانداق كىشى كىرمىسۇن، كېنىزەكلەر سىرتتا قوغداپ تۇرسۇن.

مەلىكە ۋەزىرنىڭ ئوغلىنىڭ دېگىنى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى مەلىكىنىڭ تويلۇق كىيىملىرىنى كىيىپ زىبۇ — زىننەتلىرى. نى تاقاپ، مەلىكە زەررىن تاجنىڭ ئۆزى بوپتۇ. مە. لىكە سورايتۇ.

— قانداق قىلماقچىسىز؟ — مەن ھازىردىن باشلاپ مەلىكە زەررىن تاج، ئىككىڭلار مېنىڭ كېنىزەكلىرىم، مەن ئىككىڭلار. نى «خاس كېنىزىكىم» دەپ ئېلىپ ماڭمەن. يېرىم يولدا سىلەر باشقىلارغا بىلىندۈرمەي قېچىپ كې. تىڭلار، قالغان ئىشلارنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلد. مەن، — دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى. مەلىكە زەررىن

كىنى ئىككى مۇلازىم بىلەن قوشۇپ چاھار باغقا ئەۋەتىپتۇ.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى قىز كىيىمى بىلەن چاھار باغدا ئولتۇرسا، ناھايىتى چىرايلىق بىر قىز ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقۇدەك. «بۇ قىز كىمدۇ، نېمىشقا كەلگەندۇ» دەپ ئويلاپ، ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. قىز ئىككى مۇلازىم بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كەپتۇ.

— سىز كىم بولىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ ۋە. زىرنىڭ ئوغلى قىزدىن.

— مەن مۇشۇ شەھەر پادىشاھىنىڭ قىزى، سىزنىڭ شاھزادىڭىزنىڭ سىڭلىسى بولىمەن. دادام مېنى سىز بىلەن بىللە تىلاۋەت قىلىپ، سىزدىن تەلىم ئېلىشقا ئەۋەتتى، — دەپتۇ مەلىكە زىبا.

— ئۇنداق بولسا ناھايىتى ياخشى، — دەپتۇ ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

— مەلىكەم، مەن سىزنى ھەدە دەمدىم ياكى ئىس-مىڭىزنى چاقىرامدىم؟ قاچاندىن باشلاپ تەلىم بېرىد-سىز؟ — دەپ سوراپتۇ مەلىكە زىبا. ۋەزىرنىڭ ئوغلى:

— مېنى ھەدە دەيسىز، چۈنكى مەن سىزدىن چوڭ. تەلىم ئېلىشىڭىمۇ تەرتىپى بولىدۇ. سىز ئاۋۋال دادىڭىزدىن تۆت ئات، ئىككى خۇرجۇن ئال-تۇن — كۈمۈش ئەكەلدۈرۈڭ، بىز ئاۋۋال يۇرت ۋەزىرنىڭ يېتىم — يېسىم، غېرىب — مىسكىنلەرگە سەدىقە بېرىپ، ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئالىمىز. قاچان شۇ دۇئالارنىڭ خاسىيىتى سىزگە تەسىر قىلغۇچە داۋاملاشتۇرىمىز. ئاندىن سىزگە تەلىم بېرىشنى باشلايمەن. مەن ئۇستازىمدىن تەلىم ئالغاندىمۇ مۇشۇنداق قىلغان، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

مەلىكە زىبا ئەھۋالنى دادىسىغا يەتكۈزۈپ،

تابلاردا دېيىشىچە، «ھەر قانداق بىر قىز ياتلىق بولغاندا، ئېرى بىلەن بىر ياستۇققا باش قويۇشتىن بۇرۇن، خىلاۋەت جايدا يەتتە كۈن يالغۇز تىلاۋەت قىلىپ، ئاندىن كۆرۈشسە، ئاخىرغىچە بەختلىك ئەر — خوتۇن بولىدۇ، مەڭگۈ ئايرىلمايدۇ، ئەگەر ئېرى پادىشاھ بولسا پادىشاھلىقىدىن يىقىلمايدۇ، دېيىلگەنكەن. شۇڭا، ئېرىم بىلەن مەڭگۈ بىللە ئۆتۈش ئۈچۈن خىلاۋەت جايدا بېرىپ يەتتە كۈن تىلاۋەت قىلىپ كەلسەم» دەپ خەت يېزىپتۇ. پادىشاھ بۇ خەتنى كۆرۈپ «مەلىكە تەقۋادار ئىكەن، يىراقنى ئويلايدىكەن» دەپ، مەلىكىنىڭ چاھار باغ-قا بېرىپ دۇئا تىلاۋەت قىلىپ كېلىشىگە رۇخسەت قىپتۇ.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ، خاس كېنىزەكلەردىن بەش قىزنى ئېلىپ، مۇلازىملار-نىڭ ھەمراھلىقىدا پادىشاھنىڭ چاھار باغىغا بېرىپتۇ ۋە خاس ھۇجرىغا ئورۇنلىشىپتۇ.

ۋەزىرنىڭ ئوغلى كەتكەندىن كېيىن، پادىشاھ-نىڭ يادىغا قىزى كەپتۇ ۋە «قىزىم مەلىكە زىبا بالاغەتكە يەتتى، ئۇنىڭمۇ يېقىنىدا تويى بولىدۇ، مە-لىكە زەررىن تاج كۆپ ئوقۇغان قىزكەن، قىزىمنى قوشۇپ قويسام مەلىكە زەررىن تاجىدىن تەلىم ئې-لىپ قايتىپ كەلسە ياخشى بولغۇدەك» دەپ ئويلاپ-تۇ، — دە، قىزىنى چاقىرتىپ:

— قىزىم، مەلىكە زەررىن تاجىدىن تەلىم ئې-لىپ، بىللە تىلاۋەت قىلىپ كەلگىن، مەلىكە نېمە دېسە، «ماقۇل» دە، شۇنداق قىلساڭ بەختلىك بو-لىسەن، — دەپتۇ.

مەلىكە زىبا ماقۇل بوپتۇ، پادىشاھ بۇ مە-لىكە

«ھەدىسى» نىڭ دېگىنى بويىچە قىپتۇ، ئاندىن ئۇلار غېرىب - مىسكىنلەرنىڭ دۇئاسىنى ئالغىلى بارىمىز، دەپ باغدىن چىقىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار مېڭىپ - مېڭىپ مەلىكە زەررىن تاج بىلەن شاھزادە قېپقالغان چاھار باغقا يېتىپ كەپتۇ. كىرىپ قارىسا، زەررىن تاج بىلەن شاھزادە ئىرمىشىپ - چىرمىشىپ، چاقچاق - لىشىپ ئولتۇرغۇدەك، مەلىكە زەررىن تاج بۇلارنى كۆرۈپ «بۇلار كىمدۇ؟» دەپ تۇرۇشىغا، ۋەزىرنىڭ ئوغلى يۈزىدىكى نىقابىنى ئېلىپ تاشلاپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج ئۇنى تونۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەھۋال سوراپتۇ ھەم بىللە كەلگەن قىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئوغلى «سىلەرنىڭ سىڭىللىرى مەلىكە زىبا» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج قىيىنئاتىسىنىڭ مەلىكە زىبا ئىسمىلىك يەنە بىر قىزى بارلىقىنى ئاڭلىمىغانىكەن، مەلىكە زەررىن تاج كۈلۈپ كېتىپ:

— ئەي ۋەزىرنىڭ ئوغلى، سىزمۇ قۇرۇق قالمايسىز، جۈپتىڭىزنى تېپىپ كەپسىز، مۇبارەك بول - سۇن، — دەپتۇ.

مەلىكە زىبا ھېچنەرسىنى بىلەلمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قاپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج ۋەزىرنىڭ ئوغلىغا ئىشارەت قىلغانىكەن، ۋەزىرنىڭ ئوغلى دەرھال ھۇجرىغا كىرىپ، ئايالچە كىيىملىرىنى تاشلاپ، شاھانە كىيىملىرى بىلەن ياسىنىپ چىقىپتۇ. مەلىكە زىبا ۋەزىرنىڭ ئوغلىغا قاراپ ئۆزىنى ئېلىپ كەلگەن ئادەم مەلىكە زەررىن تاج ئەمەس، بەلكى يۈزىدىن نۇر يىغىپ تۇرىدىغان، كېلىشكەن بىر يىگىت ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ ۋە ۋەزىرنىڭ ئوغلىغا ئاشىق بىقارار بوپتۇ. مەلىكە زەررىن تاج مەلىكە زىباغا ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ ۋە:

— بۈگۈندىن باشلاپ سىز مېنىڭ سىڭلىم بولۇڭ، ئىككىمىز ئاچا - سىڭىل بولايلى، — دەپتۇ. مەلىكە زىبا خۇشاللىق بىلەن رازى بوپتۇ. بۇ ئىككى جۈپ ئاشىق - مەشۇق چارباغدا بىر كېچە قونۇپ، يول تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپ، باغداد شەھىرىگە قاراپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، پادىشاھ ئۇلارنى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئاپتۇ ۋە پۈتۈن يۇرت خەلقىگە قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ بېرىپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە يامانىار يېزا پىلال كەنتىدىن سايلىخان يۈسۈپ؛
توپلاپ رەتلىگۈچى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە رادىيو - تېلىۋېزىيە ئىدارىسىدە)

ئۈزۈلمس ئېقىن

يۇرتۇم

مەمەت ئەيسا سىزغان

مۇھسىن كىئانزادە سىزغان

ئۆتكەن كۈنلەر

源泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文)

总157期

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 157-سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编: 艾力·托合提 副主编: 穆合塔尔·马木提

باش مۇھەررىر: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
乌鲁木齐市八家户彩印有限公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订閱

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى باجياخۇرەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号: CN65-1063/I
国际标准连续出版物号: ISSN 1005-0876
国外发行号: Q1118 邮政编码: 830001
邮政代码: 58-108 定价: 8.50元
广告经营许可证号: 6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجارەتناسىسى نومۇرى: 6500006000043